

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
AVRUPA ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
AVRUPA SİYASETİ VE
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

**BİR SİYASAL LİDER OLARAK ECEVİT'İN AB'YE YAKLAŞIMI:
SÜREKLİLİK Mİ, KOPUŞ MU?**

Yüksek Lisans Tezi

DUYGU YAYLA

İstanbul, 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
AVRUPA ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
AVRUPA SİYASETİ VE
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

**BİR SİYASAL LİDER OLARAK ECEVİT'İN AB'YE YAKLAŞIMI:
SÜREKLİLİK Mİ, KOPUŞ MU?**

Yüksek Lisans Tezi

DUYGU YAYLA

Danışman: DOÇ. DR. MERAL BALCI

İstanbul, 2019

TEZ ONAY SAYFASI

Marmara Üniversitesi Avrupa Araştırmaları Enstitüsü Müdürlüğüne

Enstitünüz, Avrupa Birliği Siyaseti ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Türkçe / İngilizce Yüksek Lisans Programı öğrencisi **Duygu YAYLA**, tarafından hazırlanan, “**Bir Siyasal Lider Olarak Ecevit’in AB’ye Yaklaşımı: Süreklilik mi? Kopuş mu**” başlıklı bu çalışma, **29.08.2019** tarihin de yapılan savunma sınavı sonucunda **OY BİRLİĞİ / OY ÇOKLUĞUYA BAŞARILI** bulunarak aşağıda isimleri yazılı jüri üyeleri tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri:

Doç. Dr. Meral BALCI

Danışman

.....

Doç. Dr. Çiğdem NAS

Jüri Üyesi

.....

Doç. Dr. Armağan E. ÇAKIR

Jüri Üyesi

.....

29/08/2019 tarih ve **2019/4** sayılı Enstitü Yönetim Kurulu kararı ile onaylanmıştır.

ÖZET

Türkiye'nin AET/AB ile günümüz itibariyle yarım asırdan fazla süren ilişkisi 1959 yılında ortaklık başvurusunda bulunması ile başlamıştır. Söz konusu başvurunun onaylanması ile birlikte 1963 senesinde Ankara Anlaşması taraflarca imzalanmıştır. Türkiye'nin AET/AB ile ilişkilerinin günümüze kadar devam ettiği bu süreçte siyasal hayatı en az bu ilişkiler kadar eski olan ve Türkiye siyasal hayatı ile birlikte ilişkilerin akıbeti konusunda aktif rol alan kişilerden biri olarak Bülent Ecevit gösterilebilir.

Türkiye siyasal hayatında önemli bir siyasi aktör olan Bülent Ecevit, Türkiye- AET/AB ilişkilerine yön vermede önemli bir rol oynadığını söylemek mümkündür. Bülent Ecevit, 1970'li yıllarda başbakan olduğu dönemlerde AET'ye temkinli yaklaşmıştır. Bunun sebebi ise Ecevit'in Türkiye'nin o dönemki mevcut ekonomik altyapısının AET üyesi ülkeler ile rekabet edemeyeceği düşüncesinde yatmaktadır. 1990'larda tekrar başbakanlık yapan Ecevit'in, aradan 20 yıl geçmesine rağmen AB ile ilgili benzer ekonomik endişeleri taşıdığı söylenebilir. Bu dönemde de Ecevit, 1970'lerdeki Katma Protokol hakkındaki düşüncelerine benzer şekilde, Türkiye ekonomisinin taraflar arasında kurulacak olan Gümrük Birliği'nin yükümlülüklerini kaldıramayacağını savunmaktadır. Hem 1970'lerde hem de 1990'larda Ecevit'in AB ile ilgili olarak benzer kaygılar taşıdığı söylenebilir.

Bu çalışmanın ana problemini, Türkiye siyasal hayatında önemli bir siyasal elit olan ve Türkiye-AET/AB ilişkilerinde kritik dönemlerde başbakanlık yapmış olan Bülent Ecevit'in Türkiye-AB ilişkilerine yaklaşımının bir süreklilik mi yoksa bir kopuş mu içerdiğinin irdelenmesi oluşturmaktadır.

Anahtar kelimeler: Siyasal elitler, Bülent Ecevit, Cumhuriyet Halk Partisi, Demokratik Sol Parti, Avrupa Birliği, Avrupa Ekonomik Topluluğu.

ABSTRACT

Turkey's relationship with the EEC/EU lasting half a century began with the application of partnership in 1959. Upon the ratification of the application in question, the Ankara Agreement was signed by the parties in 1963. Bülent Ecevit could be considered one of the leaders that had an active role of the Turkish political life as well as Turkey's relationship with the EEC/EU up to date. which is as old as his political journey.

Likewise Ecevit, an important political actor in the Turkish political life, played an important role in directing the Turkey-EEC/EU relations. When he was a prime ministry Ecevit took a wary approach against the EEC because of Turkey's economic infrastructure could not handle the competition with European countries. Even two decades has past, Ecevit who again came to power as prime minister in the 1990's still hold some concerns for EU. He again claims that the Customs Union's responsibilities constituted between the parties could not be met by the Turkish economy. It can be said that Ecevit had similar concerns about the EU both in the 1970s and 1990s.

The main purpose of the study is to examine if the policies of Bülent Ecevit who had been the prime minister during the critical timelines for the Turkey-EEC/EU relations as well as a political elite in the Turkish political life consists a break or a continuum.

Keywords: Political elites, Republican People's Party, Democratic Left Party, European Union, European Economic Community.

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın her aşamasında bana desteğini hiç esirgemeyen, güler yüzü ve pozitif enerjisiyle beni her zaman motive eden, uyarı ve önerileriyle beni yönlendiren başta değerli danışmanım Sayın Doç. Dr. Meral BALCI'ya teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Ayrıca çalışmamın başında bana yol gösterdikleri için Sayın Doç. Dr. Yonca ÖZER'e, Sayın Doç. Dr. Armağan Emre ÇAKIR'a ve Sayın Dr. Öğr. Üyesi Nedime Aslı ŞİRİN ÖNER'e teşekkürlerimi sunarım.

Tez yazım sürecinde bana yardımlarıyla destek olan Arş. Gör. Atakan YILMAZ'a, tez yazım sürecinde bana moral olarak destek olan Seval KINALI'ya teşekkür ederim. Tez çalışmamın her aşamasında her zaman yanımda olan, desteklerini hiç esirgemeyen tüm bu süreçte bana yol arkadaşlığı yapan Arş. Gör. Emre ELDEM'e çok teşekkür ederim.

Tüm eğitim hayatım boyunca maddi ve manevi olarak her zaman yanımda olan beni hep desteklediklerini bildiğim sevgili ailem, Oya YAYLA, Ahmet YAYLA ve Deniz YAYLA'ya şükranlarımı sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR.....	vi
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	4
1. SİYASAL ELİT KURAMLARI	4
1.1. Klasik Elit Kuramları	5
1.1.1. Gaetano Mosca	5
1.1.2. Vilfredo Pareto	7
1.1.3. Robert Michels.....	9
1.2. Çağdaş Elit Kuramları.....	10
1.2.1. C. Wright Mills: İktidar Seçkinleri	10
1.2.2. Plüralist (Çoğulcu) Elitizm Kuramı.....	12
1.2.3. Demokratik Elit Kuramları.....	14
1.2.3.1. Raymond Aron	15
1.2.3.2. Harold D. Laswell.....	16
1.2.3.3. Joseph A. Schumpeter.....	17
İKİNCİ BÖLÜM	19
2. TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİNİN TARİHÇESİ	19
2.1. Türkiye'nin AET'ye Başvurusu ve Ankara Antlaşması	19
2.2. Hazırlık Dönemi	21
2.3. Geçiş Dönemi ve Katma Protokol	21
2.4. 1987 Tam Üyelik Başvurusu ve Gümrük Birliği'ne Giden Süreç	28
2.5. Gümrük Birliği ve Helsinki Zirvesi'ne Giden Süreç	31
2.6. Osmanlı Devleti'nden Günümüz Türkiye'sine Elitler	37
2.7. Türkiye'deki Siyasal Elitlerin AB'ye Yaklaşımı	41
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	46

3. BİR SİYASAL ELİT OLARAK BÜLENT ECEVİT'İN AVRUPA BİRLİĞİ'NE YAKLAŞIMI	46
3.1. Bülent Ecevit'in Siyasal Yaşamı	46
3.1.1. Bir CHP'li Olarak Bülent Ecevit (1953-1980)	46
3.1.2. Bir DSP'li Olarak Bülent Ecevit (1985- 2004)	54
3.2. Ecevit'in AET/AB'ye Yaklaşımı: Süreklilik/Kopuş	60
3.2.1. 1971- 1980 Arası Türkiye-AET İlişkileri ve Ecevit	61
3.2.2. 1985-2004 Arası Türkiye- AB İlişkileri ve Ecevit	68
3.3 Ecevit(ler): 1970'lerden 2000'lere Bir Siyasal Karar Alıcı Olarak Ecevit	77
KAYNAKÇA	86

KISALTMALAR

AB:	Avrupa Birliği
AET:	Avrupa Ekonomik Topluluğu
ANAP:	Anavatan Partisi
AP:	Adalet Partisi
CGP:	Cumhuriyetçi Güven Partisi
CHP:	Cumhuriyet Halk Partisi
DP:	Demokratik Parti
DSP:	Demokratik Sol Parti
DTP:	Demokrat Türkiye Partisi
DYP:	Doğru Yol Partisi
HEP:	Halkın Emek Partisi
KOB:	Katılım Ortaklığı Belgesi
MGK:	Milli Güvenlik Kurulu
MHP:	Milliyetçi Hareket Partisi
MSP:	Milli Selamet Partisi
RP:	Refah Partisi

GİRİŞ

Türkiye'nin AB ile günümüz itibari ile yarım asırdan fazla süren ilişkisi, 1959 yılında Türkiye'nin ortaklık başvurusunda bulunması ile başlamıştır. Söz konusu başvurunun onaylanması ile birlikte 1963 senesinde taraflar arasında bir ortaklık ilişkisi kuran Ankara Anlaşması imzalanmıştır. Türkiye ve AB ilişkilerinin hukuki temelini oluşturan Ankara Anlaşması, Türkiye'nin entegrasyonu için üç aşama öngörmekteydi. Bu aşamalardan ilki Türkiye'nin herhangi bir sorumluluk üstlenmediği Hazırlık Dönemi, ikinci aşama ise 1973'te Katma Protokol'ün yürürlüğe girmesi ile başlayan ve 1996 senesinde Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne dahil olmasına kadar geçen süreç olan Geçiş Dönemi ve son olarak da Gümrük Birliği'nden sonra başlayan Son Dönem'dir. Türkiye 1999 yılında Helsinki Zirvesi'nde aday ülke ilan edilmiştir. 2005 yılından itibaren adaylık müzakereleri devam etmektedir.

Bülent Ecevit, Türkiye siyasal hayatına 1957 senesinden 2004 senesine kadar damgasını vurmuş ve beş defa Başbakanlık, dokuz dönem milletvekilliği yapıp iki siyasal partinin - Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokratik Sol Parti- genel başkanlığını yaparken partilerini iktidara taşımıştır. Ecevit, 1970'li yıllarda başbakanlık yaptıktan sonra 1980'li yıllarda siyasal yasaklı olması sebebiyle siyasetin dışında kalmış, 1990'lı yıllarda ise uzun yıllar siyasetten uzak kalmış olmasına rağmen bir siyasal elit olarak tekrardan başbakanlık makamına gelebilmiş ve Türkiye'nin iç ve dış politikasında önemli roller üstlenmiştir. Aynı şekilde Ecevit, Türkiye-AET/AB ilişkilerinin dönüm noktalarında başbakanlık yapmış ve Türkiye-AB ilişkilerine yön verdiğini söylemek mümkündür.

Bu çalışmada siyasal elit teorileri ışığında Ecevit'in 1970'li yıllarda AET ve 1990'lı yıllarda AB'ye bakış açısı incelenmiş, bu iki dönemde Ecevit'in bakış açıları karşılaştırılıp, AET/AB'ye yaklaşımının süreklilik mi yoksa değişim mi içerdiği sorusuna cevap aranmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın hazırlık aşamasında, öncelikle detaylı bir literatür taraması yapılmıştır. Elde edilen veriler ile birlikte çalışmanın birinci bölümünde kuramsal arka plandan bahsedilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde Türkiye-AB ilişkilerinin tarihi kronolojik bir biçimde anlatılmıştır. Üçüncü bölümde ise Bülent Ecevit'in aktif siyasi yaşamındaki Avrupa Birliği'ne yaklaşımı üzerinden tartışma yürütülmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada konu ile ilgili kitaplardan, bilimsel makalelerden ve dergilerden yararlanılmıştır. Ek olarak, söz konusu siyasi

partilerin çıkardıkları yayınlar, Bülent Ecevit'in kendi söylemleri de veri olarak kullanılmıştır. Ayrıca söz konusu dönemler incelenirken, dönemin gazete kaynakları ve meclis tutanakları da taranıp, incelenip veri olarak kullanılmıştır. Bunlara ilaveten çalışma için İSAM, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Marmara Üniversitesi Kütüphaneleri, İstanbul Üniversitesi Kütüphaneleri, İKV Kütüphanesi, gibi kütüphanelerden de faydalanılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde, çalışmanın kuramsal çerçevesinin oluşturulması için siyasal elit kuramları seçilmiştir. Bu bölümde elitizm kavramı ve siyasal elit kuramları incelenerek, kuramlar sınıflandırılmış, kuramların temsilcileri de alt başlıklar halinde sıralanmış ve irdelenmiştir. Ayrıca siyasal kuramlarının nasıl ortaya çıktıkları, neleri kapsadığı da araştırılmıştır. Çalışmanın sorunsalını oluşturan Bülent Ecevit'in AB'ye yaklaşımının nasıl olduğu ve Türkiye-AB ile ilişkilere nasıl yön verdiğini açıklamak için teorik çerçeve olarak siyasal elit kuramları temel alınmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise, Türkiye-AB ilişkilerinin tarihçesi incelenmiştir. Aynı zamanda bu bölümde genel anlamda Türkiye'deki siyasal elitlerin AB'ye bakış açısından da kısaca söz edilmiştir. Ancak bu konu detaylı bir şekilde işlenmemiş, daha çok genel bir çerçeve çizilmesi amaçlanmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise bir siyasal lider olarak Bülent Ecevit'in AET/AB'ye yaklaşımı süreklilik-kopuş ekseninde incelenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda ilk olarak Ecevit'in siyasal yaşamı özetlenerek incelenmiştir. İkinci olarak ise 1970'li ve 1990'lı yıllarda Ecevit'in başbakan olduğu dönemlerde Türkiye-AB ilişkilerine nasıl yön verdiğini ve bu dönemde Ecevit'in AET/AB'ye bakış açısı açıklanmaya çalışılmıştır. Bölümün sonunda ise 1970'lerdeki yaklaşımı ile 1990'lardaki yaklaşımı karşılaştırılmış ve süreklilik-kopuş ekseninde tartışılmıştır.

Bu çalışma aşağıdaki sorulara yanıt aramıştır:

- Bülent Ecevit'in Avrupa Birliği'ne bakış açısı nedir?
- 1970'lerden 2000'lerin başına kadar süren aktif siyasi yaşamında Ecevit'in AET/AB'ye yaklaşımı süreklilik mi içeriyor yoksa değişimden söz edilebilir mi?
- Bülent Ecevit'e AB'ye yaklaşımından ötürü AB karşıtı ya da tamamen AB yanlısı bir lider yakıştırması yapılabilir mi?

- Türkiye siyasetinde önemli bir siyasal aktör olan Ecevit Türkiye-AET/AB ilişkilerini ne ölçüde etkilemiştir? AET/AB ilişkilerini nasıl yönlendirmiştir?

- Türkiye'deki siyasal elitlerin AB'ye yaklaşımları nasıldır?

1957 senesinde CHP'den Ankara milletvekili olarak aktif siyasi hayatına başlayan ve 2004 yılında DSP 6. Olağan Kurultayı ile aktif siyasi hayatına son veren Bülent Ecevit, yarım asırdan fazla süren Türkiye-AET/AB ilişkilerinde kritik dönemlerinde başbakanlık/başbakan yardımcılığı/devlet bakanlığı yapmıştır. Türkiye siyasi hayatında uzun yıllar yer alan Ecevit, Türkiye-AET/AB ilişkilerine yön vermesi nedeniyle de önemli bir siyasi figür olarak değerlendirilmektedir. Hem 1970'li yıllardaki siyasi hayatında hem de 1990'ların sonu 2000'lerin başında siyasal karar alıcı pozisyonda bulunması nedeniyle Türkiye-AB ilişkilerine yön verdiğini söylemek mümkündür. Bu bağlamda Bülent Ecevit'in AB'ye yaklaşımını irdelemek Türkiye-AB ilişkilerinin tarihini okuma açısından önem arz etmektedir.

Çalışmada Bülent Ecevit'in 1970'li yıllardan başlayarak 2002 yılına kadar AB'ye yaklaşımı ele alınmıştır. Söz konusu çalışmada Ecevit'in siyasi yaşamının ilk yılları ve siyasi yasaklı olduğu seneler (1980-87) çalışmada bahsedilse bile çalışma evreni kapsamında değildir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. SİYASAL ELİT KURAMLARI

“Kimler yönetmelidir?” sorusu siyaset felsefesinin yüzyıllardır tartışılan en önemli konularından biri olmuştur. “Kimler yönetmektedir?” sorusu ise siyaset biliminin açıklamaya çalıştığı en tartışmalı sorulardan biridir. Günümüz siyaset bilimcileri her iki soruya da yanıt aramaktadırlar (Turhan, 1991: 29). Kimler yönetmektedir sorusuna, bazı siyaset bilimciler toplumu sayıca az ve iyi örgütlenmiş bir grubun yani elitlerin yönettiğini savunur.

Türk Dil Kurumu'nun sözlüğüne göre elit kelimesi, “*Benzerleri arasında niteliklerinin yüksekliğiyle göze çarpan, üstün, mümtaz, güzide, mutena*” ve “*Bir toplumda saygın ve etkin mevkilerde bulunan ve toplumun eğitim, ekonomi, siyaset, askeriye, din, sanat vb. alanlarıyla ilgili etkinliklerin denetimini elinde tutan (kişi veya grup)*” olarak tanımlanır (Türk Dil Kurumu, 2019). Cevizci'ye göre elitizm kavramı, bir toplumda öncelikle siyasal alan olmak üzere, neredeyse tüm alanlarda ön plana çıkan, yetenekleriyle veya daha sonradan kazandığı birtakım birikimlerle elitleşen grupların var olduğunu veya olmasının gerekliliğini savunan eşitlikçiliğe zıt bir tavır ya da yaklaşımdır (Cevizci, 2000: 315). Elit kavramı sosyoloji literatüründe “çoğunluk üzerindeki azınlık” yönetimini ifade eder. Elit kelimesi Latince “*eligre*” sözcüğünden gelmektedir. “*Eligre*” seçme, “*electa*” seçilmiş olan parça anlamına gelmektedir. Yine İngilizce, Fransızca, Almanca, İspanyolca, İtalyanca gibi birçok dilde de elit kelimesi “seçilmiş olan parça”, “en iyisi” anlamına gelmektedir (Turhan, 1991: 29).

Toplumların elitlerin tarafından yönetilmeleri gerektiği görüşü Eflatun'dan, Nietzsche'ye, Jose Ortega y Gasset'ye kadar uzanmaktadır. Ancak bu düşünceler daha çok “*olması gerekeni*” tartışan düşünceler olması sebebiyle siyaset biliminden ziyade siyaset felsefesinin konusuna girmektedir. Elitlerin, toplum için oynadığı rolü açıklamaya yönelik çalışmalar ise 19 yüzyılda başlamış ve günümüze kadar da devam etmiştir (Kışlalı, 1987: 275).

Siyasetin en temel problemi olarak, devletin kendisi ile o devletin çatısı altında yaşayan insanların ilişkilerinin düzenlenmesi olduğu söylenebilir. İnsanlar ve devlet arasındaki bu ilişkiyi düzenlemek için de toplum üzerinde egemenlik sahibi bir güce ihtiyaç duyulmaktadır. Bu güce doğal olarak toplumdaki tüm insanlar sahip olamayacağına göre, tüm bu güce o toplum içerisindeki bazı grup ve kişiler sahip olacaktır (Demir ve Şehmus, 2010: 2). Dolayısıyla yukarıda da ifade edildiği üzere, elitler belli alanlarda bulunan nüfuz sahipleri olarak nitelendiklerinden bu ilişkiler üzerinde düzenleyici ve denetleyici işlevleri yerine getirmeye aday olarak görülebilirler.

Politikanın toplumsal gruplar arasında bir iktidar mücadelesi olduğuna ve bu mücadelenin bir toplumsal sınıf çatışması olduğunu iddia edenlere karşın bazı siyaset bilimciler politika sürecinin toplumda “yönetenler” ve “yönetilenler” arasındaki ayrıma dayandığını ifade etmektedirler. Bu görüşü savunanlara göre tarih boyunca en basit olanından en gelişmiş topluma kadar olan hemen hemen bütün toplumlarda siyasal karar alıcılar ve toplumu yönetenler, küçük bir azınlıktan oluşmaktadır (Kapani, 1997: 111). Başka bir deyişle toplumda yönetenler sayısal olarak azınlıktayken, toplumun geri kalanı, çoğunluk ise yönetilen kısımdadır. Toplum içerisindeki yönetenler ve yönetilenler arasındaki temel ayrım, Antik Yunan’dan günümüze kadar siyaset biliminin en temel tartışma konularından birisi olduğu söylenebilir. Bu temel ayrıma, uzun bir dönem doğrudan bu konu üzerine odaklanan bir analiz biçimi gelişmemiş veyahut bu disiplin içerisinde tartışılmaya değer görülmemiştir. Bu konu daha ziyade “iktidar”, “egemenlik” ve “yönetim” üzerine kurulu kuramların türevlerinden birisi olarak incelenmiştir. Yöneten ile yönetilen arasındaki ayrımı temel olarak ele alan ilk teorik çalışmalar, ancak 19. yüzyılın son dönemlerinde ortaya çıkan elit teorileri olmuştur (Arslan M. 2015: 77).

Yukarıda bahsedilen tartışmaların ışığında çalışmanın bu bölümünde siyasal elit kuramları, klasik ve modern elit kuramları olarak iki ana başlıkta irdelenmiştir. Klasik elit kuramları başlığı altında da Gaetano Mosca, Vilfredo Pareto ve Robert Michels’in argümanları incelenmiştir. Modern elit kuramları başlığı altında ise, plüralist elit kuramcıları ve demokratik elit kuramları mercek altına alınmıştır. Son olarak, Türkiye’deki siyasal elitler tarihsel süreç içerisinde irdelenmiştir.

1.1. Klasik Elit Kuramları

Platon’dan günümüze kadar birçok düşünür toplumun elit bir azınlık tarafından yönetilmesi gerektiğini – yönetildiğini- dile getirmiştir. Ancak elit yönetimini siyaset bilimi literatürüne kazandıran ve elit teorilerini bilimsel bir çerçeve ile açıklayanlar üç İtalyan düşünür Gaetano Mosca, Vilfredo Pareto ve Robert Michels’dir.

1.1.1. Gaetano Mosca

Mosca, “yönetici sınıf” kavramını kullanarak kitle ve elit kavramlarını kuramsal bir temelde açıklamaya çalışmıştır. Mosca’ya göre toplumlar “yönetici sınıf” ve “yönetilen sınıf” olarak ikiye ayrılırlar. Yönetici sınıf, sayısal olarak azınlık olan ancak iyi örgütlenen ve tüm siyasal fonksiyonları ve iktidarı elinde tutan sınıftır. Yönetilen sınıf ise yönetici sınıfın tersine çoğunluk olan ancak iyi örgütlenememiş olan kesimdir. Örgütlenmiş bir azınlık olan yönetici sınıfı, iyi örgütlenememiş bir çoğunluk olan ‘yönetilen sınıfı’ kontrol altında tutar ve kendi

hedefleri doğrultusunda yönlendirir (Kapani, 1997: 112). Yöneten sınıfın yönetilen sınıfı kontrol etme süreci parlamenter sistemlerde de devam eder. Bu sistemde yönetici sınıf, temsili bir sistemde olmasına rağmen, herhangi bir hükümet biçiminde olduğu gibi, kendi iradesini çoğunluğun iradesine dayatan “örgütlü bir azınlık” olduğu açıkça ifade etmektedir (Hartmann, 2007: 9).

Mosca'ya göre yönetici sınıfa dâhil kimseler genellikle toplum nezdinde bazı yeteneklere sahiptir ve bu yetenekleri sayesinde toplumda saygınlık kazanırlar (Turhan, 1991: 31). Mosca'ya göre elitlerin iyi örgütlenme kapasitelerinin olması ve yetenek sahibi olmaları elitlere ait en önemli özellikler olarak ortaya çıkar. Hangi rejim sisteminde olursa olsun yönetim görevini üstlenen elitlerin yönetme görevinin gerektirdiği bilgi ve beceriye sahip olmaları beklenir (Özyürek, 2018: 16-17). Yönetici sınıfın içerisinde bulunan bireylerin sahip olduğu maddi, entelektüel ve ahlaki birtakım nitelikler, onları, yönetilen sınıftan ayrı bir yere koymaktadır. Bu özellikleri yönetici sınıfın bir kısmı kendileri edinmiş olmakla birlikte bir kısmı da sahip oldukları ekonomik gücü miras yolu ile edinmiştir. Mosca'ya göre özellikle ilkel toplumlarda yönetici sınıfa dahil olmanın bir yolu da askeri başarıdan geçmektedir. Ancak gelişmiş medeniyetlerde bu durum o kadar da kolay değildir. Gelişmiş medeniyetlerde yönetici sınıfa dahil olmak isteyen kimselerin maddi ve manevi bazı niteliklere de sahip olması gerekmektedir (Mosca, 1963: 55).

Mosca, “Siyaset Biliminin Temelleri” kitabında, hükümet biçimlerinin geleneksel olarak iki sınıfı olduğunu ve bu sınıflamaları da Aristo ve Montesquieu tarafından ortaya konduğunu söylemektedir. Bu sınıflardan ilki,- egemen güçlerin tek bir şahsın, sınırlı bir sınıfın veyahut tüm vatandaşlarının elinde olmasına göre-, hükümetleri monarşilere, aristokrasilere ve demokrasilere bölmektedir. Geleneksel sınıflardan ikincisi ise, hükümdarın yetkisinin hiçbir suretle sınırlandırılmadığı rejimleri zorbalık rejimleri olarak tanımlamaktadır. Eğer ki hükümdarın bazı birtakım sınırlamaları var ise bunlara monarşik rejimler denmektedir. Fakat hükümdarlık soy ile devam etmiyor ve egemenlik vatandaşların bir kısmına veriliyor ise bu rejimlerden cumhuriyetçi rejimler olarak bahsedilmektedir (Mosca, 1963: 266). Tüm bu rejimleri sıraladıktan sonra bile tüm toplumları yönetici sınıf ve yöneten sınıf olarak iki sınıfa ayırmaya devam etmektedir. Ancak yöneten ve yönetici sınıf ayrımını keskin bir biçim de yapsa da Mosca modern demokratik toplumların kompozisyonunu anlamaya çalışmaktadır. Bu anlamda ilerleyen bölümlerde bahsedilecek olan Pareto'dan demokratik yönetimlerdeki elitlerin durumlarına ilişkin daha açık bir tutum sergiler.

Bu bağlamda Mosca, siyasal sınıfın bölündüğünü ve kitlelerin oyları için parti örgütlerin yarışmak zorunda kaldığını ve temsili hükümet sistemin, toplumsal güçleri olan kimselerin siyasal sisteme katılmasına katkı sağladığını ve böylece birçok toplumsal gücün özellikle de bürokrasinin gücünü dengelemeye çalıştığını ifade eder (Bottomore, 1997: 10-11). Ayrıca Mosca, yönetici sınıfın, yönetilen sınıfı istekleri doğrultusunda yönlendirmek için şiddet, hile, kandırma gibi yöntemlere başvurabileceği gibi hukuki yöntemlere de başvurabildiğini ifade etmektedir. Bahsedilenlere ek olarak Mosca azınlık olan yönetici sınıfın yönetilen sınıfın üzerindeki etkileri konusundaki sıkı görüşlerini esnetmeye gitmiş ve kitlelerin azınlık olan fakat iyi örgütlenmiş siyasal elitleri etkileyebileceğini belirtmiştir (Kapani, 1997: 113). Yani Mosca esasında yönetici sınıftaki azınlık grubunun tamamen etkilere kapalı olmadığını çoğunluktan/toplumdan gelebilecek etkilere açık olabileceğine işaret etmiştir. Fakat burada belirtmek gerekir ki Mosca yönetici ve yönetilen sınıf arasındaki etkileşim hakkındaki keskin ayrımı konusundaki ve temsili hükümet sistemi için fikirleri esnetse de Mosca'nın demokrasinin özelliklerini kabullenmesi ve onaylaması sınırlıdır.

Mosca'ya göre toplumun ekonomik, kültürel, sosyal açıdan birtakım değişimlerden geçmesi yönetici sınıfı da etkilemektedir. Yönetici sınıf, yönetilen sınıftan gelen yeni toplumsal güçlere karşı koyamaz ve onları engelleyemez. Yani yönetici sınıf, iyi örgütlenmiş bir azınlık dahi olsa süreklilik içermez. Tabandan gelen yeni toplumsal güçler, zamanla yeni yönetici sınıfı oluştururlar. Ancak şu husus bilinmelidir ki; yeni yönetici sınıfın oluşması siyasal sistemde bir değişiklik arz etmemektedir. Sadece oligarklar değişmiş, yeni yönetici sınıf, eskisinin yerini almıştır. Toplum hala iyi örgütlenmiş bir azınlık olan yönetici sınıf ve çoğunluk olan yönetilen sınıftan oluşmaktadır (Kapani, 1997: 113).

1.1.2. Vilfredo Pareto

Elit kavramını siyaset bilimi literatürüne kazandıran düşünürlerden biri de İtalyan Vilfredo Pareto'dur. Pareto ve Mosca'nın elit kavramı üzerinde görüşleri temel olarak birbirine benzer olsa da Pareto, Mosca'nın 'yönetici sınıf' kavramını geliştirip daha geniş bir çerçeveye oturtmuş ve 'elit' kavramını kullanmıştır (Kapani, 1997: 115).

Pareto, elit kavramını iki biçimde tanımlamaya çalışmıştır. İlk olarak elit kavramı, kendi alanlarında başarılı olan kimseleri ifade etmektedir. Bireylerin elit olabilmesinde zekâ seviyeleri, yetenekleri ön plana çıkar (Yenilmez, 2007: 9). Aron bu durumu şöyle aktarır: İnsanların tüm etkinliklerinde bireylerden her birine kendi yeteneklerini belirleyen, aynı okullardaki gibi notlara benzer birtakım göstergeler verildiğini farz edilsin. Örneğin kendi mesleğinde çok başarılı olan

bireye 10 verilir. Tek bir müşteri dahi kazanmayı başaramayan bireye 1 verilir. Böylelikle gerçekten işe yaramayan kişi de 0 alır. Milyonlar kazanmayı başarmış birine 10, binlerce lira kazanana 6, açlıktan ölmeyi başarmış birine ise 1 verilir. Bu puanlama sistemi insanların tüm etkinlik dalları için de geçerli olabilir. Etkinliklerini, yeteneklerini gösterdikleri alanda en yüksek göstergelere sahip olan bireylerden bir sınıf oluşturulur ve bu sınıfa elit adı verilir (Aron, 2010: 326-27). Bahsedilen birinci tanım geniş anlamlıdır ve ikinci tanımı da kapsamaktadır. Pareto'nun elit kavramını açıklamaya çalıştığı ikinci tanım ise daha dar kapsamlıdır ve bu tanım sadece yönetici elitleri içermektedir. Ona göre elit sınıfı tarihin itici gücüdür ve özellikle yönetici elitler kendi özelliklerini topluma yansıtmaktadır (Yenilmez, 2007: 10).

Pareto, toplumlara genel olarak “elit” ve “elit olmayan” olarak iki gruba ayırmıştır. Daha sonra “elit” grubu da kendi içerisinde “yönetici elit” ve “yönetici olmayan elit” olarak ikiye ayırır. Pareto, yönetici elit tabakası olarak, siyasal iktidar üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olan kesimi kastetmektedir ve zaman zaman bu kesimi “aristokrasi” olarak da ifade etmektedir. Yönetici elit sınıfının içerisinde askerler, iş insanları, din adamları gibi çeşitli sosyal gruplar olabilir. Ancak Pareto'ya göre her elit grubun siyasal iktidara etkisi aynı düzeyde değildir (Kapani, 1997: 116). Yönetici elit tabakasını kendi içerisinde alt elit tabakalara ayırır. Bu elit tabakalar: hükümete doğrudan ya da dolaylı olarak etki edenler, yönetsel olmayan elitler ve son olarak politik gücü bizzat kullanan elitlerdir (Delican, 2012: 324). Kimi gruplar siyasal iktidarı doğrudan kullanan bir nevi iç grup oluştururken, diğerleri siyasal iktidara etkide bulunan dış grubu oluşturur (Kapani, 1997: 116).

“Tarih bir aristokratlar mezarlığıdır” diyen Pareto da Mosca gibi elit kesimlerin kalıcı olmadığını ve sürekli bir değişim içerisinde olduğunu belirtmektedir (Kapani, 1997: 116). Toplum içerisinde yönetilen sınıftan yöneten sınıfa doğru yani alt tabakadan üst tabakaya doğru geçişlerin olabileceğini dile getirmiştir. Alt tabakalardan hırslı, yetenekli kişilerin üst tabakaya geçiş yaparak yöneten sınıfa dahil olabilir. Tabii bu noktada Pareto kişilerin üst tabakaya geçişte bu kişilerin yeteneklerinin ön planda olduğunu özellikle altını çizmektedir. Pareto'ya göre alt tabakadan üst tabakaya geçiş tüm toplumlarda ve tarih boyunca gerçekleşmiş ve kendisi bu geçişlere “elitlerin dolaşımı” adını vermiştir (Arslan, 2010: 60).

Elitlerin dolaşımı kavramı iki anlamı ifade etmektedir. Birincisi yöneten elitler ve yönetilenler arasındaki değişimi, yani yönetilen kesimlerden yönetici elitlere yükselmeyi dile getirirken, ikinci anlamı ise yönetici elitlerin kendi aralarındaki yönetsel değişimi ifade eder. Yönetici elitlerin kendi aralarındaki dönüşümün devrimci bir anlam da içerebileceği söylenebilir (Arslan, M. 2015: 84).

1.1.3. Robert Michels

Klasik elit kuramlarına önemli katkıları olan düşünürlerinden biri de Alman asıllı İtalyan sosyolog Robert Michels'dir. Michels'in cevap aradığı en büyük sorulardan biri kitle partilerinin ve sendikalarının demokratik bir biçimde yönetilip yönetilemediğidir. Kendisi eski bir Sozialdemokratische Partei Deutschlands (SPD) üyesidir. 1911 senesinde yayınladığı "Parti Sosyolojisi" kitabında partilerin demokratik bir şekilde yönetilemediğini ve parti yönetiminin bir şekilde oligarşik bir yönetime evrildiğini iddia etmektedir (Arslan, 2010: 94-95). Michels'e göre, demokrasi için asıl ideal olan halkın halk tarafından halk için yönetimi ilkesi ile yönetilmesidir. Lakin demokrasinin pratikte uygulaması sırasında birtakım çelişkiler bulunur. Şöyle ki aslında demokrasinin asıl hedefi olan halkın kendi kendini idaresi durumu, toplumların örgütlenme yapısı sebebiyle uygulamada pek mümkün olmamakta ve eninde sonunda hedeflenen demokrasi bir oligarşi yönetimine dönüşmektedir. Toplumların organizasyon ve lider yapıları bir şekilde elitleri oluşturmaktadır (Kocaoğlu, 2006: 39-40). Neredeyse hemen her siyasi örgütün kaçınılmaz olarak bir oligarşi yönetimine dönüştüğünü belirten Michels, "Siyasi Partiler" eserinin sonunda bu süreci "Oligarşinin Demir Yasası" olarak ifade etmiştir (Erdoğan, 2017: 64).

Abadan'ın Michels'den aktardığına göre, "*örgüt demek, oligarşiye eğilimin olması demektir*". Örgüt, seçilenlerin seçenlere, görevlendirenlerin görev verenlere, parti delegelerin onları atayanlara karşı kurmaya çalıştıkları hakimiyetin kendisidir. Yani sosyalist ya da liberal siyasi partiler fark etmeksizin oligarşi parti sisteminin içerisinde organik bir şekilde vücut bulur (Abadan, 1966: 114-115). Yani Oligarşinin Demir Yasası'nın işleyişinin önüne geçilemez, mevcut sistem daima bu yasanın işleyişine hizmet eder.

Michels, Oligarşinin Demir Yasası'nın da oligarşinin engellenemez bir süreç olduğunu üç temele dayandırır. Bunlar örgüt üyelerinin ve liderin psikolojik eğilimleri, örgütün doğasıdır. Ona göre örgüt içerisinde tüm üyelerin yönetim sürecine katılmaları pek mümkün değildir. Bu sebeple bir temsil (delege) sistemi olması örgüt içerisinde mecbur bir durum haline dönüşmektedir. Michels'e göre lider, örgüt içerisinde zaman içerisinde daha güçlü bir pozisyon kazanır ve bu gücünü devam ettirmek için parti içi muhalefeti bastırmaya çalışabilir (Erdoğan, 2017: 66). Bu anlamda aslında parti liderinin bir nevi Makyavelist bir çizgiye kayabileceğini anlamına gelmektedir.

Robert Michels'in elit kavramını açıklayışı, elit kavramının kapsamı bakımından Pareto ve Mosca'nın görüşlerinden ayrılır. Pareto ve Mosca, elit kavramını açıklarken genellikle toplumun geneli için bir ayrım a giderler. Ancak Michels, elitlerin oluşumunu örgütlerin yapısının

karmaşıklığına bağlar. Yani Michels'in inceleme alanı daha çok karmaşık örgütlerdir (Turhan, 1991: 32)

1.2. Çağdaş Elit Kuramları

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünya büyük bir toplumsal dönüşüm geçirmiştir. Bu toplumsal değişme/dönüşüm ile birlikte dünya genelinde liberal demokrasiye geçiş nispeten kolaylaşmış demokratik yönetimler yaygınlaşmıştır. Demokratik yönetimlerin yaygınlaşmasına paralel olarak teknoloji gelişmiş, toplumların eğitim seviyesi artmış, siyasi haklar artmış, geleneksel yaşam tarzı büyük oranda terk edilmiştir. Bunlarla beraber 1950'lerden itibaren – özellikle ABD'de-, elit-elit olmayan tartışmaları yeniden alevlenmiş günümüze kadar devam etmiştir (Arslan, 2010: 107-109).

Çağdaş elit kuramların en ayırt edici özelliklerinden birinin, elitlerin doğal üstünlüklerinin olduğu düşüncesinden vazgeçilmesi olarak söylenebilir. Bu sebeple de demokratik ve sol yaklaşımla geliştirilen elit teorilerine rastlamak mümkün olmaktadır. Çağdaş elit teorileri, yöneten bir azınlığın olduğunun var olduğunu, ancak yönetenlerin de yönetilenlere karşı bazı sorumluluklarının bulunduğu ve gerektiğinde görevden uzaklaştırılabilmelerini belirtir. Demokratik bir toplumda, toplumun hemen her kesiminden bireylerin elitlerin arasına girebileceğini bu olasılığın daima açık olması gerektiğine işaret eder (Kışlalı, 1987: 278). Çalışmanın bu bölümünde modern elit kuramcı C. Wright Mills'in "iktidar elitleri" kavramı ele alınacaktır.

1.2.1. C. Wright Mills: İktidar Seçkinleri

Turhan, Wright Mills' in elit kavramını anlayışını, karışık ve dağınık olduğunu ifade eder. Turhan'ın aktardığına göre, Mills elit kavramının iki unsuru olduğunu söyler. Bu iki unsur ise; Toplumda egemen kurumları elinde bulundurmak ve toplumdaki üst tabakalardan birine dâhil olmaktır (Turhan, 1991: 33). C.W. Mills'e göre iktidar yapısı genel olarak, siyasi elitler, askeri elitler ve ekonomik elitler olmak üzere üç gruptan oluşur. Bahsedilen üç elit grubuna dâhil kimseler benzer geçmişlere sahiptirler ve aralarında benzer hedefler, ortak ilgi alanları, iş birliği ve dayanışma söz konusu olabilir. Mills, adı geçen bu üç elit grubunun birlikteliğine "iktidar seçkinleri" (The Power Elite) adını verir (Arslan A., 2007: 31). Burada belirtmek gerekir ki Amerikalı sosyolog olan Mills, İktidar Seçkinleri eserinde, elit kavramını açıklarken daha çok Amerikan tarihinden örnekler verir ve kavramı irdelerken genel olarak Amerikan toplumundaki iktidar sistemindeki değişimi ele aldığını söylenebilir.

Mills, iktidar seçkinlerinden bahsedilmek için ne sadece egemen sınıfın ne askeri sınıf ne de bürokratik siyasetçilerinin olduğunu söylemektedir. Kendisi “İktidar Seçkinleri” için siyasi, ekonomik ve askeri güçlerin oluşturduğu – her zaman kolay olmasa da- bir birlik olduğunu ifade eder. İktidar seçkinleri için sadece soyluluk ya da irsiyet bağlı bir siyasal elit olmadığını veya sadece birkaç büyük ailenin oluşturduğu bir dar bir çevreden oluşmadığını, soylu olmanın sadece iktidar seçkini olabilmek için alternatiflerden biri olduğunu belirtmektedir (Mills, 1974: 387-389). Bir süreklilik arz eden siyasal sistemlerde iktidar seçkinlerinin birtakım ortak özelliklerinin olduğunu, iktidar seçkinlerinin benzer kökenlere ya da benzer eğitim süreçlerinden geçmiş olabilecekleri için aralarında bir sosyal dayanışma içerisinde bulunacaklarını söylemektedir. Böylece bu iş birliği, dayanışma iktidar seçkinleri arasında süregeldikçe siyasal sistem istikrarlı bir şekilde devam edecektir. Lakin bu dayanışma bozulduğu zaman elitler arasındaki iş birliği bir müddet daha devam etse dahi elbet bir noktadan sonra yollar ayrılacak ve siyasal sistemin istikrarı da son bulacaktır (Köseoğlu, 2015: 58). Ayrıca iktidar seçkinlerinin dayanışma içerisinde olmaları için sadece soyluluk veya benzer eğitimler süreçlerinden geçmiş olması gerekmediğini aynı zamanda kendi aralarında kurdukları bireysel yakın ilişkilerinin de bu dayanışma ve iş birliği için önemli bir rol oynadığını ifade etmektedir (Mills, 1974: 392). Ancak Mills eserinin devamında iktidar seçkinlerinin kişisel olarak birbirilerini tanımalarına rağmen tam olarak örgütlenmiş bir sınıf olduklarını anlamına gelmediğine dikkat çekmektedir. İktidar seçkinleri doğal bir süreçte tanışırlar ve birbirileri ile olan ilişkileri de böyle ilerlediğini belirtir (Mills, 1974: 410).

Mills, “egemen sınıf” kavramı kullanımını yerine “iktidar seçkinleri” kavramını kullanmayı tercih etmiştir. Bu tercihinin sebebi ise egemen sınıf kavramının kötü anlamlar yüklendiğini, “sınıf” teriminin esasen bir ekonomik anlam içerdiğini fakat egemen olmanın politik bir anlam ifade ettiğini belirtir. Böylelikle “egemen ifadesi ekonomik bir sınıfın politik olarak yönettiği bir kavram olarak düşünülebilir (Bottomore, 1997: 31-32).

İnsanların içinde yaşadıkları topluma, mekâna, geçmiş bağlantıları üzerinden hâlihazırda yaşadıkları döneme, kendileri ve topluma ilişkin farkındalıklarını tanımlayan kavrama toplumbilimsel kavram adını vermiştir ve bu kavramın aynı zamanda bir yöntem içerdiğini de belirtir. Kendisi “İktidar Seçkinleri” adlı eserini böyle bir yöntemle yazmıştır (Fildiş, 2016: 152). Bu sebeple Mills, genel bir teori yaratmaktan ziyade “İktidar Seçkinleri” kavramını Amerikan siyasi tarihi ve toplumsal süreç üzerinden açıklamaya çalışmıştır.

1.2.2. Plüralist (Çoğulcu) Elitizm Kuramı

Plüralist elit kuramının dayandığı temel liberal düşünce sistemidir. Plüralist elit teorisi en basit ifadesiyle toplum içerisindeki baskı gruplarının çokluğu ile ilişkilidir. Bu teoriye göre siyasi güç, birçok elit grubu arasında paylaşılmıştır. Tüm bu gücün paylaşıldığı elit grupları az ya da çok bir şekilde karar alma sürecine dâhildir (Arslan A. 2007: 27). Yani elit grupları için nicelik olarak bir çokluk söz konusu durumdadır. Güce sahip olan bütün elit grupların toplum adına tek başına karar verebilme gücüne sahip değillerdir. Bu yetkiye tüm elit grupları bir yere kadar sahiptir. Plüralist teori, elitlerin toplumun tümünün tek bir güç ya da iktidar üzerinden değil de aksine yönetme gücünün diğer elit gruplar tarafından sınırlandırılmasını ifade eder (Özalp, 2016: 234). Plüralist elit teoriye göre siyaset çıkar grupları tarafından işlemektedir. Toplum nezdinde ortak çıkarları olan kimseler bu çıkar doğrultusunda birleşip bu çıkarlarını elde etmek için veyahut diğer elit gruplarının çıkarlarını protesto etmek için kendi elit gruplarını oluşturabilirler. Eğer ki bu elit grubu zengin ve iyi örgütlü ise politikacılar tarafından daha çok dikkate alınırlar. Tabi ki hiçbir elit grubunun tek başına iktidarı söz konusu değildir. Plüralistlere göre elit gruplarının çokluğu demokrasinin en önemli yapı taşlarından biri olduğu söylenebilir (Kurtbaş, 2017: 400). Bahsedildiği gibi bir toplumda birden çok elit grubu olabilir. Fakat bu elit grupları arasında keskin bir ayrım olduğu anlaşılmamalıdır. Aksine daha çok elit grupları arasındaki sınırlar belirsiz olabilir ve elit grupları içerisinde geçişler mümkün olabilir (Daver, 1965: 519).

Çağdaş elitizm teorileri içerisinde plüralist (çoğulcu) elitist düşüncesi Karl Mannheim'e kadar dayandırılabilir. Mannheim, kendisi elit ve demokrasi fikrinin birlikte işleyebileceğini düşünmekteydi. Keza 20. yy'de yaşanan büyük savaşlar ve ekonomik büyümenin bir sonucu olan uluslararası anlamda rekabetin artması, sadece devletlerin değil girişimcilerin de önemini arttırmış ve bu da ona, bahsedilen bu düşünceyi pekiştirmesine yardımcı olmuştur (Bottomore, 1997: 104). Böylelikle toplum içerisinde birçok elit grubu oluşabileceğini ve bu elit gruplarının birbirleri ile rekabet edebileceğini veya birlikte var olabileceğini düşündüğünü söylemek mümkündür. Mannheim'e göre toplumun yönetiminde bir kriz söz konusu ise bu krizden, o toplumun yönetiminde söz sahibi olan tüm elit kesimler sorumlu olmalıdır (Arslan, 2010: 159). Çünkü krizi ortaya çıkaran ve onun sürmesine müsaade eden toplumdaki tüm elit kesimleridir. Bu sebeple ortaya çıkan krizden sadece tek bir elit grubu sorumlu tutulmamalı, aksine var olan krizden tüm elit kesimleri suçlanmalıdır.

Plüralist elitist teorisyenlerin en önemlilerinden biri de Robert Dahl'dır. Dahl'a göre çoğulculuk, farklı grupların iktidar için rekabet ederek ve karar alma sürecine katkıda bulunabilecekleri bir demokrasi zemini hazırlayarak siyasi sürece katkıda bulunur. Dahl,

çoğulculuk ve katı iki kutupluluk arasındaki ayrıma özellikle dikkat çeker. Ona göre plüralizm, katı iki kutupluluktan farklı olarak diğer tarafın var olma hakkına saygı duyar. Ayrıca iki taraf için de tarafların kendi menfaatlerinin peşinden koşmasına karışmaz ve böylelikle her tarafın bir arada var olabildiğini mümkün kılmaya çalışmaktadır (Dahl, 1978: 192).

Robert Dahl, çoğulculuğun yalnızca Batı'da sahip olunan bir anlayış olmadığını, aynı zamanda Yugoslavya'da Tito yönetiminde olduğu gibi ya da Şili'deki yerleşmiş sosyalist rejimlerde bile uygulanabileceğini belirtmektedir. Dahl'a göre, sanılanın aksine, sınıf çatışmalarının, önemli bölünmelerin olmadığı ülkelerde meydana geldiğini söyler. Bu tür ülkelere örnek olarak Yeni Zelanda ve Finlandiya'yı gösterir. Ayrıca günümüzde mevcut toplumlarda, dini veya mezhepsel ayrışmalar, etnik, kültürel veya dilsel çeşitlilik gibi birçok ayrışmanın, bölünmenin var olduğunu ancak toplumsal sınıf farkının demokratik ülkelerdeki en temel bölünme sebeplerinden biri olduğu düşünmektedir (Örmeci, 2014). Dahl'ın plüralist savlarını liberal demokrasi teorilerinin elit yorumlarına bir tepki olarak değerlendirilebileceğini söylemek mümkündür. Dahl, 1961 senesinde kaleme aldığı "Kim Yönetiyor? Bir Amerikan Kentinde Demokrasi ve İktidar" adlı eserde Amerika örneğinde durumun yukarıda bahsedildiği gibi olduğunu kanıtlamak için Connecticut, New Haven şehrinde var olan resmi ve gayri resmi iktidar yapılarını incelemiş ve şu sonuca varmıştır: Amerika'da devlet, birçok baskı grubu arasında tarafsız bir arabulucu rolünü üstlenerek baskı grupların birbirleriyle uzlaşmasını sağlayan kararlar almaktaydı ve bu anlamda elitizm kuramcılarının, özellikle C. Wright Mills'in argümanlarının karşın çoğulcu bir liberal demokrasinin varlığından söz etmenin mümkün olduğunu ifade eder. Robert Dahl plüralist elit yaklaşımına kuramsal düzeyde birçok eleştiri alması sebebiyle kendi kuramını revize etmiştir. Dahl'ın revize ettiği kuramı "yeni çoğulculuk" (neo-pluralism) ismini taşır. Yeni versiyon ile birlikte klasik plüralist teoriye nazaran sosyalist demokrasi anlayışına daha da yaklaşmış olmakla birlikte yine de liberal demokrasinin sınırları içinde kalmaya devam etmiştir (Yılmaz, 2012).

Bir diğer neo-plüralist elit kuramcılarında olan Sartori'ye göre rekabetçi demokrasinin rasyonelliği oldukça hassas bir dengeden dayanmaktadır. Çoğunluğun korunması rekabetin var olmasını sağlayacaktır. Fakat burada önemli olan nokta ise çoğulculuğun hiçbir biçimde çoğunluk ilkesini yok edecek bir şekilde kullanılmamasıdır. Çünkü toplumsal sorunların çoğunluk kararına göre çözmeye çalışmak demokratik yapıya esneklik katar. Esneklik, demokrasinin en ayırt edici niteliği olduğunu söylenebilir. Demokratik olan ülkeler ile demokratik olmayan ülkeler arasındaki en bariz farklılık söylemin esnek olması ve bu söyleme göre eylemler içermesidir. Fakat yine de seçimlere dayalı olarak gelişen çoğunluk yönetimi

demokrasiyi rasyonel kılmaya yetmez. Yani demokrasinin doğru işleyebilmesi için çoğunluklar ve elit gruplarında yer almayanların yer değiştirmesi gerekmektedir. Sürekli aynı elit gruplarının çoğunluk olduğu bir toplumda gerçek anlamda bir rekabetçi sistemden bahsetmek mümkün değildir (Sartori, 1996: 25-27).

Plüralizm esasında bir demokrasi kuramıdır ve bilindiği üzere demokrasi de azınlığın yönetimini değil çoğunluğun yönetimini ifade eder. Bu durum da ilk başta elit fikriyle demokrasinin bağdaşmayacağı yönünde bir fikre sebep olabilir. Lakin plüralistler de demokrasinin halkın doğrudan kendini yönetmesi şeklinde değil de kendisini yönetecek olan elitleri seçmesi olarak değerlendirilirse o zaman elit ve demokrasi fikri birlikte işlerlik kazanabilir (Turhan, 1991: 33).

1.2.3. Demokratik Elit Kuramları

Elit ve demokrasi arasındaki ilişkinin tarihi bizzat siyasi düşünceler tarihinin kendisi kadar eski olduğu söylenebilir. Çünkü elit kavramının ortaya çıkışı toplumların eşitsizlikçi ilişkilerin doğal bir uzantısıdır. Eğer bir yerde eşitsizlik var ise bazı kimselerin diğerlerine göre daha güçlü bir pozisyonu kazanmaları normaldir. Bu bağlamda siyasal, toplumsal ve kültürel anlamda insanlar arasında güç eşitsizliğinin var olması, asimetric ilişkilere sebep olması oldukça doğaldır. Fakat göz ardı edilmemelidir ki elitist düşüncenin kendisiyle elit teorileri geleneği birbirine tamamen özdeş olduğu söylenemez (Öztürk, 2012: 135).

Elit teorileri, siyaseti, toplumsal gelişmeleri belirleyen bir unsur olarak görmektedir. Bu sebeple siyasetin bu özerk ve belirleyici olduğu yönündeki görüşler demokrasiye karşı birtakım çekincelerin doğmasına sebep olmuştur. Aslında Antikçağ'dan beri Plato, Aristo ve başka filozoflar siyasetin belirli bir bağımsızlığa-özerkliğe sahip bir olgu olduğunu düşünüyorlardı. Ancak tüm bu filozoflara göre, tüm siyasal sistemler zamanla bozulmaya başlayacaklardı. Böylelikle, monarşi despotizme, aristokrasi oligarşiye, demokrasi de çoğunluğun diktasına dönüşebilme ihtimalini her zaman taşımaktaydı (Vergin, 2008: 124-125). Modern elit kuramcıları demokrasi kavramına klasik elit teorisyen meslektaşlarından daha ilgili olmuşlardır. İktidarı ele geçirmek için mücadele eden tüm kesimler kendi rejimleri için bu gücü halktan aldıklarını iddia ederler. Fakat demokrasiyi uygulama iddiasında bulunan devletlerin hiçbiri, Antik Yunan devletleri kadar devlet işlerine doğrudan katılımını yerine getirememiştir. Demokrasi iddiasında bulunan liberal devletlerin, özellikle Marksistlerin eleştirilerine karşın elit tahakkümünü bir nevi haklı çıkarma ihtiyacı vardı. Bu durum da aslında yeni bir elit teorisinin yani demokratik elit teorilerinin doğmasına sebep olan nedenlerden biridir. (Duru, 2012: 16).

Demokratik elit kuramını, klasik elit teorilerinden ayırt edebilmek için üç unsurdan bahsedilebilir. İlk olarak kuramın demokrasinin “dikey” durumuna önem atfederek liderliği ön plana çıkarmasıdır. Zaten demokratik elit kuramı, demokrasiyi en basit anlamda toplumun bir yöneticiyi seçmesi olarak değerlendirmektedir. İkinci olarak toplumun demokrasiye olan inanç konusunda olumsuz bir bakış açısına sahip olmasıdır ve son olarak da ilk ikisiyle bağlantılı olarak, demokratik elit kuramının, demokrasinin sadece temsili demokrasi olarak var olabileceğini iddia etmesidir (Önderman, 1991: 159). Bu bağlamda demokratik elit kuramının topluma klasik elit kuramları gibi pasif bir rol biçtiğini söylemek mümkündür. Ancak klasik kuramlardan farklı olarak elitler tamamen bağımsız değildir. Toplumun, elitlerin var olmasında ya da iktidarı ele geçirme yolunda bir nebze de olsa katkıları mevcuttur. Ancak nihayetinde toplum yine de engellenemez bir biçimde elitler tarafından yönetilir. Halk sadece elitlerin iktidarı paylaşmasına giden süreçte bir araç olmaya devam etmektedir.

1.2.3.1. Raymond Aron

Ünlü Fransız sosyolog Raymond Aron’a göre bugüne kadar hiçbir toplum halk tarafından idare edilmemiştir. Rejimleri ne olursa olsun tüm toplumlar oligarşi ile yönetilmektedir. Her ne kadar rejimlere başka isimler verilse de sistem daima belirli bir kesimin yönetimini, yani oligarşiyi ortaya çıkarmıştır (Karadaş, 2018: 39). Aron, sistem fark etmeksizin liberal demokrasilerde, komünist veya muhafazakâr sistemler ya da faşist sistemler olsun, her zaman büyük çoğunluğun elit bir azınlık tarafından idare edildiğini ifade eder. Hatta Marksist rejimlerde bile işçi sınıfının bir bütün olarak iktidar olamayacağını, iktidarı sadece bir azınlık olan bir işçi grubu tarafında elde edilebileceğini ve elinde tutabileceğini belirtir (Öztekin, 2014: 45).

Raymond Aron, “Social Structure and The Ruling Class” adlı makalesinde modern toplumdaki seçkinleri beş gruba ayırmıştır. Bu gruplar: siyasal liderler, hükümet yöneticileri, ekonomi direktörleri, kitle liderleri ve ordu mensuplarıdır. Bu grupların hemen hepsinin Batılı liberal demokrasilerde var olduğunu ancak bu grupların aralarındaki farklılığın, buldukları toplumda sahip oldukları gücün orantısı ile ilişkili olduğunu belirtmektedir. Aron bahsi geçen makalesinde bu farklılıklara Fransa, Birleşik Krallık, İspanya ve Güney Amerika devletleri üzerinden örnekler sıralar. Fakat tabii yine de her devlette bulunan elit grubunun kendi toplumunun karakteristiğine göre değişebileceğini belirtmektedir (Aron, 1950a: 9-10). Ancak tüm bunların yanı sıra, liberal demokrasilerde birçok elit grubunun bulunması ve sistemde bölünmüş olarak var olmaları komünist rejimde ise aksine tek ve birleşmiş bir elit kesimi bulunmaktadır. Sovyetler Birliği’nde politikacılar, yüksek memurlar, generaller, sendika liderleri yani toplumdaki tüm elitler genellikle Sovyetler Birliği Komünist Partisi’nin bir parçasıdır. Bu

sebeple birleşmiş ve iyi örgütlenmiş elit, hiçbir karşı elit grupları ile dengelenmediği için mutlak ve sınırsız bir iktidarı elinde bulundurur (Kapani, 2013: 135).

Aron, “Social Structure and The Ruling Class” adlı makalelerin ikinci bölümünde ekonomik yapının analizi, sosyal yapı, elit gruplarının yapısı ve anayasal sistemin yapısı gibi nadiren birlikte kullanılan yöntemleri birleştiren bir analiz yöntemi göstermeye çalışır. Ayrıca tüm bu unsurların, toplumu bir bütün olarak anlamak için herhangi bir eşit öneme sahip olduğunu ifade eder. Herhangi bir toplumun elitlerin yapısının karakteristik özelliklerinin, gruplar arasındaki birlik ve bölünme derecesini ve aynı zamanda bu elit gruplara dahil olup olmama durumunu etkilediğini söylemektedir. Son olarak da birçok farklı kanal aracılığıyla, Marksist fikirlerin Pareto'nun fikirleriyle bir sentez olarak, bir toplumun yalnızca üretim araçlarına sahip olan sınıf veya elitlerin psikolojik ve sosyal doğası ile karakterize edilemeyeceğini ifade etmektedir (Aron, 1950b: 141-143).

1.2.3.2. Harold D. Laswell

Lasswell, demokratik elit kuramının en önemli temsilcilerinden biridir. Laswell, klasik elit kuramcılarının iddia ettiği yönetimin örgütlü bir azınlığın elinde olduğu yönetilen/halk yönetime katkıda bulunmadığı ve bu nedenle demokrasinin varlığının mümkün olmadığını tezlerine, politik elitlerin sorumluluğu ve elitlerin hesap verilebilirlik durumlarıyla açıklamaya çalışır. Laswell de diğer demokratik elit kuramcıları gibi toplumun aslında her ne kadar demokrasi var olsa da siyasi elitler tarafından yönetildiğini kabul etmektedir. Ancak yine de çoğunluğun, azınlık olan siyasi elitler tarafından idare edilmesinin demokrasi ile çelişmediğini, çünkü demokrasinin varlığının siyasi elitlerin sayısının çoğunluğa oranı ile mevcut olmadığını dile getirir (Selçuk, 1982: 575). Lasswell'e göre demokratik sistemlerde politik elitlerin halkın desteğine ihtiyacı olduklarını ayrıca sadece ihtiyacı olmadığı ayrıca halk tarafından referandum, seçim, basın özgürlüğü, siyasi örgütlenme özgürlüğü gibi araçlar ile denetlendiğini ifade eder ve bu durumun da demokrasiyi ayırt eden unsur olduğunu belirtir (Kocaoğlu, 2006: 45).

Harold D. Laswell'in “World Politics and Personel Insecurity” (1934) ve “Politics: Who Gets What, When and How” (1936), adlı eserlerinde klasik elit kuramcılarından Pareto'nun etkisinin görüldüğü söylenebilir. Bu durum eserlerinde özellikle tıpkı Pareto gibi toplumu, elit ve kitle arasındaki karşıtlığı belirgin bir şekilde ortaya koymasından anlaşılabilir. Ayrıca Laswell de aynı Pareto gibi iktidarı elinde bulunduranların hem iktidarı elde etmek hem elde ettikten sonra buldukları konumu korumak için buldukları eylemlerin psikolojik koşullarına odaklanır.

Siyasi elitlerin, güçlerini kaybetmemek için, sahip oldukları tüm maddi-manevi güçleri kitleleri etkileyebilmek adına kullanabileceklerini ifade eder (Hartmann 2007: 24).

1.2.3.3. Joseph A. Schumpeter

J. Schumpeter, demokrasiyi halkın kendi kendini yönetimi olarak değil de politik elit grupları arasındaki bir rekabet olarak gören anlayışın öncülerindendir. 1942 yılında yayınlanan “Kapitalizm Sosyalizm ve Demokrasi” adlı kitabında J. Schumpeter, demokrasi teorisinin hipotezlerini eleştirir. Kendi demokratik elit modelini tanımlamak için üç argüman ileri sürmektedir. Birincisi klasik demokrasi teorisini yani halkın egemen olduğunu iddia eden kurama karşı çıkar. Elit olmayan kimselerin siyasal ve bilişsel yeteneklerden yoksun olduğunu ve bu sebeple kitlelerin amacı olan bir eylem içerisinde bulunamayacağını öne sürer. İkinci olarak, demokrasinin kendisinin bir özyönetim ve eşitlik gibi demokratik ideallerinin olmadığını ve demokrasinin sadece bir siyasi yöntem olduğunu belirtir. Üçüncü argümanı ise ikinci argüman ile bağlantılı olarak demokrasinin siyasi yönteminin liderler arasında bir rekabet olduğunu ileri sürmektedir. Bu da esasında demokrasinin halkın egemenliği değil politikacıların egemenliği olduğu anlamına gelmektedir (Medearis, 2007: 828-829).

Schumpeter’e göre, demokrasi bir amaç olarak değerlendirilmemeli, daha çok yönetimin halk tarafından meşru olarak değerlendirilmesinin daha doğru olacağını ifade eder (Karakoyun, 2005: 10-11). Böylelikle halk sadece kendisini idare edecek kimseleri seçimden seçime belirler ve bu durumdan başka bir şekilde siyasette aktif rol alamaz. Bu sebeple halk seçimle kendilerini yönetecek kişileri seçtikten sonra siyasi karar alma ve politika yapma işlevlerini tamamen seçilmiş elitlere bırakır. Schumpeter bu durumu yönetenler ve yönetilenler arasındaki bir iş bölümü olarak nitelendirir (Kapani, 1995: 120). Schumpeter, klasik demokrasi doktrinini yani insanların ortak yararı gerçekleştirmek için temsilcileri seçeceği fikrini eleştirir. Ona göre ortak bir fayda ve halkın iradesinin olmadığını ve otokrasinin genellikle her ikisini de daha iyi gerçekleştirdiğini ifade eder (Mackie, 2009: 129).

Schumpeter, halkın siyasal kararlar almak konusunda rasyonel tercihler yapmak için lüzumlu yetenekler ile donatılmadığını iddia eder. Schumpeter’e göre aslında insanlar kendi kişisel çıkarları konusunda rasyonel davranırlar. Ancak bu tablo bireyden topluma doğru gidildikçe değişiklik gösterir. İçinde buldukları çevre genişledikçe insanlar daha az rasyonel davranmaya eğilimlidirler. Bireysel anlamda neden-sonuç ilişkilerini daha iyi kurarlar. Ancak bireyler toplumun etkisi altında gerçeklik duygularını kaybetmeye başlarlar. Çünkü sebep-sonuç ilişkilerini sağlıklı bir biçimde kurmaktan uzaklaşırlar ve bu sebeple toplumsal meselelerde daha

irrasyonel davranmaya başlarlar (Öztürk, 2012: 4-5). Bu bağlamda Schumpeter, siyasi meselelerle ilgili bireylerin iradesin kesin veya bağımsız olmadığını ifade eder. Çünkü seçmen seçimlerinin sonuçlarını doğrudan tecrübe edemez. Seçmenin seçimi ve sonuç arasındaki ilişki daha çok liderlerin siyasi partilerin propagandası ile kurulur (Mackie, 2009:129).

Schumpeter'e göre sadece siyasi elitlere değil, devlet dışı yani siyasi olmayan elitlere de önem atfeder. Siyasal olmayan elitlerin bağımsızlığı devlet dışındaki güçlerin dağılımı açısından önem taşır. Çünkü halkın seçilmiş siyasetçileri kontrol edebilme gibi bir güçleri yoktur. Bu sebeple siyasi olmayan bağımsız elitler gücün dengelenmesi açısından oldukça önemlidir. Bahsedilen dengeleyici elitler olarak bağımsız akademisyenleri, yargı, bürokrasi ve medya elitleri olarak sıralanır (Arslan, A. 2007: 40).

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİNİN TARİHÇESİ

2.1. Türkiye'nin AET'ye Başvurusu ve Ankara Antlaşması

Türkiye-AET (AB)¹ ilişkileri yarım yüzyıldan fazla süredir inişli çıkışlı bir şekilde devam etmektedir. Bazı dönemlerde Türkiye ve AET daha yakın ilişkiler kurarken kimi dönemler ise gerek Türkiye'nin kendi iç politik hayatında yaşadığı gelişmeler olsun ya da gerek AET/AB'nin Türkiye'yi gündeminden çıkarması sebebi ile ilişkiler sekteye uğramıştır. Türkiye ve AET ilişkisi, Türkiye'nin Yunanistan'ın AET'ye dahil olmak için başvurusundan iki hafta sonra Türkiye'nin de AET'ye başvurması ile başlamıştır.

Yunanistan, Topluluk'a 8 Haziran 1959 tarihinde başvurmuştur. Takip eden süreçte Türkiye de 31 Temmuz 1959 tarihinde Topluluk ile bir ortaklık anlaşması imzalamak amacıyla başvuru yapmıştır. Topluluk Konseyi, Türkiye'nin başvurusunu inceledikten sonra, 11 Eylül 1959 tarihinde AET Komisyonuna Türkiye ile görüşmelerin yürütülmesi hususunda yetki verilmesini kararlaştırılmıştır. Anlaşma için Türkiye ve Komisyon temsilcileri arasındaki görüşmeler dört yıl kadar sürmüştür. Görüşmeler sonunda 12 Eylül 1963 tarihinde taraflarca Türkiye ve AET arasında bir ortaklık öngören Ankara Anlaşması imzalanmış ve anlaşma Aralık 1964'te ise yürürlüğe girmiştir (Avrupa Topluluğu Yayınları, t.y: 17). Türkiye ve Topluluk arasında görüşmeler sürerken gerçekleşen 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi bir müddet ilişkileri sekteye uğratmıştır. Daha sonraki yıllarda koalisyon hükümetleri döneminde taraflar arasındaki görüşmelere devam edilmiştir. Görüşmeler sırasında Topluluk tarafından Türkiye'ye tercihli ticaret anlaşması önerilmiş ancak Türkiye bu seçeneği reddetmiştir. Türkiye'ye yapılan ticaret anlaşması önerisinin ardında sadece ekonomik sebepler değil aynı zamanda Topluluk'un Türkiye'deki askeri müdahale sonrasında yaşanan siyasi gelişmelerden duyduğu birtakım kaygılar sebebiyle Türkiye ile olan ilişkileri sıkılaştırmaktan kaçınma isteği de söz konusudur. Ticaret anlaşmasının Türkiye tarafından reddedilmesi üzerine toplam on görüşme daha yapılmış ve müzakereler sonucunda ortaklık anlaşması imzalanmıştır (Uysal, 2001: 142).

Can (2003: 21) Türkiye açısından bir ortaklık ilişkisinin kurulmasının sebeplerini, ilk olarak Tanzimat Dönemi'nden beri süren Batılılaşma sürecinin devamı niteliğinde olması, ikinci olarak Soğuk Savaş döneminde izolasyon durumuna düşmeme ve NATO üyesi olduktan sonra

¹ Bu çalışmada Avrupa Birliği'nin kendi tarihsel süreci ile bağlantılı olarak Türkiye ile olan ilişkilerinde AB o dönem hangi ismi taşıyor ise o şekilde adlandırılmıştır.

aynı zamanda ekonomik entegrasyon ile Batı Bloğu'ndaki yerini sağlamlaştırma amacı içerisinde olması, üçüncü olarak Topluluk'un ekonomik yardımlarından faydalanmak ve üye ülkelerdeki pazar payını kaybetmemeye çalışmak ve son olarak da Yunanistan faktörü şeklinde sıralamaktadır. Demokrat Parti Hükümeti Yunanistan'ın elde edebileceği kazanımların gerisinde kalma endişesi ile harekete geçmiş ve Yunanistan'ın başvurusunun ardından çok beklemeden AET'ye başvurusunu yapmıştır (Çayhan, 1997: 36). Yine Türkiye'nin AET'ye başvuruda bulunduğu süre içerisinde yaptığı toplam ihracatın %39,5 ve ithalatın %33,4'ünü Topluluk ülkeleri oluşturmaktaydı. Doğal olarak ekonomik ilişkileri daha ileri bir boyuta götürmek dönemin hükümeti tarafından amaçlandığı söylenebilir (Erdoğan, 2003: 18).

Ankara Anlaşması, Türkiye ve AET arasındaki tüm ilişkilerin hangi esaslara göre belirlendiğini belirten bir çerçeve antlaşmasıdır. Ayrıca takip eden süreçte taraflar arasında imzalanan tüm belgeler ve protokollerde Ankara Anlaşması temel alınmıştır. Türkiye ve AET arasında bir ortaklık ilişkisi kuran anlaşmanın amacı taraflar arasında belli bir süre içerisinde Gümrük Birliği'nin tamamlanması, ekonomi politikalarını yakınlaşması ve Türkiye'nin Topluluk'a tam üyeliğini mümkün kılmaktır (Doğrugören, 2013: 13). Ancak bu durumda belirtmek gerekir ki Ankara Anlaşması'nın 28. maddesi “Anlaşma'nın işleyişi, Topluluğu kuran Antlaşma'dan doğan yükümlerin tümünün Türkiye'ce üstlenebileceğini gösterdiğinde, Akit Taraflar, Türkiye'nin Topluluğa katılması olanağını incelerler” hükmünü içermektedir (Dışişleri Bakanlığı, 2019). Bu maddede tarafların “Türkiye'nin Topluluğa katılmasını incelerler ifadesi”, Türkiye'nin Topluluk'a üye olmasının otomatik bir süreç olmadığını, tarafların yeniden bir katılım müzakereleri yürütebileceğini ifade etmektedir. Bu bağlamda denilebilir ki Anlaşmada Türkiye'nin tam üyelikten daha ziyade ilk hedefin Gümrük Birliği olduğu söylenebilir (Doğan, 2000: 263).

Ortaklık Anlaşması, iki tarafın beklentileri ve çıkarları doğrultusunda bir yandan ileride oluşabilecek bir Gümrük Birliği'ni (md. 2. fık. 2 ve md. 10) içerirken aynı zamanda taraflar arasında işgücünün serbest dolaşımının da kademeli olarak hayata geçirilmesini amaçlamaktaydı. Anlaşma ayrıca çalışma serbestliği alanındaki kısıtlamaların da kaldırılmasını içermekteydi (md. 13 ve 14). Bu bağlamda Ankara Anlaşması taraflar arasında sadece Gümrük Birliği öngörmeyip aynı zamanda ekonominin diğer alanları ile de ilgili olarak ulaşım politikası, vergiler, rekabet ve sermaye dolaşımı gibi alanlarla ilgili de hükümler de içermekteydi (md. 15-21). Ankara Anlaşması'nın amaçlarının arasında, Türkiye'deki yaşam koşullarının iyileştirilmesi ve Türkiye ve Topluluk ülkeleri arasındaki ekonomik gelişmişlik farkının azaltılması da vardır. Topluluk, Türkiye'ye “geçiş ve son dönemde doğacak yükümlülüklerini yerine getirebilmesi için” belirli bir

süre ekonomik yardımda bulunmayı taahhüt etmekteydi. Ortaklık Anlaşması'na iki ek, iki protokol, ortak bir açıklama ve bir son senet içermektedir. Ayrıca Anlaşma bir dizi protokol ve temel belgeyle de tamamlanmaktadır (Birikim, 1999).

Ankara Anlaşması sadece bir ekonomik ve mali iş birliği anlaşması değildir. Topluluk ve Türkiye arasında üç aşamayı öngören bir entegrasyon anlaşmasıdır. Anlaşma, Türkiye ve Topluluk arasındaki ilişkileri hazırlık, geçiş ve son dönem olmak üzere üç dönem öngörmüştür. Anlaşma, bir dönem ile ilgili şartlar tamamlandıktan sonra diğer döneme geçmeyi planlamış ve son olarak da nihai hedef olarak Türkiye'nin AET'ye üyeliğini amaçlamıştır (Erdoğan, 2003: 28).

2.2. Hazırlık Dönemi

Ankara Anlaşması'nda belirtilen Hazırlık Dönemi, 1 Aralık 1964–31 Aralık 1972 tarihleri arasında sürmüştür. Bu dönemde Topluluk, Türkiye ekonomisini güçlendirmeyi ve Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne geçişini mümkün kılmayı amaçlamıştır. Türkiye bu dönemde AET'ye karşı herhangi bir sorumluluk üstlenmemiştir. Bu dönemde AET tarafından tütün, fındık, kuru incir ve üzüm gibi Türkiye'nin dört temel ihraç ürününe gümrük indirimleri sağlanmıştır. Yine bu dönemde Türkiye'ye Avrupa Yatırım Bankası'ndan 175 milyon ECU (European Currency Unit) kadar kredi vererek, Türkiye ekonomisine katkıda bulunulması amaçlanmıştır. (Kaya, 2016: 389). Bu dönemde Topluluk, Ankara Anlaşması'ndan doğan yükümlülükleri yerine getirmiştir. Aslında Hazırlık Dönemi beş yıl için planlanmıştı ancak uzatmayla bu dönem dokuz sene sürmüştür. Hatta AET'nin geçiş döneminde gerçekleştirmesi gereken Türkiye sanayi ve tarımsal sanayi ürünlerine karşı gümrük vergilerini kaldırma sorumluluğunu da bir Geçici Anlaşma ile 1 Eylül 1971 tarihinden itibaren yani geçiş dönemi başlamadan yerine getirmeye başlamıştır (Kılınc, 2008: 86).

Hazırlık Dönemi'nin genel olarak amacı o dönem için Türkiye ekonomisinin güçlendirilmesidir. Ancak Topluluk aynı zamanda bu dönemde Türkiye'deki siyasal gelişmeleri de gözlemeyi amaçlamıştır. Türkiye açısından bakılacak olursa TBMM'de Topluluk ve Türkiye arasındaki ilişkilerin çok fazla gündeme geldiğini söylemek mümkün değildir. Daha çok Hükümet Programı ve Dışişleri Bakanlığı bütçesi görüşmelerinde Ortak Pazar hakkında tartışılmaya başlanmıştır (Çayhan, 1997: 53)

2.3. Geçiş Dönemi ve Katma Protokol

Ankara Anlaşması'na göre hazırlık döneminin beş yıl sürmesi yani 1 Aralık 1969 tarihinde sona ermesi planlanıyordu. Hazırlık döneminin uzatılıp uzatılmaması konusu

TBMM’de birtakım ihtilaflara neden olmuştu. Muhalefet partileri Türkiye’nin gümrük indirimlerini uygulamasının ekonomiyi krize sürükleyeceğini ifade ediyorlardı. Ancak tüm bu itirazlara rağmen Adalet Partisi (AP) hükümeti geçiş dönemi görüşmeleri için AET’ye başvurmuştur (Özen, 1998: 158). Fakat belirtmek gerekir ki, Türkiye Ankara Anlaşması’ndan sonra hazırlık döneminde ekonomisini iyileştirmesi gerekiyordu ancak Türkiye AET ile yapılan bu anlaşmayı oldukça ihmal etmiştir. Hatta 1964 senesinde başlayan planlı kalkınma döneminde Topluluk ile olan ilişkiler göz ardı edilmiştir. AET ile ilişkilerde Gümrük Birliği hedeflenmesine rağmen ne devlet ne de özel sektör bu hedefe ulaşmak için pek yol kat etmeye çalışmamıştır (Birand, 2000: 176). 23 Kasım 1970 tarihinde taraflarca imzalanan Katma Protokol, 1 Ocak 1973 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Böylelikle Katma Protokol ve ekleri hazırlık dönemini bitirip, Türkiye ve Topluluk arasında malların, hizmetlerin, sermayenin ve işçilerin serbest dolaşımını sağlayacak olan geçiş dönemini düzenlemiştir. Geçiş döneminin sonunda taraflar arasında bir Gümrük Birliği kurulması amaçlanmıştır. Bu dönemde Protokol’e göre hem Türkiye hem de AET karşılıklı ve dengeli sorumluluklar üstlenmiştir. Türkiye 12 ve 22 yıllık listelerde yer alan ürünlerde Topluluk’a karşı uyguladığı gümrük vergilerini ve kotaları kaldıracak ve aynı zamanda Türkiye, Topluluk’un üçüncü devletlere karşı oluşturduğu ortak gümrük tarifesine uyum sağlayacaktı. Tüm bunlara karşılık Topluluk da Türkiye’ye birtakım mali yardımlarda bulunma taahhüdü vermişti. Ayrıca Topluluk, Türk işçilerinin serbest dolaşım hakkını tanıyacaktı. Bundan başka taraflar sermayenin ve hizmetlerin serbest dolaşımının önündeki engelleri kaldıracak ve Topluluk-Türkiye arasında ekonomik ilişkilerin olgunlaşması için tarafların ekonomi politikaları birbirine yakınlaştırılmaya çalışılacaktı (Kılınç, 2008: 86-87).

Katma Protokol, bir uygulama anlaşmasıdır. Katma Protokol, Türkiye’nin tam üyelik öncesi dönemini düzenleyen “*Geçici Anlaşma*” olarak kabul görmektedir. Ankara Anlaşması’nın 30. maddesine göre, Protokol, Ankara Anlaşması’nın ayrılmaz bir parçasıdır. Protokol’ün yürürlüğe konması için sadece Türkiye’nin onaylaması yeterli değildir. Ayrıca tarafların parlamentolarının da Protokol’ü onaylaması lüzumludur. Yani Protokol’ün yürürlüğe konması otomatik olarak gerçekleşmeyecek taraf devletlerin de Protokol’ü onaylamasına bağlı olarak yürürlüğe girecektir (Akçay, 2015: 106-107). Türkiye, Katma Protokol’ün parlamentolarda onaylanma işleminin uzun süreceğini varsayıyordu ve bu nedenle Protokol’ün ticari şartlarını daha önceden yürürlüğe geçirecek bir geçici anlaşma yapılmasını teklif etti. Topluluk tarafından kabul edilen öneri ile birlikte Geçici Anlaşma 21 Temmuz 1971’de onaylanıp 1 Eylül 1971 tarihinde yürürlüğe kondu. Bahsedilen ticari bölümler, tarife ve kontenjanlara ilişkin hükümleri kapsamaktaydı. Bu hükümler 1971 yılında uygulanmaya başlamıştır. Fakat Gümrük Birliği’nin

gerçekleşmesi için öngörülen tarihlerde herhangi bir değişikliğe gidilmemiştir (Avrupa Topluluğu Yayınları, t.y: 36). Protokol'ün yürürlüğe girmesi için TBMM'de onaylanması sırasında Adalet Partisi (AP) ve Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) milletvekilleri Protokol için lehte oy kullanmıştır. Ancak Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Demokrat Parti (DP) milletvekilleri Protokole aleyhte oy kullanmıştır. Bahsedilen siyasi partilerin ret oyu vermelerinin sebebi Türkiye ekonomisinin geçiş döneminin getireceği birtakım ekonomik sorumlulukların altından kalkamayacağı yönündeki düşünceleridir (Çayhan ve Ateşoğlu Güney, 1996: 99).

Türkiye 1970'li yıllarda Topluluk ile olan ekonomik ilişkilerinde birtakım zorluklar yaşamıştır. 1970'lerin başında Topluluk tarım ithalatını serbestleştirmiş ve Türkiye'den ithal edilen sanayi malları üzerindeki gümrük vergilerini bazı istisnalar dışında kaldırmıştır. Türkiye ise Topluluk'tan ithal ettiği mallara indirimli tarifeler uygulamaya başlamıştır. 12 yıllık listede yer alan mallara %10, 22 yıllık listede yer alan mallara da %5 indirim uygulamaya başlamıştır. Türkiye Ocak 1973 ve 1976 senelerinde ithal ettiği mallara art arda iki gümrük indirim uygulamıştır. Ancak belirtmek gerekir ki, Türkiye 1972 yılında gümrük vergilerini %10 arttırmış, ertesini sene yani 1973 senesinde tekrar %10'luk bir indirim uygulamıştır. Yani esasında hukuken Anlaşma gereği bir indirim söz konusudur ancak fiilen bir indirim söz konusu değildir (Dura, 1996: 5). Çayhan ve Ateşoğlu (1996: 100) 1970'li yıllarda, Topluluk devletlerinin, Türkiye'nin tarım ürünlerindeki avantajlarının azalmasından, sanayi ürünlerindeki yükümlülüklerinin ise artmasından yakınmaya başladıklarını aktarmaktadır. Ayrıca tekstil ürünlerindeki kısıtlamalar Türkiye ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir. Katma Protokolün 36. maddesine göre 1976 ile 1986 yılları arasında kademeli olarak hayata geçirilmesi planlanan işçilerin serbest dolaşımı da gerçekleştirilememiş, hatta petrol krizinden sonra Batı Avrupa'da işsizliğin artması sebebi ile, yabancı işçi alımının durdurulmasına ve işçilerin bir bölümünün ülkelerine geri gönderilmelerine neden olmuştur (Fırıncı, 2013: 109).

Geçiş dönemi boyunca Türkiye ve Topluluk ilişkileri 1970'lerin ilk yılları yani geçiş döneminin başladığı yıllardaki gibi ilerlememiştir. Türkiye ve Topluluk arasında inşa edilen ortaklık rejimi 1980'li yıllardan –1970'lerin sonundan itibaren de sayılabilir- 1990'lı yıllara kadar fiilen durmuş olduğunu söylemek mümkündür. Bu konuda sadece taraflardan biri değil her iki tarafından ortaklığın yürütülememesinde payı olduğu söylenebilir. Taraflarca belirlenen ortaklık mevzuatının belirlediği takvimdeki hedefler yerine getirilememiştir. Bu bağlamda taraflar arasındaki ortaklık ilişkisinin önemli bir kurumu olan Ortaklık Konseyi de bu süreçte fonksiyonel olamamıştır (Reçber, 2004: 16).

1973 senesi Katma Protokol'ün yürürlüğe girmesinden itibaren 1980 yılına kadar Türkiye ve Topluluk ilişkilerini genel olarak değerlendirildiğinde, bu yıllar arasında 24 Ocak kararlarına kadar Türkiye'nin ithal ikame ile sanayileşmeye çalıştığını görülmektedir. Yani bu dönemde Türkiye, Topluluk'a katılma arzusunu devam ettirirken, sanayileşmek için AET'ye olabildiği kadar az ödün vermeye çalışmıştır. Ancak Topluluğun, Türkiye'nin Topluluk'a katılımı için öngördüğü strateji daha farklıdır. Topluluk, Türkiye'nin Ortak Pazar koşullarına geçerken kendi şartlarını aşama aşama gerçekleştirmesini ve ekonomisini Ortak Pazara uymasını bekliyordu. Tarafların uyguladığı bu iki strateji birbirinden oldukça farklı idi ve doğal olarak taraflar arasında bazı sorunlar yaratması çok olası idi (Tekeli ve İlkin, 1993: 164).

1973 yılında Birleşik Krallık, Danimarka ve İrlanda Topluluğa katılmışlardı. 1971 senesinin sonunda Altılar², bir komisyonu, Türkiye'ye Ankara Anlaşması'na ek olarak bir tamamlayıcı protokol için görüşme yapmaya yollamışlardı. Bu protokolün amacı Ankara Anlaşması ile kurulan ortaklığın yeni üye devletler için de geçerli olmasını sağlamaktı. Topluluk bu durumu daha çok hukuki ve teknik açıdan ele almıştır. Ancak Türkiye yeni üye devletlerin ekonomisi üzerindeki tüm etkileri ele alan daha genel bir yaklaşım benimsemiştir. Bu sebeple Türkiye genişlemenin kendi ekonomisine bir dengesizlik getireceğini savunmuştur. Tüm çekincelere rağmen Tamamlayıcı Protokol 30 Haziran 1973 tarihinde Ankara'da imzalanmıştır (Avrupa Topluluğu Yayınları, t.y.: 38). Yapılan Tamamlayıcı Protokol ile Türkiye'nin Topluluğa verdiği ödünlere artmıştır. Ayrıca Topluluğun EFTA³ (European Free Trade Association) ile 1972-73 senelerinde sınıflar serbest ticaret bölgesi oluşturmuş ve Türkiye bu durumdan zarar görmüştür. Topluluğun ekonomik olarak dış ilişkilerinin genişlemesi ve ACP -Afrika, Karayip ve Pasifik- ve Akdeniz ülkeleri ile yapmış olduğu ekonomik anlaşmalar sebebiyle Türkiye'nin ekonomisi kötü etkilenmiştir. Böylelikle Türkiye ve Topluluk arasında dış ticaret açığı büyümüştür (Karluk, 2003:534-535).

1974 senesinde Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Milli Selamet Partisi (MSP) koalisyonu kurulmuştur. Bu dönemde özellikle MSP'nin Avrupa karşıtı söylemlerinin de etkisiyle aslında Türkiye'nin geçiş dönemindeki yükümlülüklerini askıya alma yöneliminde olduğunun belli olduğu söylenebilir. 1974 senesinde Komisyon Başkanı Ortoli Türkiye'yi ziyaret etmiş, Başbakan Ecevit, Türkiye için geçiş döneminin şartlarında birtakım iyileştirmeler

² Altılar ifadesi ile AET'nin kurucu ülkeleri kastedilmektedir. Bu ülkeler: Fransa, İtalya, Belçika, Hollanda, Lüksemburg ve Batı Almanya'dır.

³ Avrupa Serbest Ticaret Birliği, 3 Mayıs 1960 yılında İsviçre, Birleşik Krallık, Portekiz, İsveç, Avusturya, Danimarka, Portekiz tarafından kurulmuştur. Günümüzde ise: Norveç, İsviçre, İzlanda ve Liechtenstein'in üye olduğu bir uluslararası ticaret örgütüdür

yapılmasını talep etmiştir. Hatta dönemin Dışişleri Bakanı Turan Güneş de 20. Ortaklık Konseyi'nde benzer talepleri Topluluk yetkililerine nakletmiştir (Özen,1998: 164). 1973 seçimlerinden sonra ikinci koalisyon hükümeti, “Birinci Milliyetçi Cephe” olarak da bilinen AP, CGP, MSP ve Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) tarafından kurulmuştur. Oluşturulan bu koalisyon sağ temayülü olan bir hükümettir. Demirel başkanlığında kurulan hükümet de programında Türkiye ve Topluluk ilişkilerinde Türkiye'nin dezavantajlı konumunun giderilmesi için çaba sarf edileceğine yer verilmesi, esasen 12 Mart Muhtırası'ndan sonraki hükümetlerin ortak bir noktası olduğu söylenebilir (Çayhan, 1997: 176-177).

1970'lerin ortasında Topluluk ile olan ilişkiler Dışişleri Bakanlığı ve Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) arasındaki bir anlaşmazlığa, bir çatışmaya sahne olmuştur. Bu anlaşmazlığın sebebi, DPT 1975 programını hazırlarken, Ecevit hükümeti sırasında oluşturulan, Topluluk özel ihtisas komisyonu raporuna dayanarak, bu raporun Katma Protokol'deki bazı maddelerin revize edilmesi konusundaki tavsiyeleri senelik programına dahil etmiş ve tüm bunların gerçekleşmesi için tamamlayıcı protokolün yeniden düzenleneceği şeklindeki ifadesine yer vermiştir. Fakat Dışişleri Bakanlığı, program Resmî Gazete'de basılma aşamasında iken programı değiştirmiştir. Programı sorun alanları sayılan yerlerin çözüme kavuşturulması için elzem birtakım girişimleri yapılmasını tavsiye eden bir hale dönüştürmüştür (İlhan ve Tekeli, 1993: 188). Bu dönemde Türkiye'de Dışişleri Bakanlığı ve DPT arasındaki çatışma olmasının genel olarak Dışişleri Bakanlığı'nın, Türkiye ve Topluluk ilişkileri konusunda hem belirleyici hem de Topluluk'a katılım konusunda daha istekli iken, DPT ise kalkınmaya vurgu yaparak Topluluğa karşı daha mesafeli, korumacı fikirlere daha yakın bir tavır içerisindeydi (Akçay, 2012: 31).

1973 genel seçimlerinden sonra iktidara gelen tüm hükümetler Türkiye ve Topluluk ilişkilerinin tekrardan düzenlenmesi gerektiğini vurgulamışlardır. 1978 senesine gelindiğinde ise bu arzu sanki bir devlet politikasına haline gelmiş olduğu söylenebilir. 1973 Petrol Krizi, tüm dünyayı olduğu gibi Türkiye'yi de ekonomik ve siyasi anlamda etkilemiştir. Keza yine Türkiye bu dönem aralığında iç ve dış politikada önemli birçok sorunla daha yüzleşmek durumunda kalmıştır. Bu sebeple aslında Türkiye ve Topluluk ilişkileri de Türkiye'nin iç ve dış politikada yaşadığı diğer bunalımlardan bağımsız düşünülmemelidir. Yetmişli yıllar Türkiye'nin Batı'ya bağlılığını genel olarak sorguladığı yıllardır. Bu sebeple 1973-1977 yılları arasında hükümetler genel olarak Topluluğu başta iktisadi alanlar olmak üzere birçok alanda eleştirmeye, sorgulamaya başlamışlardır. Bu sürecin sonunda 1978 yılında kurulan Ecevit hükümeti bu sorgulamalara yönelik somut bir adım atmış ve 5 sene için Türkiye'nin Topluluk ile olan ilişkilerin dondurulmasını tavsiye etmiştir (Çayhan, 1997: 194-197). CHP'nin 1978 Parti Programında,

Topluluk ile ilişkilerin Türkiye'nin sanayisinin gelişmesine engel olduğu, Topluluk ile kurulan ortaklık ilişkisinin Türkiye'nin siyasal ve ekonomik çıkarlarına uygun bir dış ticaret politikası uygulamasını önlediği, Topluluk ile yapılan anlaşmalar hükümetin hareket kabiliyetini kısıtladığı için iç ekonomik politikaların uygulamalarının zorlaştığı şeklindeki ifadeler yer almaktaydı (Birand, 2000: 346-347). Yetmişlerin sonundaki parti programı esasında CHP'nin ve doğal olarak Ecevit'in Topluluk ile görüşlerini özetlemekteydi.

Tüm bu olaylar ışığında Ecevit hükümeti, 9 Ekim 1978 tarihinde Türkiye ve Topluluk arasındaki ilişkileri yeniden düzenlenmesi amacıyla Topluluk'a birtakım isteklerini iletmıştır. Bu istekler: *“Türkiye'nin yükümlülüklerini tek taraflı olarak 5 yıl için dondurulan bir bağışıklık dönemine geçilmesi ve 12-22 yıllık listelerde değişiklik yapılması, Türkiye'nin sınai ve tarımsal ihraç ürünlerine uygulanan kısıtlamaların kaldırılması, ACP, Akdeniz ve diğer ülkelere genel tercihler sistemi ile verilen ödünlere Türkiye'ye verilmesi, Türkiye'nin Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı süresince gereksinme duyduğu 8 milyar doların yarısının yeni bir mali protokol ile, diğer yarısının ise topluluk için özel finans kaynaklarından sağlanması”* şeklinde maddeler içermekteydi. Topluluk 21 Mayıs 1979 tarihinde Türkiye'nin isteklerine cevap vermiştir. Topluluk, Türkiye'nin istediği beş yıllık bağışıklık dönemini kabul ediyordu ancak kredi ve ödün taleplerine olumsuz yanıt vermiştir. Tüm bu olanların ışığında 21 Eylül 1979 tarihinde Türkiye ve Topluluk ilişkilerini karşılıklı olarak beş sene dondurma kararı almışlardır (Karluk, 2003: 535-536).

Türkiye ekonomik sorunlarını çözüme ulaştırmak için Topluluk ile ilişkilerini dondurma yoluna giderken Yunanistan ise tam tersini yol almaktaydı. Yunanistan, Albaylar Cuntası'nın devrilmesinden sonra 1975 senesinde Topluluk'a tam üyelik başvurusunu yapmıştır. Ecevit ile aynı dönemlerde başbakanlık yapmış olan Karamanlis, Ortaklık Anlaşması'nın koşulları ile ilgili Ecevit ile benzer şüpheleri taşımaktaydı. Fakat Karamanlis, Ecevit'in aksine yani Topluluk ile ilişkileri askıya almak yerine, Topluluğa tam üyelik yolunu seçmiştir (Eralp, 1996: 44).

Ecevit Hükümeti, 14 Kasım 1979'da yapılan ara seçimlerde parlamenter ve oy kaybı yaşayınca Ecevit hükümetten çekildi. Bunun üzerine 25 Kasım 1979'da Demirel liderliğinde bir azınlık hükümeti kuruldu. Demirel, o dönemde Batı ile ilişkileri düzeltmek ve Türkiye'ye kredi gelmesini sağlamak için, genel ekonomik ve mali politikaları değiştirip Türkiye'de serbest piyasa düzenini yerleştirmeyi amaçlamaktaydı. Bunun üzerine Demirel'in direktifi altında Özal tarafından hazırlanan kararlar, Türkiye'nin ekonomik, ticari ve mali anlamda politikalarını tamamıyla değiştiriyordu (Birand, 2000: 373). 24 Ocak İstikrar Tedbirleri birçok ayrıntılı düzenlemeyi içermekteydi. 24 Ocak Kararları'nın genel olarak amaçları; Türkiye ekonomisine

istikrar ve denge getirmek, enflasyonun düşürülmesi, Türkiye'nin dış ticaret açığının ve kamu açıklarının giderilmesi ve bu alanlarda dengenin sağlanması, Türkiye ekonomisine serbest piyasa ekonomisi olarak işlerlik kazandırılması ve buna bağlı olarak devletin ekonomiye müdahalesinin asgari düzeye indirilmesi, ithal ikameciliğe dayalı bir ekonomik yapıya sahip olan Türkiye ekonomisinin dışa açılmasını sağlamak olarak sıralanabilir (Yıldız, 2008: 65). Yani kısaca 24 Ocak Kararlarının genel olarak amacı Türkiye ekonomisinin ithal ikameye dayanan ekonomi modelinden vazgeçerek, arz-talep dengesine göre işleyen dışa açık bir serbest piyasa modeline geçmesini sağlamaktır.

Demirel hükümeti, Türkiye ve Topluluk arasında daha yakın ilişkiler kurmaya çabalarken ve 24 Ocak Kararları uygulamaya konulmaya çalışılırken Türkiye'de 12 Eylül Darbesi yaşandı. Esasında, 12 Eylül Darbesi'nin ilk zamanlarında Topluluk'un tepkisinin sert olmadığını, ılımlı olduğunu söylemek mümkündür. Darbe sonrası şekillenen askerî yönetime, Topluluk tarafından belirli bir zaman tanınması söz konusu idi. Fakat bu bekleyişin de birtakım şartları ve sınırları mevcuttu. 16 Eylül 1980'de toplanan Topluluk ülkelerinin Dışişleri Bakanları, Türkiye'de *“demokratik kurumların süratle yeniden kurulması, insan haklarına saygılı ve politikacılara iyi muamele edilmesi gerektiğini”* ifade etmişlerdir (Uysal, 2001: 145).

12 Eylül Darbesi sonrası Türkiye ve Topluluk ilişkilerinin siyasi yönden en sorunlu döneminin başlangıcı olduğu söylenebilir. 1980 Darbesi'nin ardından Türkiye'ye karşı temkinli bir yaklaşım içerisinde olan Topluluk yukarıda da bahsedildiği gibi, ilişkileri hemen dondurmamış, onun yerine Türkiye'deki gelişmeleri izlemeyi tercih etmiştir, hatta bu dönemde IV. Mali Protokol Haziran 1981'de onaylanmıştır. Fakat Milli Güvenlik Konseyi'nin bütün siyasi partilerin kapatılması yönündeki kararı, DİSK'in 52 yöneticisi için idam istenmesi ve Barış Derneği Davası da eklenince, 1981 senesinin sonuna doğru Topluluk'un Türkiye'ye karşı olumsuz tavrı daha belirgin bir hal almıştır. Avrupa Parlamentosu (AP), 22 Ocak 1982'de aldığı bir kararla Karma Parlamento Komisyonu'nun (KPK) Avrupa Parlamentosu (AP) kanadının iptal edildiğini açıklamıştır. Ayrıca AP, Komisyon ve Konsey'e de insan hakları ve demokratik özgürlükler tekrardan sağlanana kadar Türkiye'ye yapılan, mali yardımın askıya alınmasını önermiştir (Eralp, 1996:47) Böylelikle aslında Topluluk ve Türkiye arasındaki ilişkilerde siyasi kararların ve beklentilerin ön plana çıktığı ve bu durumun da ilerleyen yıllarda taraflar arasındaki ilişkileri etkilediği söylenebilir (Uysal, 2001: 145). 12 Eylül 1980 Darbesi'nden sonra askerler tarafından atanan Bülent Ulusu Hükümeti, Topluluk İlişkilerine darbe öncesi çizgiye sadık kalacağını bildirmiştir. Ancak demokratik hakların ve özgürlüklerin kısıntıya uğraması ve insan hakları ihlalleri sebebi ile Topluluk ve Türkiye arasındaki ilişkiler olumsuz bir seyir izledi.

Türkiye'ye yapılması planlanan 600 milyon hesap birimi (yaklaşık 1,24 milyar DM) tutarındaki yardımı içeren IV. Malî Protokol uygulanmadı. (Gümrükçü, 1999). Bu dönemde ortaya çıkan sorunlardan biri de, Avrupa'daki işgücü açığının sona ermeye başlamasıdır. Avrupa ülkeleri, Türkiye ile gerçekleşebilecek olan işçilerin serbest dolaşımı sebebiyle, endişeli bir tavır içerisindeydiler. Hatta 1980'e kadar Türkiye'nin Topluluğa katılımını destekleyen Almanya, serbest dolaşımdan kaynaklanabilecek birtakım ekonomik ve toplumsal sorunlar ile baş edemeyeceğini ifade etmeye başlamıştı. Bu nedenle Almanya, Türkiye'nin bazı isteklerinden vazgeçmesini istemekteydi. Dolayısıyla 1950-1960'larda işçi göçü Türkiye ve Topluluk arasında entegrasyon için önemli avantajlarından birini kaybetmekteydi (Erdoğan, 2006: 8).

12 Eylül Darbesi'nin akabinde 6 Kasım 1983 tarihinde gerçekleştirilen genel seçimde, beklenmedik bir şekilde Turgut Özal liderliğindeki Anavatan Partisi (ANAP) seçimleri kazanmıştır. Seçim sonrasında Avrupa Topluluğu ile ilişkilerin geleceği konusunda basın demeci veren Turgut Özal; seçimin gerçekleşebilmesinin Milli Güvenlik Kurulu'nun başarılı bir sonucu olduğunu, Türkiye'de normal yollarla demokrasiye yeniden dönüşün sağlandığını ve bu süreçle ilgili olarak da Topluluk'un Türkiye'ye destek çıkması gerektiğini, ancak Topluluk'un bu yönde adım atmasa bile Türkiye'nin önündeki zorlukları aşabileceği güçte olduğunu dile getirmişti. Esasında seçimlerden Turgut Özal'ın zaferle çıkması, Topluluk ülkelerinde çok hoş karşılanmamıştı. Hoş karşılanmamasının sebebi ise Özal'ın DPT'nin başında iken yaptığı Topluluk'a sıcak bakmayan politikaları, Topluluk ülkeleri tarafından unutulmamıştı. (Karabulut, 2007: 138). Yukarıda da bahsedildiği üzere Özal, DPT başkanı iken Topluluk'a karşıt bir tavır sergilemekte idi. Hatta bu konuda DPT ve Dışişleri Bakanlığı arasında bir mücadele söz konusuydu. Bu sebeple Özal'ın başbakan olmasının Avrupa'da çok memnun karşılanmaması bu durumda, doğal bir sonuç olarak değerlendirilebilir.

1984 yılına gelindiğinde ise ANAP hükümeti artık Topluluk'a tam üyelik için başvuru konusunda birtakım söylemlerine başlamıştı. Özal, başvurusu hususunda Türkiye kamuoyunu hazırlama çalışmaları gerçekleştirmekteydi. Örneğin; Topluluk ile Türkiye arasında, Ankara Anlaşması'nın 20. yıldönümü nedeniyle düzenlenen seminere Özal bir mesaj göndermişti. Bu mesajda Başbakan Turgut Özal, Türkiye'nin Topluluk'a tam üyelik için başvuru zamanının geldiğini dile getiriyordu (Karabulut, 2007: 144).

2.4. 1987 Tam Üyelik Başvurusu ve Gümrük Birliği'ne Giden Süreç

Türkiye, Topluluk ile ilişkilerinin durdurulmasının sonra ilk defa 1986'da toplanan Ortaklık Konseyi'nde tam üyelik başvurusunda bulunmayı düşündüğünü ifade etmiştir. Topluluk

ile ilişkilerin 1986 senesinde yeniden başlaması üzerine Topluluk Türkiye'den son döneme geçilmesi konusunda yani Gümrük Birliği sürecine geçilmesi amacıyla Türkiye'nin kendi yükümlülüklerini gerçekleştirmesi gerektiğini belirtmiştir. Fakat Türkiye son aşamaya giden şartları bile yerine getirmeden, 14 Nisan 1987'de, Topluluk'a tam üyelik başvurusu bulunmuştur. Bu başvurunun hukuki dayanağını Roma Antlaşması'nın 237'nci, Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) Antlaşması'nın 98'inci ve EURATOM Antlaşması'nın 205'inci maddeleri oluşturmaktadır. Türkiye bu maddelere binaen Topluluğa tam üyelik için başvurusunu gerçekleştirmiştir. Komisyon, Türkiye'nin üyelik başvurusunu yaklaşık 2,5 yıl kadar değerlendirmiştir. Uzun bir değerlendirme sürecinden sonra Türkiye'nin tam üyelik başvurusu için "olumsuzdur" raporu 18 Aralık 1989 tarihinde Konsey'e iletilmiştir. Konsey ise Türkiye için doğrudan adaylığını olumsuz değerlendirmek yerine, daha orta bir yol seçerek, Türkiye ile ilişkilerin Ankara Anlaşması'nın öngördüğü gibi geliştirilmesi için Komisyon'a yetki vermiştir. Bunun üzerine Komisyon da 6 Haziran 1990 tarihinde, "Türkiye ile işbirliği paketi" hazırlamıştır. Topluluk ile ilişkiler hazırlanan bu iş birliği paketi çerçevesinde yürütülmüştür. Buna bağlı olarak Türkiye-AET Karma Komisyonu 24-25 Şubat 1993 tarihlerinde Gümrük Birliği Komisyonu'nun oluşturulması yönünde karar almıştır (Aslan, 2000: 13 ve İktisadi Kalkınma Vakfı, 2019).

Yukarıda bahsedilen Türkiye ile iş birliği paketine rağmen 26-27 Haziran 1992'de gerçekleştirilen Lizbon Zirvesi'ne kadar Türkiye ve Topluluk ilişkilerinde kayda değer bir ilerleme olduğunu söylemek pek mümkün değildir. 1992 yılında gerçekleşen Lizbon Zirvesi'nde ise Ankara Anlaşması bağlamında Türkiye ile ilişkilerin siyasi ve ekonomik alanlarda derinleştirilmesi hususunda mutabakata varılmıştır. Fakat burada belirtilmelidir ki, Türkiye'nin tam üyeliğine yönelik herhangi bir görüşe yer verilmemiştir. Bu dönemde Topluluk nezdinde Türkiye ile ilişkiler söz konusu olduğunda tam üyelik tartışmalarından ziyade Gümrük Birliği, taraflar arasında iş birliği ve diyalogun artırılması yönündeki konular daha ön plandadır. Lizbon Zirvesi sonrası yaşanan gelişmelerin ardından 9 Kasım 1992'de taraflar arasında gerçekleştirilen Ortaklık Konseyi toplantısında her iki taraf da 9 Kasım 1995'e kadar Gümrük Birliği'nin kurulması yönünde mutabakata vardılar. Böylelikle 21-22 Haziran 1993 senesinde düzenlenen Kopenhag Zirvesi'nde de Lizbon Zirvesi'ndeki görüşlere paralel olarak yine Türkiye'nin tam üyeliğinden ziyade tarafların ilişkisinin Gümrük Birliği'nin kurulması çerçevesinde geliştirileceğine vurgu yapılmıştır. Başka bir deyişle taraflar arasındaki ilişki Gümrük Birliği ile sınırlandırılmıştır (Kurtbağ, 2002: 81-82). Komisyon bahsedilen görüşe ek olarak Türkiye ekonomisinin yapısı ve gelişmesi konusunda bir de rapor hazırlamıştır. Bu rapordan ve

Türkiye'nin siyasi durumunun değerlendirmesinden çıkan sonuçlar genel olarak Türkiye'nin Topluluk'a katılım başvurusu hakkındaki görüşün temelini oluşturmaktadır. Matutes Raporu olarak da bilinen, Komiser Matutes tarafından açıklanan raporda Türkiye'nin Topluluk'a katılmak için henüz hazır olmadığı belirtilmiştir. Ayrıca Matutes, 1993 yılına kadar Topluluk'un Avrupa Tek Senedi tamamlanmadan tam üyelik başvurularını istisnai bir durum olmadıkça gerçekleştirmeyeceklerini ifade etmiştir. Keza 1992 yılından sonra Topluluk'un genişleyip genişlemeyeceğinin değerlendirileceğini ve Türkiye'nin tam üyelik kararının bu tarihten sonra tekrar gözden geçirilebileceğini belirtmiştir (Reçber, 2004: 41-42).

Türkiye'nin 1987 senesinde Topluluk'a tam üyelik başvurusunda bulunmasının bazı sebepleri vardı. Bu sebeplerden ilk olarak, Topluluk'a üçüncü ülkelerle imzalamış olduğu serbest ticaret anlaşmalarının (STA) Topluluk nezdinde Türkiye'ye tanınan ayrıcalıklı durumu ortadan kaldırmasının söz konusu olmasıdır. İkinci olarak Topluluk'un o dönemlerde dışa açılım politikası izlemesidir. Türkiye ile benzer ihracat yapısına sahip İspanya, Portekiz ve Yunanistan'ın Topluluk'a katılması ve bu durumun da Türkiye'yi Topluluk pazarında dezavantajlı bir hale getirmesinin mümkün olabileceğidir. Ayrıca Topluluk'a tam üye olmanın neticesinde elde edilecek çeşitli mali kaynaklar da sebeplerden biridir. Son olarak ise daha önce de belirtildiği üzere Yunanistan'ı yalnız bırakmama isteği bu sebepler arasında sayılabilir (Cengiz, 2013: 649).

Türkiye, ayrıca 1987 ve 1989 yılları arasında ortaklık anlaşmasından doğan yükümlülüklerinden biri olan gümrük vergilerinin indirimine ilişkin programı tekrar uygulamaya başlamıştır. Böylece Türkiye 12 yıllık bir aradan yani 1976'dan beri sürdürdüğü yükümlülükleri erteleme politikasından artık vazgeçmiş oluyordu. 1988 senesinde Türkiye ve Topluluk arasında "Ad Hoc Komite" toplandı. Bu komitede Türkiye ve Topluluk'un sorunları ele alınmaktaydı. Toplantıda Türkiye, gümrük indirimi takvimini 1995 senesine kadar tamamlayarak sanayi ürünlerinde gümrük birliğinin gerçekleştirilmesi, 1993'den başlayarak beş sene içerisinde ithalata konan fonların kaldırılacağını taahhüt etmiştir (Dura ve Atik, 2003: 357).

1990'lı yıllara gelindiğinde Türkiye ve Avrupa Birliği⁴ arasında ilişkilerin genel olarak ivme kazandığını söylemek mümkündür. Birlik ve Türkiye arasındaki ilişkiler bu dönemde 1970'lere ve 1980'li yıllara göre oldukça yoğun bir şekilde başlamış ve doksanların sonuna değin de öyle sürmüştür. Aşağıda da bahsedileceği üzere taraflar arasındaki ilişki her zaman olumlu bir

⁴ Avrupa Birliği Antlaşması, bilinen diğer adıyla Maastricht Antlaşması, 1 Kasım 1993 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu antlaşma ile Topluluk, Avrupa Birliği (AB) adını almıştır. Çalışmada bu kısımdan itibaren Avrupa Birliği ismi kullanılacaktır.

yönde seyretmemiş, ilişkiler daha çok inişli-çıkışlı bir seyir izlemiş ancak 1990'larda Birlik ve Türkiye arasındaki Gümrük Birliği'nin tamamlanması ve 1999 Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'ye adaylık statüsü verilmesi gibi ilişkilerde dönüm noktaları denebilecek süreçler yaşanmıştır.

Özal hükümetleri döneminde anlaşmadan doğan gümrük yükümlülüklerini tekrardan yürürlüğe konması ve Toplum ile siyasi ilişkileri canlandırmaya yönelik çabaları ilerleyen yıllarda Doğru Yol Partisi (DYP) ve Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) koalisyon hükümeti döneminde başbakan olan Başbakanı Tansu Çiller'e Türkiye-AB ilişkilerinde yeni bir adım atma olanağını mümkün kılmıştır (Gencer, 2011: 6). Başka bir deyişle Özal döneminde Türkiye ve Birlik ilişkilerinin ivme kazanması ile o dönemi takip eden yıllarda koalisyon hükümetleri de ilişkileri devam ettirmeye çalışmıştır.

2.5. Gümrük Birliği ve Helsinki Zirvesi'ne Giden Süreç

Türkiye 1963 senesinde Ankara Anlaşması'nın amaçlarından biri olan Gümrük Birliği süreci 1/95 Sayılı Türkiye-AB Ortaklık Konseyi Kararı çerçevesinde, 22 senelik bir geçiş döneminin ardından 1 Ocak 1996 tarihi itibarı ile tamamlanmıştır. Türkiye özellikle 1994'ten itibaren Gümrük Birliği hedefi için yoğun çalışmalar yapmıştır ve 1996 senesinde bu çalışmaların karşılığını almıştır. 1997 senesinden sonra Birlik ile ilişkilerimiz daha çok Gümrük Birliği'nin derinleştirilmesi yani malların serbest dolaşımının hizmetlerin dolaşımına da sirayet etmesi ve ayrıca Türkiye'nin Ortak Tarım Politikası'na uyumu da içeren "Türkiye için Avrupa Stratejisi" çerçevesinde devam ettirmiştir (Önal, 2000: 240-242). Türkiye'nin 1996 yılından itibaren Gümrük Birliği'ne katılmıştır. Fakat Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne dahil olması Türkiye için kesin bir üyelik tarihini ifade etmemiştir. Esasında Birlik ülkeleri bu yönde bir kararı yetkili organlarından geçirebilirlerdi; ancak ilişkiler o yönde seyretmedi ve daha çok Birlik tarafından Kıbrıs sorununun bir an önce çözüme ulaştırılması gereği vurgulanmıştır (Gencer, 2011: 6). Ancak 1963 tarihli Ankara Anlaşması Türkiye ve Toplum arasında Gümrük Birliği'nin kurulmasını ön görmekteydi. Tam üyelik konusunda ise tarafların anlaşmadan doğan yükümlülüklerini yerine getirdikten sonra Türkiye'nin üyeliğinin taraflar arasında inceleneceğinin ifadesinin yer alması, üyeliğin otomatik bir şekilde gerçekleşmeyeceğinin de bir kanıtıdır.

Türkiye ve Birlik arasında Gümrük Birliği'ni kuran 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı'nın ana başlıkları olarak şunlar sayılabilir: malların serbest dolaşımı ve ticaret politikası, tarım ürünleri, gümrük hükümleri, Türkiye'nin yasalarının Birlik yasaları ile uyumlaştırılması, kurumsal hükümler, genel ve son hükümler. Türkiye Gümrük Birliği'nin uygulanması için

bahsedilen hükümleri kabul etmiştir. Gümrük vergilerinin, miktar kısıtlamalarının, eş etkili vergi ve tedbirlerin kaldırılmasıyla ilgili madde ise “*İthalatta ve ihracatta uygulanan gümrük vergileri, eş etkili vergiler, miktar kısıtlamaları ve eş etkili tedbirler, kararın yürürlüğe girdiği tarihte kaldırılacaktır*” şeklinde ifadesini bulmuştur. Birlik’in mevzuatının Türkiye tarafından uyumu konusu ise, tarafların fikri, sınaî, ticari mülkiyetin korunması ve yürütülmesine verdikleri önemin altını çizmekte ve fikri mülkiyetin her iki tarafta için de eşit seviyede korunmadığı sürece Gümrük Birliği’nin iyi işlemeyeceği belirtilmektedir. Bu sebeple Türkiye’nin belirlenmiş bazı Birlik mevzuatına, uluslararası sözleşmelere uyum sağlaması gerektiği ifade edilmektedir (Okur, 2013: 11).

Gümrük Birliği’nin yürürlüğe konmasının ardından 1997 yılında “Gündem 2000” isimli rapor Komisyon tarafından yayınlanmıştır. Bu raporda Türkiye ve Birlik arasındaki Gümrük Birliği’nden doğan ilişkilerin iyi bir seyir izlediğini fakat mali ve siyasi alanlarda birtakım sorunların var olduğu belirtilmektedir ve Komisyon, insan hakları alanındaki sorunların iyileştirilmesi amacıyla Türkiye’ye mali yardım tavsiye etmiştir. Aynı yılın aralık ayında Lüksemburg Zirvesi’nde Türkiye on iki aday ülke arasında gösterilmemiş ancak Türkiye’nin Birlik’e dahil olmak için ehil olduğu ifade edilmiştir (Tezcan, 2004: 713). 1997 senesinde yapılan Lüksemburg Zirvesi’nde alınan kararla Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Estonya, Slovenya, Polonya ve Güney Kıbrıs’tan oluşan birinci gruba üyelik görüşmelerinin Nisan 1998’de başlayacağını, ikinci grubu oluşturan Litvanya, Bulgaristan, Letonya ve Slovakya ile ise katılım ortaklıkları çerçevesinde daha yakın ekonomik ilişkiler kurulacağını ancak ikinci grup ülkelerin tam üyelik müzakereleri için bir müddet daha beklemesi gerektiği ifade edilmiştir (Aksoy, 2014: 31).

Lüksemburg Zirvesi sonuç bildirgesinde, Türkiye’ye adaylık statüsü tanınmamıştır. Zirve Sonuç Bildirgesi’nin 31-36. paragrafları Türkiye’ye ayrılmış ve Türkiye’nin tam üyelik için ehil olduğu ve bahsi geçen adaylarla aynı kısıtlara göre değerlendirileceği konusunun altı çizilmiştir. Sonuç bildirgesinde yer alan Türkiye ile ilgili paragrafta, Türkiye’nin, diğer adaylardan ayrı olarak özel bazı koşulları yerine getirmesi gerektiği vurgulanmıştır. Türkiye’ye adaylık statüsünün ancak bu hususta verilebileceği belirtilmiştir. Bu zirvede AB tarafından, Türkiye’ye karşı sunulan şartları ilk kez liste haline getirilmiştir. AB Türkiye’nin, insan hakları normlarına ve uygulamalarına uyum sağlaması ve azınlık haklarının korunması konusunda adımlar atması gerektiğini belirtilmiştir. Ayrıca Türkiye’nin Yunanistan ile olan sorunlarını çözüme ulaştırmak için Uluslararası Adalet Divanı’na gidilmesi gerektiğini önermiştir. Kıbrıs sorununa siyasi çözüm için, BM Güvenlik Konseyi Kararları çerçevesinde, BM gözetiminde gerçekleştirilen

müzakerelerde destek vermesi gerektiğini de ifade etmiştir. Türk tarafı bu tavsiye kararlarından oldukça rahatsız olmuştur. Bu sebeple bu kararları tanımamış ve AB ile olan siyasi ilişkilerini askıya alma kararı almıştır. Başbakan Mesut Yılmaz, yaptığı bir açıklamayla, Gümrük Birliği'nin süreceğini fakat bundan böyle AB ile Kıbrıs ve Yunanistan gibi konuların konuşulmayacağını ilan etmiştir AB'nin Güney Kıbrıs'la üyelik müzakerelerine başlatılmasına paralel olarak, Türkiye ile KKTC'nin bütünleşmesini hızlandıracak adımların atılmasını karara bağlamıştır (Balıkcı, 2013: 33-34). Lüksemburg Zirvesi, Ankara Anlaşması'nın 28. maddesine atıfta bulunmuştur. Bu sebeple Türkiye-AB ilişkileri açısından oldukça önem arz etmektedir. Türkiye-AB ilişkilerinin 1987 başvurusuna dayanarak değil, 1964 senesinde yürürlüğe giren Ankara Anlaşması'na temelinde yürütüleceğini belirtmektedir. Ancak Türkiye, AB'nin tavrını kendisine yapılan bir ayrımcılık şeklinde yorumlamış ek olarak Avrupa Konferanslarına katılmayı da kabul etmemiştir (Aksoy, 2014: 32).

15-16 Haziran 1998 tarihlerinde Cardiff'te gerçekleştirilen AB Zirvesi, Avrupa Komisyonu'nun, Türkiye'nin de diğer aday ülkeler için izlenen yola benzer şekilde, Türkiye'nin Birliğe tam üyelik olma yolunda gerçekleştirilen çalışmaları izlemek ve bu alandaki gelişmeler hususunda Türkiye'nin AB'ye düzenli olarak rapor vermesine yönelik karar verilmiştir. Bu durum da Lüksemburg Zirvesi'nde alınan kararların düzeltilmesi açısından Türkiye tarafından olumlu değerlendirilmiştir (Fırıncı, 2013: 285). Cardiff Zirvesi sonucuna göre Birlik'in aday ülkeler için hazırladığı ikinci rapor da 13 Ekim 1999'da yayınlanmıştır. Bu rapora göre Türkiye, tam üyelik için aday gösterilmekteydi. Aynı zamanda Lüksemburg Zirvesi'nde öteki aday ülkeler gibi Türkiye'ye için de somut bir katılım öncesi ortaklığı öneriyordu. Katılım öncesi ortaklığın unsurları arasında, taraflar arasında siyasi diyalogun geliştirilmesi ve derinleştirilmesi, AB'nin Ortak Dış ve Güvenlik Politikası çerçevesinde ortak tutum ve faaliyetine Türkiye'nin ortak olabilmesi imkânı, katılım öncesi mali yardım kaynaklarının hususunda taraflar arasında eşgüdümünün sağlanması, Türkiye'nin bütün AB programlarına ve ajanslarına katılma olanağının sağlanması yer almaktaydı. Ayrıca Türkiye'nin AB müktesebatına uyum sağlanmasına yönelik bir Ulusal Program ile birleştirilmiş bir katılım ortaklığının kurulması ve katılım ortaklığının uygulanmasını izlemek üzere Ankara Anlaşması kapsamında işleyecek bir mekanizmanın kurulması öngörülmekteydi. Tüm bu gelişmeler, 1999 yılının aralık ayında Helsinki'de gerçekleşecek olan AB Zirvesinde Türkiye'nin adaylık ülke olarak deklare edileceğine dair birtakım beklentileri de güçlendirmekteydi (Baykal ve Arat, 2010: 351). Bu bağlamda Türkiye ve AB arasında teknik düzeyde kaydedilen gelişmenin ardından taraflar arasında politik düzeyde de

ilişkilerin iyileştirilmesine ihtiyaç vardı. Bu sebeple Türkiye'nin siyaset ve bürokrasi kesimi bu yönde çabalarını daha da yoğunlaştırarak Helsinki Zirvesini beklemeye başlamışlardır.

10-11 Aralık 1999'da Helsinki'de toplanan Avrupa Birliği Zirvesi'nde Türkiye'ye adaylık statüsü verilmiş ve Almanya'da Gerhard Schröder'in SPD'si ve Fransa'da Jacques Chirac'ın RPR'sinin iktidara gelişi ile beraber Türkiye'nin üyeliği konusunda daha ılımlı iktidarların göreve gelmiş ve Avrupa kamuoyundaki atmosfer Türkiye'nin lehine dönmüştü. Helsinki Zirvesi ile Türkiye'nin 40 yıldır devam eden üyelik süreci somutluk kazanmıştır (Avrupa Birliği Başkanlığı, 2019). Helsinki Zirvesi akabinde başlayan adaylık sürecinde, aynı diğer aday ülkeler için söz konusu olduğu gibi Türkiye için de her yıl İlerleme Raporu hazırlanması kararlaştırılmıştır. 1999 senesinde sunulan İlerleme Raporu'nda yer alan değerlendirmeler ise taraflar arasındaki ilk Katılım Ortaklığı Belgesi'nin de esaslarını meydana getirmektedir. Belgenin içeriğine genel olarak göz atıldığında ise; siyasal ve iktisadi kıstaslar ile birlikte, üye ülke olmanın Türkiye için gerekli kıldığı yükümlülükler, AB müktesebatının Türkiye tarafından üstlenilmesine yönelik Ulusal Program ve katılım hazırlıkları üzerinde durulacağı belirtilmiştir. Bu bağlamda, Katılım Ortaklığı'nın öncelikleri hususunda ve AB mevzuatın uyumlaştırılması konularındaki ilerlemeyi takip etmek ve Avrupa Topluluğu-Türkiye Ortaklık Komitesi'ne yardımcı olmak amacıyla 3/2000 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı ile sekiz adet Alt Komite kurulmuştur. Komisyon ayrıca, Türkiye mevzuatının Topluluk müktesebatıyla uyumlaştırılması amacıyla, müktesebatın incelenmesi aşamasını düzenlemekle ve katılım öncesine ilişkin mali kaynakların koordinasyonu için tek bir çerçeve sunmakla görevlendirilmiştir (İktisadi Kalkınma Vakfı, 2019).

1999 tarihinde düzenlenmiş olan Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin üyelik sürecine ilişkin görüşmelere başlanacağı dile getirilmiş ve bu durum Türkiye'de mutlulukla karşılanmış olsa da Helsinki Zirvesi'ne ilişkin Sonuç Belgesi dikkatli bir biçimde irdelendiğinde ise Türkiye'nin Avrupa Birliği adaylığının koşulluluk (conditionality) zeminine oturtulduğu görülmektedir. (Aksu, 2004: 111). Türkiye'ye AB üyeliği için diğer adayların uyması gereken Kopenhag Kriterleri'ne ek olarak, Yunanistan ile var olan karasuları, kıta sahanlığı, Doğu Ege Adaları'nın silahsızlandırılmış statüsü, ulusal hava sahası ve FIR Hattı gibi sorunları, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ile var olan Kıbrıs Sorunu'nu birliğe kabul edilmeden evvel çözmesi beklenmektedir. Türkiye ile Avrupa Birliği ilişkilerinin zeminine yukarıda bahsi geçen sorunlar yerleştirmek suretiyle bu sorunların çözümü Türkiye için birer ön koşul haline gelmiştir. Avrupa Birliği'nin Türkiye'den bu beklentisi halihazırda komşu ülkeler ile yaşadıkları sorunlara birliğin de dahil olmak istememesi ile yakından alakalıdır.

1999 yılında iktidara gelen ve 2002 yılında düzenlenen erken seçimlere kadar iktidarı yürüten Bülent Ecevit başbakanlığındaki Demokratik Sol Parti, Milliyetçi Hareket Partisi ve Anavatan Partisi hükümet koalisyonu 2001 Krizi ile mücadele ederken IMF ile anlaşmış diğer yandan ise Avrupa Birliği'nin kriterleri doğrultusunda Anayasa Uyum Paketleri'ni kabul ederek siyasi ve ekonomik reformlara da imza atmıştır.

Türkiye'nin AB'ye adaylık sürecinin hukuki altyapısını meydana getiren Katılım Ortaklığı Belgesi (KOB) ve Çerçeve Yönetmelik 8 Mart 2001'de AB Konseyi'nin 2001/235/AT sayılı Kararı ile onaylanmıştır. AB Konseyi bu kararına ek olarak, üyelik hazırlıkları çerçevesinde Türkiye'nin, AB müktesebatının kabul edilmesine dair bir Ulusal Program hazırlamasının ve bu programın Katılım Ortaklığı'nda belirtilen öncelikler ile ara hedeflerin gerçekleştirilmesi için bir ajanda belirlenmesini de kararlaştırmıştır. KOB, Katılım Ortaklığı'nın "Türkiye için ilk Katılım Ortaklığı'nın kurulmasına dair Konsey Tüzüğü" ile oluşturulacağını ifade ederek, bu Katılım Ortaklığı'nın Türkiye'ye fikri sorulduktan sonra ve Konsey tarafından kararlaştırılan ölçütler, öncelikler, ara hedefler ve koşullar esas kabul edilerek, AB Komisyonu tarafından teklifte bulunulacağını dile getirmiştir. Katılım Ortaklık Belgesi'nin ikinci maddesine göre bu Katılım Ortaklığı'nın gayesi, AB üyelik süreci yolunda Türkiye'nin kaydettiği gelişmeler hakkında AB Komisyonu'nun 2000'de yayınladığı İlerleme Raporu'nda saptanan ileriye yönelik yapılan çalışmaların öncelik verilen alanlarını, bu önceliklerin uygulanmasında Türkiye'ye sağlanacak mali imkânları, yardımları ve bu yardıma ilişkin koşulları tek bir çerçeve altında toplamaktır (Kılınç, 2008: 104).

2-3 Ekim 2005'de Lüksemburg'da düzenlenen AB Hükümetlerarası Konferans'ta, Türkiye ile AB arasındaki katılım müzakerelerinin genel çerçevesini belirleyen müzakere çerçeve belgesi taraflarca onaylanmıştır. Bunu müteakip 3 Ekim 2005'de Lüksemburg'da yapılan hükümetlerarası konferansla Türkiye'nin AB'ye katılım müzakereleri resmi olarak başlatılmıştır. Bu süreçte Ocak 2006'da Avrupa Parlamentosu ise, Türkiye'nin AB üyelik sürecine yönelik olumsuz bir karar almıştır. Bu karara göre: Avrupa Parlamentosu, aday ülkeler olan Bulgaristan ve Romanya'nın AB'ye girmesinden sonraki süreçte Avrupa genişlemesinin durdurulması konusunda fikir birliğine varmıştır (Akgönenç, 2009: 157).

Bu doğrultuda, 1963 senesinde imzalanan Ankara Anlaşması "son dönem" için yani Gümrük Birliği'nden sonraki sürece ilişkin belirli bir süre saptamamış ve bu anlamda ilişkilerin ilerlemesine ilişkin süreci tarafların mutabakatına bırakmıştır. Dolayısıyla, "son dönem" in hangi noktasında, 28. madde hükmünün -yani Türkiye'nin topluluğa ilişkin yükümlülüklerini yerine getirdiği zaman topluluk tarafından üyeliğin müzakere edileceği- gereğinin yapılacağı hususunun

değerlendirilmesi, iyi niyet ilkesi çerçevesinde, tarafların kararlaştıracağı bir konudur. Bu değerlendirme çerçevesinde bakıldığında, tarafların “son dönem”le ilgili yükümlülüklerini yerine getirmedeki başarıları kadar, Topluluk üyesi ülkelerin genişleme yönündeki karar ve eylemlerinin de önem taşıyacağı öngörülmektedir (Arat, 1995: 593-594)

1999 yılında Helsinki Zirvesi’nde Türkiye aday ülke ilan edildikten sonra, Avrupa Komisyonu tarafından ve daha sonra AB Konseyi tarafından da onaylanan Katılım Ortaklığı Belgesi, 24 Mart 2001’de Avrupa Toplulukları Resmî Gazetesi’nde yayımlanarak tebliğ edilmiştir. Katılım Ortaklığı Belgesi’ne ek mahiyetinde AB müktesebatına entegre olmak maksadıyla Türkiye’de mevzuatta yapılacak düzenleme ve değişikliklerin, uyum için gerekli idari kapasitenin artırılmasının, kısa ve orta vadeli öncelikler takviminin yer aldığı AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı (Ulusal Program) 19 Mart 2001’de Bakanlar Kurulu tarafından onaylanarak kabul edilmiştir (DPT, 2004: 6). Bu gelişmeler ışığında 12-13 Aralık 2002’de gerçekleşen Kopenhag Zirvesi’nde Avrupa Birliği’yle müzakerelere başlanması için koşullu bir takvim sunulmuş ve Türkiye’nin Kopenhag Kriterleri’ni yerine getirmesi için Aralık 2004’e kadar çözmesi durumunda, 2005 yılı itibarıyla Türkiye’yle katılım müzakerelerine başlanabileceği ifade edilmiştir. 17 Aralık 2004’te Brüksel’de yapılan AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi’nde, 3 Ekim 2005’te Türkiye ve AB arasında üyelik müzakerelerin başlatılması yönünde karar alınmıştır (Balkır, 2013: 19-20). Son olarak da 3 Ekim 2005’te yapılan Katılım Konferansı ile Türkiye ve AB arasındaki Katılım Müzakereleri resmen bulunmaktadır.

Müzakereler “*müktesebat*” olarak bilinen AB yasalarının bütünüün Türkiye tarafından benimsenmesi ve uygulanmasıyla yakından alakalıdır. Müktesebat 35 başlıktan oluşan yaklaşık 130.000 sayfadan meydana gelmekte ve Avrupa Birliği üye ülkelerin uyması gereken kurallar bütünüün ifade etmektedir. Bu doğrultuda bir aday ülke olarak Türkiye’nin kendi mevzuatının önemli bir kısmını AB yasalarına uyumlu bir hale getirmesi elzem hale gelmektedir. Bu durum da neredeyse ülkedeki bütün sektörleri ve halkın tüm kesimlerini etkileyecek temel toplumsal reformların ve dönüşümlerin bu çerçevede gerçekleştirileceğini ortaya koymaktadır (Poyraz, 2009: 145). Müzakere sürecinin ilk aşaması olan Tarama Süreci’ne 20 Ekim 2005’te geçilmiştir. Tarama Süreci’nde AB müktesebatı ile Türkiye mevzuatı arasındaki uyumsuzluklar belirlenerek, bu uyumsuzlukların giderilmesi, uyum sürecinin genel bir takviminin çıkarılması ve ortaya çıkabilecek olası sorunların saptanması amaçlanmıştır. Bu sürecin bir yıl sürmesi planlanmıştır. Müzakere Çerçevesi’nde belirlenen 35 başlıkta gerçekleşen sürecin ardından

müzakere sürecine geçilmiş olup, günümüzde AB ile Türkiye arasındaki tam üyelik müzakereleri hala devam etmektedir (Bulut, 2006: 47).

2.6. Osmanlı Devleti'nden Günümüz Türkiye'sine Elitler

Osmanlı İmparatorluğu'ndan günümüz Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar politik elitler siyasal yaşamın bir parçası olmuşlardır. Türkiye'de siyasal elitler genel olarak cumhurbaşkanı, başbakan, bakan, milletvekili, belediye başkanı ve siyasal kurumlarda karar alıcı mercide bulunan kişiler olarak sıralanabilir. Başka bir deyişle siyasal elitleri politik yaşamda ön plana çıkan veya nüfuz sahibi olan kişiler ya da gruplar olarak kısaca tanımlamak mümkündür (Gökçe, 2011: 70).

Klasik Osmanlı Dönemi'nde, siyasal elit olarak saray çevresinde yönetime doğrudan müdahil olan Birun ile Enderun görevlileri, buldukları dönem itibarıyla siyasal elit olarak görülebilir. Ayrıca merkezi yönetimin dışında devlete vergi sistemi ile bağlı olan asker de -tımarlı sipahiler ve yeniçeriler gibi- elit olarak sayılabilir (Gökçe, 2011: 74). Osmanlı Devleti'nin temel kurumlarından biri olan Enderun Mektebi, devlete en üst düzeyde siyasî, idarî, bürokratik, askerî ve ilmî personeli yetiştirmiştir.

Kahriman'ın Mardin'den aktardığına göre imparatorluk içerisindeki elitleri, askeri elitler -Seyfiye-, ilmi ve hukuki elitleri ifade eden Ulema -İlmiye- ve padişahla doğrudan temasta olan idareciler organizasyonu -Kalemiye- olmak üzere üç gruba ayrılabilir (Kahriman, 2009: 20). Osmanlı İmparatorluğu'nda özellikle II. Mahmut döneminde başlayan modernleşme çabaları ile birlikte Geç Osmanlı Dönemi ve Erken Cumhuriyet Dönemi'nin modernleşme düşüncesinin elitleri, Avrupa'ya eğitim için gönderilen ve daha sonrasında II. Mahmut sonrası modern Osmanlı bürokrasisinin temelini oluşturacak bir kitleden oluşmaktaydı. (Kurtbaş, 2017: 182). Keza Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerindeki elitler Cumhuriyet'in kurucu kadrolarında yer almıştır. Yani bu bağlamda İmparatorluktan ulus-devlete geçiş sürecinde toplumun elitleri konusunda bir süreklilik vardır.

Erken Cumhuriyet döneminin yetişmiş insan gücü ve aydınlarının bizzat Osmanlı İmparatorluğu'nun yetiştirdiği insanlardır. Çünkü bu yetişmiş-eğitilmiş insan gücü imparatorlukta olduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti'nin erken dönemlerinde sadece parlamentoda değil aynı zamanda diğer kurumlarda da varlıklarını ve egemenliklerini devam ettirmişlerdir. Şöyle ki, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kurmay subaylarının % 93'ü, devlet memurlarının ise % 85'i, cumhuriyetin kurulmasından sonra hizmetlerini sürdürmüşlerdir (Sesli ve Demir, 2010: 3). Bahsedilen elit kesim, devleti kurtarma amaçlarını yeni bir devlet kurma amacına dönüştürmüş

fakat ilk amaçlarını da daima bünyelerinde korumaya çalışmıştır. Erken Dönem Cumhuriyet elitleri, hürriyet, halkçılık, halkın yönetimi milliyetçilik, pozitivizm ve laiklik gibi kavramların tartışıldığı bir ortamda yetişmiştir. Bu durumda doğal bir sonucu olarak yeni devlet kurulduğunda tartışılan düşüncelerin siyasal sisteme de sirayet ettiğini söylemek mümkündür (Önder, 2009: 226).

Tek Parti Dönemi'nde yönetici sınıf, ordudan ayrılmış askerler, eşraf ve memurlardan oluşuyordu. 1946 senesinde çok partili hayata geçiş süreci ile birlikte memur-asker ve eşraftan oluşan elit kesimlerine profesyonel politikacılar, iş insanları ve serbest meslek sahipleri (avukat-mühendis-doktor v.s) gibi katılmaya başlamışlardır (Daver, 1965: 552). Tek Parti Dönemi'nde prestij kazanan sivil bürokrasi ile parti bürokrasini birbirinden ayırt etmek oldukça zordur. Özellikle 1930'ların sonuna doğru üst düzey bürokratik yöneticilerinin politik görüşleri ile siyasal elitler ile neredeyse tamamen aynıdır. Çok partili yaşama geçiş ile birlikte siyasal elitlerin de yapısı değişmiştir. Demokrat Parti Döneminde mecliste sivil bürokratların sayısında azalma olurken tarım ve ticaret ile uğraşanların sayısında artış yaşandığını gözlenmiştir (Bozkurt, 1998: 3571-75).

1960 darbesine gelinen süreçte Demokrat Parti'nin ekonomik politikaları sebebiyle siyasal buhran hâkimdi. CHP sırtını daha çok bürokratlardan alırken DP, eşraf ve burjuvaziye dayanmaktaydı. Siyasal elitler açısından bakılacak olursa devlet yönetimi tekrardan bürokratik kadrolara geri verme amacı olduğu söylenebilir. 27 Mayıs 1960'den 25 Ekim 1961'a kadar devlet Milli Birlik Komitesi tarafından idare edilmiştir. Milli Birlik Komitesi, Kurucu Meclis kurulana kadar yasama ve hükümete denetleme yetkisine sahipti. (Turhan, 1991: 176). Milli Birlik Komitesi tarafından bir anayasaya komisyonu kurulmuş ve bugün bilinen adıyla 1961 Anayasası hazırlanmıştır. 1961 Anayasası, Türkiye Cumhuriyeti'nin gördüğü en özgürlükçü anayasa olduğu söylenebilir. Bu durum bireylerin ve toplumun daha politize olmasını sağlamıştır. Çünkü anayasa ideolojik örgütlenme ve siyasal katılıma izin veren bir yapıya sahipti (Arslan, A. 2007: 138-139). Böylelikle ideolojik olarak çok farklı siyasi gruplar parlamentoda kendisine yer bulabilmiş ve meclis daha heterojen bir görünüme kavuşmuştu.. Başka bir deyişle 1960'lardan itibaren TBMM siyasi elitler açısından daha plüralist bir yapıya dönüştü.

1960-65 yılları arasında Türkiye'de koalisyonlar dönemi yaşanmıştır. 1965 seçimlerinde ise "Milli Bakiye Sistemi" kullanılmıştır. Seçimleri Süleyman Demirel liderliğindeki Adalet Partisi (AP) kazanmış CHP'nin oy oranı düşmüştür. Demirel, halk diliyle seçmen ile iletişim kurmuştur. Bu bağlamda halk ve AP arasında kuvvetli bir bağ oluşmuştur. Ancak Demirel ülkenin sanayileşmesi amacıyla için yeni vergi teklifleri yapmıştır ve bu nedenle parti içindeki

muhafazakâr kanadın -toprak sahipleri, küçük tüccar ve esnaf- desteğini kaybetmeye başlamıştır (Karakoyun, 2005: 67-69). CHP de 1950’li ve 1960’lı senelerin başlarında ideolojik değişim yaşamıştır. Bu nedenle 1960’lı yılların ortasından itibaren CHP, yabancı sermaye ve kapitalist milli burjuvazi ile yerelde eşraf ve feodal güçleri karşısına alan, daha ziyade işçilere, köylülere, memurlara hitap eden ve kendisini “ortanın solu” olarak niteleyen bir partiye dönüşmüştür (Erdoğan, 2017: 301).

12 Mart 1971 muhtırası sonrasında, 1961 Anayasası'na göre kurulmuş siyasi partilerin, sendikaların ve siyasi derneklerin üyeleri mahkemelere çıkarılmıştır. Bu dönemde vatandaşlara ait özgürlüklerin sınırları yeniden tanımlanmıştır. 1970’li yıllar için, siyaset alanı iyice daraltılmış “hükümetler” dönemi olduğu söylenebilir. On yıl içinde, on iki hükümet kurulmuştur ve ancak bu hükümetlerin ortalama var olma süreleri bir yılı dahi bulmamıştır. Bu dönemde devletçi elitlerin ve hükümetlerin siyasi alanlarını daralttığını hükümetlerin siyaseten kırıdayamaz hale geldiğini söylemek mümkündür (Kahrıman, 2009: 105). Rekabetçi bir parti sistemi, büyük ölçüde toplumdaki ulusal siyasi yaşamdaki bölünmelerinin gerçekleşmesi yerine daha çok elit içi çatışmaların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. 1973 seçimleri bu bağlamda en çok elitlerin etkileşimleri düzeyinde belirgin olduğu söylenebilir. Türkiye siyasetindeki yoğun elit bölünmeler ve antagonizma geleneği, taraflar arasındaki artan ideolojik mesafenin daha da açılması sonucu olarak daha da belirginleşmiştir. Muhalif parti elitlerinin iddialı polemikleri, komünizm ve faşizm karşıtlarının öne çıktığı çok sayıda ideolojik söylem taşımaktaydı (Sayarı, 1978: 40).

1980 Darbesi ile birlikte Türkiye toplumu bir bütün olarak değişim içine girmiştir. Bu sebeple darbeden sonra politik elitlerde askeri müdahalenin izlerini görmek mümkündür. Askeri müdahale sadece siyasi elit oluşumuna yön vermemiş aynı zamanda hukuk sistemi üzerinde de değişikliklere sebep olmuştur. 1982 anayasası, askeri darbenin toplumu en çok etkileyen önemli düzenlemelerinden biridir. Yine bu dönemde ekonomi politikalarında da köklü değişiklikler yapılmış ve neo-liberal iktisadi düzene geçilmiştir. O dönem için bu yeni ekonomik yaklaşım toplumu ekonomik krizlere sokmuş ve bu durumdan siyasi elitlerin de etkilendiğini söylemek mümkündür (Aka, 2018: 38). 1970’li senelerden beri Türkiye burjuvazisi, ekonomik olarak egemen sınıf olmasına rağmen, ancak kültürel ve siyasi olarak bir üstünlüğe sahip olmadığı söylenebilir. Fakat 1980 Darbesi’nden sonraki Özal hükümetleri, Türkiye burjuvazisinin aynı zamanda kültürel ve siyasi değerler açısından da üstünlüğü eline geçirmesinin zeminini oluşturmuştur (Uluç, 2013: 401).

1980’li ve 1990’lı ayrıca Siyasal İslam’ın elitler sınıfına girme mücadelesi ile geçmiştir. 1980’li yıllardan sonra yaşanan ekonomik gelişmeler, taşra tabanlı ekonomik sınıfların siyasi

hayata girmesiyle sonuçlanmıştır. Böylelikle tabii olarak siyasi güçler arasındaki dengeler değişmiştir. Bu gruplar daha çok İslamcı sesleri destekleme eğilimindeydiler. Çünkü büyük kuruluşların seküler pozisyonunu dengeleme amacı gütmekteydiler. 1980'li ve 1990'lı yıllarda birçok yoksulları korumaya yönelik sosyal, ekonomik, kültürel kuruluşların -yardım dernekleri- ortaya çıkmıştır ve bu kuruluşların çoğu da dini gruplar tarafından kurulmuştur. Başka bir deyişle, sadece siyasi alan değil aynı zamanda ekonomik alanda da Türkiye'nin Batı'ya ya da İslam dünyasına doğru olan eğilimine yönelik tartışmalara vuku bulmuştur. Sadece örgütlenme süreci ve taşranın siyasi gücünün artması değil, aynı zamanda medya ve yaygın eğitimin de bürokratik elitlerin farklılaşmasında önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Siyasal İslamcı gruplar kendi düşüncelerini yaymak ve devlet politikalarına karşı gelmek için ellerinde sınırlı düzeyde bulunan medyayı kullanmışlardır. Bu Siyasal İslamcı elitler, ekonominin ve bürokrasinin yüksek kademelerinde yer almaya başladıkça ve devam ettikçe, devlet politikalarını etkilemeye başlamışlardır (Yavuz, 1999: 28-30).

Yukarıda bahsedilenlere ek olarak 1980'li yıllar ve özellikle 1990'lı yıllar, Siyasal İslam ve seküler grupların siyasi mücadelesi ile geçtiğini söylenebilir. 28 Şubat Süreci de bu çatışmanın doruk noktasına ulaştığı dönemdir. Bu dönem toplumsal ve siyasi hayatta bir kırılma yarattığı söylenebilir. Bu sürece müteakip 2000'li yıllara gelindiğinde 2001 Ekonomik Krizi'nin de etkisiyle Siyasal İslam, toplumsal ve siyasi destek kazanmaya başladı. Bu durumun sonucunda 2002 seçimlerinde Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) parlamentoda çoğunluğu sağlamayı başardı. Böylelikle 1990'lı yıllardaki iki elit grubun mücadelesi Siyasal İslam'ın başarısı ile sonuçlandı. Sonuç olarak 2000'li yılların başında ve takip eden yıllarda Türkiye'deki siyasi elitlerin profili seküler bir çizgiden dindar-muhafazakâr bir çizgiye dönüştüğünü söylemek mümkündür.

Türkiye 2002 yılından günümüze kadar, AKP'nin pragmatizmi nedeniyle Türkiye'deki siyasi elitlerin üç dönüşüm geçirdiğini söylemek mümkündür. Birincisi, elitlerin demokrasi, rejim ve liberal ekonomik gibi konulardaki algıları daha pragmatik bir seviyeye dönüşmeye başlamıştır. İkinci olarak, İslamcı ümmet anlayışı yerini dindar milliyetçiliğe ve hatta dönemsel olarak neo-Osmanlılık bakış açısına doğru bırakmaya başlamıştır. Son olarak da bahsedilen bu iki değişimin etkisiyle, bir zamanların İslamcılık anlayışı dindar muhafazakârlığa dönüşmüştür (Üstündağ, 2018).

Sonuç olarak Türkiye iktidar elitlerin genel olarak ekonomi, siyaset, askeri ve medya elitlerinden oluştuğunu söylemek mümkündür. Ancak bu durum, iktidar elitleri arasında diğer elit gruplarından da bireylerin olmadığı anlamına gelmemektedir. Askeri, siyasi ve ekonomik elitlerin

Türkiye'deki iktidar yapısı içindeki konumu uzun bir geçmişe dayanmaktadır. Medya da toplumsal hayat içerisinde son yıllarda etkin roller oynamaya başlamıştır. Bu sebeple medya elitlerinin Türkiye'deki iktidar yapısı içerisinde kendine güçlü bir konum edinmesinin ise oldukça yeni bir durum olduğunu söylemek mümkündür (Arslan A., 2004: 8). Genel anlamda Türkiye'deki siyasal elitlere ilişkin genel bir çerçeve çizilecek olursa, Türkiye'deki siyasal elitlerin genel olarak parti liderlerine ve bu liderlerin fikirlerine büyük önem vererek parti içi merkezîyetçiliğe sahip olduğunu ve olmaya devam ettiğini söylemek mümkündür. Türkiye'deki neredeyse bütün siyasal partiler bu yapıya göre faaliyet gösterdiği söylenebilir (Yıldırım, 2018: 68).

2.7. Türkiye'deki Siyasal Elitlerin AB'ye Yaklaşımı

Türkiye 1959 senesinde Topluluk'a yaptığı başvurunun tarihsel ve dönemselsel olarak birçok nedeni bulunmaktadır. Bu dönemde tarihsel olarak önemi için esasında Osmanlı Devleti Dönemi'nde başlayan ve Cumhuriyet Dönemi'nde de devam eden bir süreç olan Batılılaşma düşüncesidir. Keza o dönem için Topluluk'a ortaklık anlaşması için başvurulması da genel olarak Türkiye için Batılılaşma sürecinin bir devamı niteliğinde olduğu söylenebilir (Karabulut, 2008: 16). Ancak Türkiye'nin yaptığı başvuru dönemsellik nezdinde değerlendirildiğinde Yunanistan ile ilgili olduğu çok açıktır. Çünkü Türkiye, Yunanistan Topluluk'a yaptığı başvuruyu takip eden iki hafta sonra Topluluğa kendi başvurusunu iletmiştir.

Dönemin Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, başvuru girişimini Dışişleri Bakanlığı personellerine iki hafta gibi kısa bir sürede hazırlattı ve bu süre zarfında Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve dönemin Başbakan Adnan Menderes'in de onaylarını almıştır. 1959 senesinin 30 Temmuz'da yapılan kabine toplantısında Zorlu kabine üyelerine, Türkiye'nin neden Topluluk'a başvurması gerektiğini siyasal nedenleri ile anlatmıştır. Hatta dönemin Devlet Bakanı Samet Ağaoğlu, Topluluk'a yapılan başvurunun bu kadar çabuk olmasından dolayı ve bu başvurunun Türkiye'ye ne gibi yükümlülükler getirebileceğini tam olarak bilmeden başvuru yapıldığı için tereddüdünü dile getirmiştir. Ancak Başbakan Menderes, (Yunanistan için) "... *onların altından kalkıp bizim başaramayacağımız ne olabilir ki?*" şeklinde cevap vermiştir (Birand, 2000: 52-54). Menderes'in Ağaoğlu'na bu çıkışı aslında dönemin siyasal elitlerinin Topluluk'u pek tanımadığını daha çok Yunanistan ile ilişkileri dengelemek amacıyla başvurunun yapıldığını söylemek mümkündür.

Ankara Anlaşması öncesi Topluluk ile görüşmelere sürdüğü sırada, TBMM'de grubu bulunan partilerden AP, CHP, CKMP (Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi), YTP (Yeni Türkiye

Partisi) genel olarak Türkiye'nin Topluluğa başvuru süreci için ve Ortak Pazar'a katılımı yönünde genellikle olumlu ifadeler kullanmışlardır. Bu düşüncenin altında yatan sebep ise Türkiye'nin Batı dünyası ile bütünleşme fikri yatmaktaydı. Bu dönemde TİP (Türkiye İşçi Partisi), Türkiye ve Topluluk ilişkilerini sorgulamıştır ve Türkiye'nin Ortak Pazar'a katılımına karşı çıkan bir bildiri yayınlamıştır (Çayhan,1996: 47-48). Bu bağlamda Türkiye ve Topluluk ilişkilerinin hazırlık döneminde ve genel olarak Türkiye siyasetinde 1960'lı yıllar, Türkiye siyasi elitlerin Topluluk'a bakış açısı genel olarak olumludur. Ancak dönemin siyasi elitleri Topluluk'u çok da iyi tanımamaktadır. İlişkiler daha çok Dışişleri Bakanlığı ve Devlet Planlama Teşkilatı üzerinden ilerlemektedir. Ek olarak siyasi elitlerin Topluluk'u tanımamalarının bir sebebi de Ankara Anlaşması'nın öngördüğü hazırlık döneminin Türkiye için bir yükümlülük doğurmaması olduğu iddia edilebilir.

1970'lere gelindiğinde ise 1973 yılında Katma Protokol'ün yürürlüğe girmesi ile Topluluk ve Türkiye arasındaki ilişkiler başka bir boyut kazanmıştır. Protokol'ün uygulamaya konması ile birlikte Türkiye'nin de anlaşmadan doğan yükümlülükleri başlamıştır. Yükümlülüklerin başlaması ise ile birlikte Türkiye'deki siyasi elitlerin de Topluluk ile ilişkileri ciddi anlamda tartışılır olmuştur. Bu dönemde hem Topluluk hem de Türkiye kendi iç meselelerine daha çok odaklanmıştır. Bu dönemde siyasi elitlerin Topluluk'a bakış açısını incelendiğinde Topluluk karşıtı eleştirilerin arttığını söylemek mümkündür. Türkiye bir devlet politikası olarak hala Topluluk'a katılma amacını gütmekteydi. Ancak Ecevit liderliğindeki CHP, Türkiye'nin Protokol'den doğan yükümlülüklerini kaldıramayacağını ifade ediyor ve bu nedenle Protokol'ün revizyonunu istiyordu. MSP lideri Erbakan ise Türkiye'nin Topluluk'a katılımına katı bir şekilde olarak karşı çıkmaktaydı ve Topluluk' bir Hristiyan kulübü olarak niteleyip ilişkileri din üzerinden değerlendirmekteydi.

1973 senesi Katma Protokol'ün yürürlüğe girmesinden itibaren 1980 yılına kadar Türkiye ve Topluluk ilişkilerini genel olarak değerlendirildiğinde, bu yıllar arasında 24 Ocak Kararları'na kadar Türkiye'nin ithal ikame ile sanayileşmeye çalıştığını görülmektedir. Yani bu dönemde Türkiye, Topluluk'a katılma arzusunu devam ettirirken, sanayileşmek için AET'ye olabildiği kadar az ödün vermeye çalışmıştır. Ancak Topluluk'un, Türkiye'nin Topluluk'a katılımı için öngördüğü strateji daha farklıdır. Topluluk, Türkiye'nin Ortak Pazar koşullarına geçerken kendi şartlarını aşama aşama gerçekleştirmesini ve ekonomisini Ortak Pazara uymasını bekliyordu. Tarafların uyguladığı bu iki strateji birbirinden oldukça farklı idi ve doğal olarak taraflar arasında bazı sorunlar yaratması çok olası idi (Tekeli ve İlkin, 1993: 164).

1980-83 yılları arası dönem, Türkiye'nin Topluluk ile ilişkileri açısından oldukça sorunlu yıllar olduğu söylenebilir. 12 Eylül Darbesi sonra ilişkiler askıya alınmıştır ancak 1983 yılı sonu hem Türkiye'de demokrasiye dönüşün başlaması hem de Topluluk ile ilişkilerin normalleştirilmesi açısından bir bakıma başlangıç noktası olduğu söylenebilir. Aslında askeri yönetim de Türkiye'nin Topluluk'a tam üyeliğinin geleceği ve uluslararası ortamda edineceği yer açısından önemini farkındaydılar. Bu nedenle demokrasiye geçişin gerçekleşmesi gerektiğinin farkındaydılar. Bu bağlamda Türkiye'nin demokrasiye geçiş süreci hızlanmış ve genel seçim kararı alınmıştır (Yıldız, 2008: 74). 1984 yılından itibaren Topluluk ile ilişkilerin normalleştirilmesi konusunda ANAP hükümeti zorluklarla karşılaşmasına rağmen TBMM'deki gerek grup kuran ANAP, HP (Halkçı Parti), MDP (Milliyetçi Demokrasi Partisi) ya da daha sonrası için HP ile SODEP'in (Sosyal Demokrasi Partisi) birleşerek oluşturduğu SHP ve MDP ile meclise giren DYP (Doğru Yol Partisi), genel olarak Türkiye'nin Topluluk ile ilişkilerinin iyileştirilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Bu dönemde TBMM içerisinde Topluluk'a şüpheyle bakan ifadelerin pek fazla kendine yer bulmamasının sebebi MNP ve MSP'nin halefi olan Refah Partisi'nin TBMM dışında kalmasıdır (Çayhan, 1996: 427).

Özal liderliğindeki hükümetlerin ilk dönemlerinde Topluluk ile ilişkilere yönelik istikrarlı bir siyasetin yürütüldüğünü söylemek pek mümkün değildir. Bu dönemde daha çok konjoktürel gelişmelerin etkisinin ilişkilerin mahiyetini belirlediği söylenebilir. 1984 senesinin sonlarına doğru ANAP hükümeti artık Topluluk'a tam üyelik başvurusunun yapılacağı yönündeki söylemlerine ve bu konuyla ilgili olarak kamuoyunu hazırlama çabalarına başlamıştır. Türkiye'nin 1987 yılında Topluluk'a yaptığı tam üyelik başvurusu ile ilgili kamuoyunun çeşitli kesimlerinden gelen tepkiler farklılaşmaktadır. Dönemin ana muhalefet partisi olan SHP lideri Erdal İnönü, başvurunun demokrasiyi yerleştirmek için yapılmasını beklediğini söylemiştir. DYP lideri Hüsamettin Cindoruk ise 12 Eylül Darbesi'nden önceki liderlerin hala siyasi yasaklı olduğu bir ortamda Topluluk'a yapılan başvurunun çok da uygun olmadığını belirtmiştir. RP Genel Başkanı Ahmet Tekdal ise parti olarak Türk sanayisinin geleceğinden ve Türkiye'nin siyasi bağımsızlığın tehlikeye gireceğinden endişe ettiklerini ifade etmiştir (Karabulut, 2008: 75-77).

Doksanlı yılların başına gelindiğinde, geçiş döneminde Türkiye ve Topluluk ilişkileri daha da yakınlaşması hedeflenirken tam tersi olmuş ve taraflar birbirlerinden uzaklaşmışlardır. Özellikle ilişkilerin siyasi boyutunda taraflar arasında mesafe oluşmuştur. Bu nedenle Topluluk'un önerisi ile Gümrük Birliği hedefine zamanında ulaşmak için atılan adımlar ilişkiler için olumlu olmuştur. 1996 senesinde Gümrük Birliği'nin gerçekleşmesi, hukuki açıdan aslında

taraflar arasında Ankara Anlaşması'nın hedeflerinden birini gerçekleştirdiğini söylenebilir (Çayhan, 2003:479).

20 Ekim 1991'de gerçekleşen seçimler sonucunda iktidara gelen DYP-SHP koalisyon hükümeti, Topluluk ile ilişkilerde "her ne pahasına olursa olsun tam üyelik" şeklinde özetlenebilecek Özal dönemi politikasından farklı bir eğilim sergilemeye başlamıştır. Demirel hükümeti, Topluluk'un, tam üyelik hususunda henüz çok sıcak bakmadığını farkında olarak Ankara Anlaşması'ndan doğan yükümlülüklerine yerini getirmeye ve bu bağlamda gümrük birliğinin kısa sürede gerçekleştirilmesine öncelik vermiştir. Topluluk tarafından da bu tavır değişikliği sıcak karşılanmış ve bu yöndeki girişimleri desteklemiştir. DYP-SHP koalisyonu, tam üyelik hedefinden vazgeçmeden önceliği Gümrük Birliği'nin gerçekleştirilmesine verirken, Avrupa bütünleşmesinde yaşanan gelişmeleri de göz önünde bulundurmıştır (Baykal ve Arat, 2010: 329).

11-12 Aralık 1999'da Helsinki'de gerçekleştirilen AB Zirvesi'nde Türkiye aday ülke olarak ilan edilmesi kararlaştırıldığında Türkiye'de Ecevit liderliğindeki DSP, ANAP ve MHP'nin koalisyon hükümeti vardı. Dönemin Dışişleri Bakanı ise İsmail Cem idi. DSP önderliğindeki hükümet Türkiye'nin AB ile ilişkilerine önemli katkılarda bulunmuştur. AB'nin Türkiye için hazırladığı Katılım Ortaklığı Belgesi karşısındaki taahhütlerini içeren bir Ulusal Program hazırlandı. Ayrıca AB müktesebatının uyumu için gereken birtakım reform ve düzenlemeler gerçekleştirildi. Bu bağlamda Ecevit liderliğindeki koalisyon hükümeti Türkiye'nin AB ile adaylık müzakere sürecinde oldukça önemli bir rol oynamıştır. (Erdem, 2008: 95).

1990'lı yıllarda Türkiye ve AB ilişkilerinin genel olarak inişli-çıkışlı bir seyir izlediği söylenebilir. Bu dönemde Türkiye'deki siyasi elitlerin AB'ye bakış açısını sadece Birlik-Türkiye ilişkileri değil, tarafların birtakım iç-dış politika konuları da dahil olmuştur. Yani Gümrük Birliği'nin sağlanması konusunda Kıbrıs meselesi ile ilişkilendirilmiştir. Bu bağlamda Türkiye'deki siyasi elitlerin tavrını Birliğe bakış açıları ile beraber Kıbrıs meselesi, Türkiye-Yunanistan ilişkileri, Birliğin genişleme politikaları gibi konular da belirlemiştir. Her ne kadar Birlik ve Türkiye ilişkileri 1990'lı yıllarda inişli-çıkışlı bir seyir izlese de özellikle 90'ların ikinci yarısından itibaren ilişkiler ivme kazanmıştır. Keza bu dönemde Ankara Anlaşması'nın öngördüğü şekilde Türkiye Gümrük Birliği'ne katılmış, her ne kadar Lüksemburg krizi gibi taraflar arasında birtakım anlaşmazlıklar yaşansa da Türkiye en nihayetinde 1999 senesinde aday ülke ilan edilmiştir. Bu durum da en azından 1990'lar açısından değerlendirecek olursa hedeflenen amaçlara ulaşıldığını göstermektedir. Şunu da belirtmek gerekir ki bu dönem

Türkiye'deki siyasi elitlerin AB ile ilişkileri iyileştirme çabaları Türkiye'nin en azından 2000'lerin ilk yarısındaki Türkiye- AB ilişkilerinin de yol haritasını çizmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. BİR SİYASAL ELİT OLARAK BÜLENT ECEVİT'İN AVRUPA BİRLİĞİ'NE YAKLAŞIMI

3.1. Bülent Ecevit'in Siyasal Yaşamı

Bülent Ecevit, Türkiye siyasal hayatına 1957 senesinden 2004 senesine kadar damgasını vurmuş ve beş defa Başbakanlık, dokuz dönem milletvekillik yapıp iki siyasal partinin - Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokratik Sol Parti- genel başkanlığını yaparken partilerini iktidara getirebilmiştir. Bunun da ötesinde hem Cumhuriyet Halk Partisi'nin hem de ülkesinin “kurucu babalarından” biri sayılan İsmet İnönü'ye karşı genel başkanlık mücadelesi vererek Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü'den sonra Cumhuriyet Halk Partisi'nin üçüncü genel başkanı olmuştur. 1974 senesinde Kıbrıs Barış Harekâtı esnasında başbakanlık yaparken “Kıbrıs Fatih” unvanını almış, Amerika Birleşik Devletleri tarafından yasaklanan haşhaş ekimini serbest bırakarak popülaritesini arttırmış, sosyal demokrat çizgiye yakın bir hareketi, Türkiye tarihinde aldığı en yüksek oy oranına (%41,4) taşımış, aynı zamanda da kendisini bir siyasal lider olarak 1970'lerden 1990'lara taşıyarak tekrardan başbakanlık koltuğuna oturabilmiştir.

3.1.1. Bir CHP'li Olarak Bülent Ecevit (1953-1980)

1957 senesinde Cumhuriyet Halk Partisi Milletvekili olarak siyasal hayatına başlayan Bülent Ecevit, 1959 senesinde toplanan CHP 14. Olağan Kurultayı'nda Parti Meclisi'ne giren isimler içerisinde yer almıştır. 27 Mayıs 1960 darbesinden hemen sonra ise, Kurucu Meclis'e CHP kontenjanından girme imkânı bulmuştur. 1961'de düzenlenen genel seçimler için yapılan yoklamalarda Ankara listesine ikinci sırada seçilmiştir (Milliyet, 1961a:3). Parti Meclisi içinde yer alması sebebiyle Cumhuriyet Halk Partisi adına radyo konuşması yapan Ecevit, partisinin iktisadi kalkınma anlayışının “*milyonların sefaleti pahasına milyonerler yaratmayı reddetmek*” ve buna ek olarak “*CHP sosyal adalet anlayışının bir gereği olarak, mesken politikasını da adil bir düzene bağlayacak, mesken kredilerinin dağılımında, en muhtaç olanları en başta gözetilen bir sıra izleyecektir.*” diyerek sosyal adalet ve adil düzen kavramları bağlamında “Ortanın Solu” düşüncesine ilişkin ilk nüveleri ortaya koymuştur (Milliyet, 1961b:5).

CHP içerisinde yükselen isimlerden bir tanesi ve Başbakan Yardımcısı, Devlet Bakanı ve Milli Eğitim Bakanı olarak görev yapmış olan Turhan Feyzioğlu tarafından önerilen Ecevit, 1961-65 arasında görev yapan İsmet İnönü başkanlığındaki 26., 27. ve 28. Türkiye koalisyon hükümetinde Çalışma Bakanı olarak yer almıştır (Dündar ve Akar, 2006: 64). Bu dönemde Kavel

Grevi'nin uzlaşma ile çözümlenmesini sağlamış ve bununla beraber Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu'nun çıkarılması (24 Temmuz 1963), sosyal güvenlik haklarının genişletilmesi için çaba harcamıştır. Keza, Ecevit Kavel Grevi, Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu ile alakalı olarak kendisine yönelik ithamları “...*Sosyalizm-Liberalizm tartışmasının, ikiliğin modasının geçmiş olduğunu, hür batı ülkelerinde bu yola gidilmeksizin, gerçek bir sosyal adalet ve güvenlik imkânı sağlandığını, Türkiye’de bu imkânın daha da geniş ölçüde var olduğunu göstermeye çalıştım.*” şeklinde cevaplayarak sosyal adalet ve güvenlik vurgusunu ısrarla vurgulamıştır. Bu ifadeleri, greve yönelik uzlaşmayı sağlamaktaki başarısı ile beraber Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu’nun çıkarılmasındaki çabaları ve “*İşçiye toplu sözleşme ve grev hakkının tanınması, her şeyden önce, onun erginliğine, sorumluluk duygusuna güvenmek demektir*” gibi verdiği demeçler Ecevit’in işçi sınıfı nezdinde itibarını 1990’lara kadar sürdürmesinin temelini atmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 1962: 500-502). Bu itibarı aynı zamanda kendisinin 1965, 1969, 1973, 1977 ve 1991 genel seçimlerinde Zonguldak’tan milletvekili olarak seçilmesini sağlamıştır. Buna ek olarak, Ecevit Çalışma Bakanı iken yaptığı çalışmalar itibarının sadece işçi sınıfı nezdinde değil İsmet İnönü tarafından da takdir edilmiş Cumhuriyet Halk Partisi içerisinde yükselişinin temellerini atmıştır.

1965 senesine gelindiğinde Ortanın Solu düşüncesinin tohumları atılmaya başlanmış ve bu durum da İnönü tarafından şu şekilde ifade edilmiştir (Milliyet, 1965a: 1):

Profesör Erim, Mr. Roosevelt’in büyük bir ekonomik buhrandan sonra Amerika’da ‘New Deal’ adıyla tatbik ettiği yeni düzen diyebileceğimiz sistem üzerine ‘ben ortanın solundayım’ dediğini söylemiştir. Ben de böyle bir söz söylendiğini hatırlarım. Benim sözüm hem Halk Partisinin siyasi bünyesinden gelir, hem de Amerika şartlarına bazı yönlerden benzer.

Bu noktada İnönü ve Nihat Erim tarafından dile getirilen bu ifadeler, Ortanın Solu düşüncesinin esin kaynağı olarak Birleşik Devletler’de Büyük Buhran sonrası ekonomiyi düzeltme amacıyla yapılan birtakım reformlar ile ilişkilendirmektedir. İnönü ile yapılan röportajda ek olarak kalkınma planı, mali reform, toprak reformu ve petrol davası gibi politikaların da doğal olarak Ortanın Solu düşüncesinin bir parçası olacağını da ayrıca ifade etmektedir. Muzaffer Sencer Türkiye’de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri adlı eserinde Ortanın Solu söylemi ile alakalı olarak

“...Ortanın Solu;

- Halkın refah ve güvenliğini geciktirici ve adaleti bulmak bakımından, sosyal adaletçi ve sosyal güvenlikçi

- *Toplum yapısını mümkün olan en yüksek hızla değiştirerek, kendi insanlık ve halkçılık anlayışına uygun duruma getirmek yönünde hareket eden ilerici, devrimci ve reformcu bir anlayıştır.*

- *Liberalizmle aşırı sol arasında iki yönlü bir set görevi gören siyasal sistemin adıdır.”*

ifadelerini kullanarak bu düşüncenin altyapısına dair ışık tutmaktadır (Sencer, 1971: 286) Bu doğrultuda İnönü ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin böyle bir konum belirlemede temel saiklerin neler olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır. Bunların ilki, siyasal spektrum içerisinde kendisine bir tavır belirlemek, ikincisi, yukarıda da ifade edildiği üzere, aşırı sağ ve sol eğilimler karşısında bir bariyer görevi görmek, üçüncüsü ise sosyal refah ve sosyal adalet kavramlarını ön plana çıkaracak bir programla seçmenin karşısına çıkmaktır (Ağtaş, 2008: 199).

Ancak İnönü Ortanın Solu söylemini dile getirmiş olsa da, Cumhuriyet Halk Partisi içerisinde bu söylemi yalnızca seçimlere yönelik bir slogan olarak görmekte olan ve seçimlerden hemen sonra terk edilmesini isteyen ciddi bir grup vardı (Turgan, 2000: 87). Ortanın Solu konusunda çekimser veyahut bunun tam karşısında olan partililer söz konusu olsa da başını Bülent Ecevit ve Turan Güneş'in çektiği grup ise partinin içinde en hararetle destekçileri olarak yer almaktaydı. 1966 senesinde yayınladığı “Ortanın Solu” başlıklı kitabında Ecevit, Ortanın Solu'nda yer alanları birtakım maddeler halinde açıklamayı uygun görmüştür. Ecevit Ortanın Solu'nda yer alanları; insancı, halkçı, sosyal adaletçi ve sosyal güvenlikçi, ilerici, devrimci ve reformcu, devletçi, plancı, özgürlüğü bağlı ve sosyal demokrasiden yana oldukları ifade edmektedir.

Ecevit'in bu anlamda yükselişi de Ortanın Solu'nu tutarlı ve kararlı bir biçimde sürdürmesi, Avrupa'daki sosyal demokrasileri ve sosyal demokrat partileri örnek alan bir model oluştururken -burada özellikle İskandinav sosyal demokrasisine ilişkin bir sempatiyi gözlemlemek mümkündür; keza Ecevit yine aynı kitabında “*Ortanın solu, bizi dört yanımızdan saran sol basınçların, Batı'dan gelenidir*” diyerek bunu vurgulamaktadır (Ecevit, 1966: 27). Aynı zamanda yerliliğini de vurgulamasıyla da yakından ilişkilidir. Hem kamuoyunda hem de parti saflarında popülerlik ve sempati kazanması onu Turhan Feyzioğlu'nun başını çektiği merkezilerle büyük tartışmalar yaşanmasına ve CHP lideri İsmet İnönü'nün ılımlı muhalefetine rağmen, 1966'da 18. Cumhuriyet Halk Partisi Kongresi'nden sonra, genel sekreter olarak seçilmesini sağlamış ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin dönüşümüne ilişkin birtakım işaretler ortaya koymuştur (Uyar, 2012: 108). Ayrıca milletvekili olarak da siyasi yaşamına devam etmiş ve parti içerisindeki mevcut sosyal demokrat kanadının, Ortanın Solu'nu temsil edenlerin önderi

konumuna gelmiştir. Ancak Parti Meclisi'nde ve yerel örgütlerde Ecevit kanadının daha güçlü olmasına rağmen Meclis Grubu'nda Feyzioğlu kanadının güçlü olması Cumhuriyet Halk Partisi'nin ideolojik anlamda bir bölünme sorunu ile karşı karşıya olduğunu göstermiştir (Bila, 1979: 413-426). Bu sürecin devamında olağanüstü kurultay toplanmışsa da bölünme durumu aşılamamış ve bunun sonucunda “Sekizler Hareketi” merkeze yakın olan cenah olan Feyzioğlu ve arkadaşlarının partiden ihraç süreci başlamış ancak bu grup sonucu beklemeden partiden istifa etmişlerdir (Hristidis ve Ergüz, 2010: 141-143).

1966 sonrasında Ecevit hem yerel örgütlerine hem kendi tabanına hem de halk kitlelerine Ortanın Solu söylemi anlatmak ve benimsetmek maksadı ile *Bu Düzen Değişmelidir (1968)*, *Atatürk ve Devrimcilik (1969)* adlı kitaplarını yayınlamıştır. Bu kitapları yayınlaması sadece kendisini anlatmak değil aynı zamanda da “Ortanın Solu Moskova'nın Yolu” kara propagandasını yapan diğer siyasal parti ve gruplara karşı mücadele içindir. 1969 senesine gelindiğinde genel seçimler yaklaşmış ve Cumhuriyet Halk Partisi tarafından “Düzen Değişikliği Programı” yayınlanmıştır. Programda köklü bir toprak reformu, Doğu'da feodal düzenin yıkılması, doğal kaynakların, madenlerin ve petrolün yabancılar tarafından işletilmesine müsaade edilmeyip devletleştirilmesi gibi temel maddeler yer almakta ve “Toprak İşleyenin, Su Kullananın” sloganında kendisini somutlaştırmaktaydı (Bila, 1979: 447-448). Daha evvelden Ortanın Solu konusunda daha ılımlı bir söylem benimsemiş iken, Ecevit'in CHP Genel Sekreterliği ile birlikte “düzen değişikliği” vaat ediyor ve Atatürk'ün gerçekleştirmiş olduğu “üstyapı devrimleri”nin ancak CHP'nin önerdiği “altyapı devrimleri” ile beraber tamamlanmış olacağını ifade ederek Kemalizme ve onun yorumlarına ilişkin farklı bir tartışma yürütüyordu. Buna ilişkin düşünsel altyapısını temellendirirken, sadece Kemalizme ilişkin referanslardan değil aynı zamanda da 1961 Anayasası'na yönelik atıflarından da söz edebilir. Keza Ecevit, “Bu Düzen Değişmelidir” adlı kitabında “Anayasamıza göre sosyal ve ekonomik düzenlemelerden bazıları; çalışma hakkı, parasız eğitim, sosyal sigorta hakkı, toprak reformudur.” şeklinde ifade ederek bunu devrimci veyahut reformcu bir program olarak değil, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ilkelerine dayanarak dile getirdiğini söylemektedir (Ecevit, 2009: 206).

1971 senesi hem Cumhuriyet Halk Partisi hem de Bülent Ecevit için dönüm noktası niteliğindedir. Keza 12 Mart 1971 Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından verilen muhtıra ve hemen sonrasında başlayan kovuşturma dalgası siyasal partileri tavır almaya sevk etmiştir. Ancak muhtıra konusunda ne tavır alınacağı özellikle Cumhuriyet Halk Partisi saflarında görüş ayrılıkları başlamıştır.

Türk Silahlı Kuvvetleri'nin 12 Mart 1971'deki muhtırasından sonra, Cumhuriyet Halk Partisi'nin muhtıra konusunda nasıl tavır alınacağına ilişkin parti içinde önemli görüş ayrılıkları belirmiştir. 12 Mart'ın hemen ardından İnönü tarafından müdahaleye yönelik açıkça bir tavır alınmaması Nihat Erim tarafından kurulan koalisyon hükümetinin İnönü tarafından desteklenmesi Cumhuriyet Halk Partisi içerisinde ipleri germiştir. Muhtıraya yönelik net bir tavır almamakla suçlanan İnönü'nün bu konuyla alakalı herhangi bir eylemde bulunmaması ve hatta Erim koalisyon hükümetine bakan vermesi üzerine 21 Mart 1971 tarihinde Bülent Ecevit, Turan Güneş ve Besim Üstünel ile beraber Genel Yönetim Kurulu toptan istifa etmiştir (Bozkır, 2005: 245) Ecevit bunun üzerine yerel örgütlerle beraber çalışmaya başlamış ve Cumhuriyet Halk Partisi il ve ilçe kongrelerinde Ecevit'e yakın isimlerin seçilmesi üzerine 5. Olağanüstü Kurultayı toplayan İnönü, parti meclisi için yapılan güven oylamasında Ecevit yanlılarının 507'ye karşılık 709 oy ile güvenoyu alması üzerine, 8 Mayıs 1972'de İsmet İnönü istifa etmiş ve onun yerine Bülent Ecevit 14 Mayıs 1972 tarihinde genel başkanlığa seçilmiştir (Milliyet, 1972: 1)

1965 senesinden itibaren geçirdiği düşünsel dönüşüm kendini artık tanımlama sorununu da beraberinde getirmiş ve “Ortanın Solu”na ilişkin vurgudan “Demokratik Sol”a yönelik vurguya kaymaya başlamıştır. Demokratik Sol düşüncesinin özgünlüğü kendisini küçük mülkiyet vurgusu ile beraber köycülüğün dahil olduğu iki unsurda kendisini göstermekteydi. 1973 Genel Seçimleri için yayınlanan “Ak Günlere” adlı broşüründe de ifade edildiği üzere, toprak reformu ile birlikte mülkiyetin tabana yayılırken, aynı zamanda da sanayide kooperatifler ve benzeri örgütlenme modelleri ile aracılardan egemenliğine son verilmesi hedeflenmekteydi. Köycülük ise işçinin temel alındığı bir model yerine köyü odak noktasına alan bir sosyal adalet kalkınması önermekte, Köy-Kentler'in kooperatifleşmeyi ve küçük sanayinin gelişmesini öneren bir model ortaya koymaktaydı. Bu vesileyle Demokratik Sol hem vatandaş köyünde modernleştirme hem de köyden kente göçü yavaşlatarak sanayileşmeyi kırsala da yayma amacı taşıyan bir model önererek çıkmaktaydı (Alper, 2008: 208-209). Nitekim Bülent Ecevit'in bu söylemleri toplum nezdinde karşılık bulmuş ve %33,3 oy oranıyla beraber birinci parti olarak seçimlerden çıkmıştır (TÜİK, 2012: 25).

Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1973 genel seçimlerinde en yüksek oyu almasından sonra, Adalet Partisi'nin koalisyon ortağı olmak konusundaki isteksizliği sonucu Milli Selamet Partisi ile görüşmelere başlanmış ve uzun pazarlıklar sonucu CHP-MSP koalisyonu kurulmuştur. Ecevit'in iktidara gelir gelmez gerçekleştirdiği ilk icraat, Nihat Erim koalisyon hükümeti döneminde ABD'nin baskısı ile yasaklanan haşhaş ekimini tekrardan serbest bırakması olmuştur. Haşhaş ekiminin ABD'nin baskısıyla yasaklanması, halk nezdinde ABD'ye boyun eğişinin ve

emperyalizminin bir simgesi olarak görülmekteydi. Dolayısıyla, buna yönelik bir eylem, toplum nezdinde ABD hegemonyasına karşı bir hareket olarak görülmüş ve Ecevit'in itibarını ve karizmatik otoritesini daha da güçlendirmiştir. Buna ek olarak, "1974 Affi" olarak da bilinen siyasal suçluların affedilip tahliye edilmesini öngören bir genel af çıkarılabilmisti (Çolak, 2016: 168-169). Tam da bu tartışmaların ortasında Türkiye'nin siyasal konjonktürünü değiştiren bir olay yaşanmıştır. Kıbrıs'ta cuntacı subaylar Nikos Sampson önderliğinde darbe yaparak Makarios'u iktidardan indirmişler ve Kıbrıs'ı Yunanistan'a bağlanmasını öngören EOKA'cılar yönetimi devralmışlardır. Bu doğrultuda, Ecevit böyle bir emrivakiyi reddederek garantörlük hakkına dayanarak askeri müdahalede bulunulmadığı sürece Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanacağını ilerleyen dönemlerde Yunanistan ile savaş olasılığını daha da arttıracığını savunmaktaydı (Aydın ve Taşkın, 2014: 258-259). Nitekim Temmuz ve Ağustos 1974'te Kıbrıs'a düzenlenen askeri harekât ile birlikte hem Sampson'un iktidardan indirilmesi sağlanmış ve adanın yaklaşık olarak %40'ı Türkiye'nin kontrolüne girmişti. Garantörlüğüne dayanarak müdahale edilen Kıbrıs, toplumun tüm kesimleri tarafından desteklenmiş ve konu hakkında gösterdiği kararlılık, cesaret ve dirayet onu "halk adamlığı"ndan "ulusal lider" mertebesine yükseltmiş ve "Halkçı Ecevit", "Karaoğlan" gibi anılan isimlerinin yanına -kendisi bunu hiçbir zaman kabul etmese de- "Kıbrıs Fatih"i olarak anılmasını da sağlamıştır (Çolak, 2016: 170-171). İsmail Cem Ecevit'in müdahaleye yönelik fikrini vurgularken (Cem, 2010: 187),

Ecevit hem Türkiye'nin dıştaki saygınlığını korumuş, hem uluslararası hukuk kurallarından güç alıp onlara sıkı sıkı bağlı kalmış, hem de bütün Türkiye'yi, -hatta ister istemez dünyayı- Türk harekâtını desteklemek, en azından karşı çıkmamak zorunda bırakmıştı. Üstelik böyle bir savaş kararını alabilmek ve dış güçlerin 'uzlaştırıcı' baskısına karşı koyabilmek hem cesaret hem de yürek işiydi.

şeklinde ifade ederek, uluslararası toplumu Türkiye'ye yabancılaştırmadan yapmaya çalışmış ve en azından ilk askeri harekât için bunu başarmış, özellikle Türkiye'de Bülent Ecevit'in politik sermayesini 1990'ların sonuna kadar sürecek kadar güçlü tutmasına yardımcı olmuştur.

Cumhuriyet Halk Partisi ile Milli Selamet Partisi arasında uyuşmazlıkların Kıbrıs Harekâtı ve genel af konusu ile gerilmesi üzerine Kıbrıs Harekâtı ile yükselen itibarını tek başına iktidar için kullanmak isteğiyle erken seçime gitmek istemiş ancak diğer partiler bunu kabul etmediği için 241 günlük bir hükümet krizi ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda Demirel'in liderliğinde "Milliyetçi Cephe" olarak da bilinen bir koalisyon hükümeti kurulmuştur (Gaytancıoğlu, 2013: 197-198).

1975 senesinden 1977'ye kadar muhalefette yer alan Cumhuriyet Halk Partisi, 1977 genel seçimlerine giden süreçte toplumsal muhalefetin diğer unsurları ile de -DİSK (Milliyet, 1977a: 6) ve Türk-İş'e bağlı sendikalar (Milliyet, 1977b: 6), Sosyalist Devrim Partisi (Milliyet, 1977c: 6), Türkiye İşçi Partisi (Milliyet, 1977d: 6) ve Bahriye Üçok (Milliyet, 1977e: 6)- dirsek temasında olmuş ve genel seçim kampanyası sürecinde Ecevit 1974 senesinde başbakanlığı dönemindeki haşhaş ekimi yasağının kaldırılması ve Kıbrıs Harekâtı gibi politikalarını kitlelere hatırlatmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi, 1977 genel seçimlerinde %41,4 oy oranı ile birlikte tarihinin en yüksek oy oranına ulaşmış olmasına rağmen tek başına hükümeti kurabilmek için yeterli oy oranına ulaşamamıştır. Azınlık hükümeti kurmasına rağmen güvenoyu alamayan CHP Hükümeti sadece bir ay sürebilmiş ve bütün beklentiler bir CHP-AP koalisyon hükümetinin kurulması yönünde iken Demirel bunun tam aksine "İkinci Milliyetçi Cephe"nin kurulmasına öncülük etmiştir. Milliyetçi Cephe içinde yaşanan huzursuzluk 1977 yerel seçimlerine de damgasını vurmuş ve Cumhuriyet Halk Partisi ve Ecevit genel seçimlerde oy oranını-%41,72- korumuştur (TÜİK, tarih yok).

Ecevit'in toplum ve Meclis'te yürüttüğü kamuoyu etkili olmuş, yerel seçimlerden hemen sonra Adalet Partisi'nden 11 milletvekili istifa etmiş ve "Güneş Motel Vakası" olarak anılacak bağımsız milletvekillerinin CHP ile hükümeti düşürmek birlikte için gensoru hazırlamayı ve CHP ile beraber güvensizlik oyu kullanmayı kabulü ile sonuçlanmıştır (Milliyet, 1977f: 8). Gensoru oylaması ile birlikte güvensizlik oyu verilmesi Demirel'in istifası ile sonuçlanmış ve "İkinci Milliyetçi Cephe" koalisyonunun dağılmasına neden olmuştur (Milliyet, 1978a: 1). Ancak, Ecevit'in Cumhuriyetçi Güven Partisi, Demokratik Parti ve bağımsızlarla beraber kurduğu hükümet güvenoyu alarak kabineyi kurmuş olsa da, Malatya ve Maraş olaylarının dahil olduğu şiddet eylemleri, Ankara Savcı Yardımcı Doğan Öz'ün, Milliyet Gazetesi Başyazarı ve Genel Yayın Müdürü Abdi İpekçi'nin ve Mersin Ağır Ceza Hakimi Halit Velioğlu Türkiye'nin öldürülmesi gibi politik cinayetler iç siyasette yaşadığı buhranı daha da arttırmış ve belli illerde sıkıyönetim ilan edilmesine neden olmuş, seçim öncesinde destek aldığı toplumsal muhalefet ve sivil toplum kuruluşları -DİSK'ten TUSİAD'a geniş bir yelpazeden söz edilebilir- bu süreçte desteklerini çekmeye başlamış ve mevcut hükümeti ağır eleştirilere tabi tutmuştur. Bu süreç, toplum ve siyasal elitler nezdinde Ecevit'in popülaritesinin de büyük ölçüde azalmasına da sebep olmuştur.

Bu süreç içerisinde aynı zamanda önceki koalisyon döneminde var olan ekonomik sorunlarla yeni hükümetin başa çıkmaya çalışmış, Kıbrıs Harekatı sonrası ABD tarafından Türkiye'ye uygulanan ekonomik ambargo ve silah ambargosunun uzun uğraşlar sonucu

kaldırılmış (Oran; 2009:710), Türk- Yunan ilişkilerinde Kıbrıs Sorunu da dahil olmak üzere ikili ilişkilerde pek çok sorunu -Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına dönüşü, kıta sahanlığı, FIR Hattı gibi- çözmeye çalışmış ancak çözememiş, Sovyetler Birliği (Milliyet, 1978b: 8), Libya (Milliyet, 1978c: 8), Yugoslavya (Milliyet, 1978d: 9), Romanya (Milliyet, 1978e: 9), Bulgaristan (Milliyet, 1978f: 8), Batı Almanya (Milliyet, 1978g: 8) ve İskandinav ülkelerini (Milliyet, 1978h: 8) ziyaret ederek Soğuk Savaş'ın tarafları arasında denge kurmaya çalışmış, Bağlantısızlar'la yakın ilişkiler kurmaya gayret göstermiş ve AET içinde yer alan ülkelerle de iletişimini sıkı tutmaya çalışmıştır.

Ecevit'in bu dönemde uygulamaya geçirdiği bir başka proje de Bağlantısızlar'la ilişkilere ek olarak "Ulusal Savunma ve Dış Politika" doktrini de ortaya atılmıştır. Bu doktrin ilk aşaması olarak Türkiye'nin silahlanma konusunda tek bir ülkeye veyahut örgüte yönelik bağımlılıktan kurtarılması hedeflenmekteydi. Bu noktada, İran ve Libya gibi ülkelerde ortak silah üretimi konuları gündeme gelmiş ve hatta bir NATO ülkesi olduğu halde Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nden silah alması gündemde kendisine yer bulmuştu. Ayrıca, Sovyetler Birliği'yle bu konuyu görüşmek üzere gönderilen ekibin içerisinde Genelkurmay Başkanlığı'nın üst düzey yetkilisi olarak Orgeneral Kenan Evren de yer almaktaydı. Bu bağlamda, doktrin ilk ayağının öncelikli hedefi olarak ABD'nin uyguladığı ambargo sırasında ağır biçimde hissedilen yedek parça, mühimmat ve teslimi yapılmayan silah sorununun giderilmese dahi bir ölçüde hafifletilmesi hedeflenmiştir. Bu doktrin ikinci aşaması olarak değerlendirilebilecek bir başka unsur ise silahlanma yarışı başlatarak Balkanlar ve Ortadoğu'da bir güvenlik ikilemi yaratmak değil, bir güvenlik kuşağı oluşturma politikasıdır. Bu doğrultuda daha evvelden bahsedilen ülkelere ziyaretler gerçekleştirilmiş ve çeşitli düzeylerde antlaşmalar yapılarak Türkiye'nin komşuları ile ilişkilerin iyileştirilmesi amacını taşıyordu. Buna ek olarak Kıbrıs Harekatı ile beraber daha da gerilen Türkiye-Yunanistan ilişkileri Türkiye'nin Yunanistan'a yönelik güvenlik tehdidi algısını güçlendirmiş ve tehdidin "kuzeyden -Sovyetler Birliği- değil batıdan - Yunanistan-" geldiğini savunmaya başlamıştır (Uzgel, 2009: 674) Ecevit bu konuda aynı dönem içerisinde hem "duvarın ötesine geçmek"ten söz ederken aynı zamanda da "NATO'nun askeri kanadında Yunanistan'ın bıraktığı boşluğu Türkiye'nin doldurabileceğini" ifade ederek özerk bir dış politika tutma gayreti içerisinde karışık sinyaller vermekteydi (Gerger, 2012 :132).

14 Ekim 1979 tarihinde yapılan ara seçimlerde bütün sandalyeleri Adalet Partisi'nin kazanması, ardı ardına bağımsız milletvekili olan bakanların istifası -Devlet Bakanı ve Başbakan Faruk Sükan, İmar ve İskân Bakanı Ahmet Karaarslan ve İçişleri Bakanı Hasan Fehmi Güneş- ve siyasal başarısızlıklar toplumsal tabanın Ecevit'e yönelik sempatisinin kaybolmasına sebep

olmuş, Ecevit 16 Ekim itibariyle istifasını vererek başbakanlıktan çekilmiştir (Milliyet: 1979a: 9). Bu süreç içerisinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin içerisinde parti içi muhalefetin de yükseldiğini görmek mümkündür. Muhalefetin ciddi anlamda yükseldiği bu dönemde Genel Başkan olarak kalmak gibi bir ihtirasının olmadığını ifade eden Ecevit partisini 8. Olağanüstü Kurultay'a götürmüştür (Milliyet, 1979b: 9). Turan Güneş, Deniz Baykal ve Ali Topuz kurultayda ağır eleştiriler getirmiş olmasına rağmen Ecevit 1341 kabul ve 20 red oyu ile yeniden genel başkan seçilmiştir (Milliyet, 1979: 1). Bu parti içi muhalefet ve Ecevit'e gösterilen tepkiler 1980 sonrası süreçte Ecevit'in partiye küskünlüğünün ve Demokratik Sol Parti'nin kuruluşunun temellerini atacaktır.

Bundan sonraki süreçte özellikle Adalet Partisi ile beraber koalisyon çağrısında bulunmuş ve bu çağrısı herhangi bir karşılık bulmamıştır. 1980'e gelinen süreçte tıkanan cumhurbaşkanlığı seçimleri için 1991 senesinde konuşan Ecevit

Eğer 1980'de, askeri müdahaleden önce, bir CHP-AP koalisyonu kurulsa idi, her şeyden önce, öyle bir koalisyonun ön koşulu olarak, üzerinde iki büyük partinin anlaşacakları bir cumhurbaşkanı seçilirdi; ve darbeyi tasarlayan komutanların elinden, 'bu Meclis aylardır bir Cumhurbaşkanı bile seçemiyor, onun için bu Meclisi kapatalım' mazereti alınmış olurdu.

şeklinde ifade ederek uzlaşmanın olmayışının cuntanın bu süreçte işini kolaylaştırdığını dile getirmektedir (Ecevit, 1991: 11). Keza kamu harcamalarının sınırlandırılması, ücretlerin düşürülmesi, serbest döviz kuru gibi ekonomik önlemler içeren 24 Ocak Kararları'nın Demirel tarafından ilan edilmesi ile birlikte olağan koşullarda uygulanması mümkün olmayacak kadar katı olan bu tedbirler için Ecevit "Ya Demirel Hükümetinin uygulamaya çalıştığı ekonomik model yürümeyecektir, ya da yürürse demokratik rejimi zorlayacaktır" diyerek Cumhurbaşkanlığı krizi ile birlikte 12 Eylül'e giden süreci vurgulamıştır (Milliyet, 1980: 6). Nitekim Kenan Evren'in başında olduğu Milli Güvenlik Konseyi adlı cunta 12 Eylül 1980 sabaha karşı yönetime el koymuştur.

3.1.2. Bir DSP'li Olarak Bülent Ecevit (1985- 2004)

12 Eylül Darbesi Bülent Ecevit'in siyasi kariyerindeki dönüm noktalarından bir tanesi olarak görülebilir. Darbe süreci sonrasında cezaevinde yalnızlığı, 12 Eylül öncesinde Cumhuriyet Halk Partisi içerisinde yaşanan çekişmeler, bölünmeler ve kişisel kırgınlıklar, onun bu dönemden sonraki siyasi kariyerinin gidişatını değiştirmiştir. Kayalı,

Ecevit'in CHP'de sorunların belirdiğini vurgulamasını ve 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi olmasaydı bile partinin yeni bir yapılanmaya yöneleceği

şeklindeki düşüncesini hükümet deneyiminin bir sorunu olarak anlamak icap eder. CHP'nin dönüşümünün darbe etkisiyle daha bir belirgin şekilde DSP'de somutlaşması Ecevit'in siyaset pratiğiyle birlikte düşünülmelidir. Ecevit'in siyaset pratiği de kafalarında ideal bir dünya yaratanların pratiği değil, Türkiye'nin koşullarının belirlediği çerçeveyi aşma deneyimidir.

şeklinde ifade ederek aslında 1980'de gibi görülen kırılmanın kökeninin bunun çok daha öncesinde yaşandığını ifade ederek bir başka yaklaşım getirmektedir (Kayalı, 2010: 43).

12 Eylül sonrasında siyasal partiler, sendikalar ve sivil toplum kuruluşları kapatılmış ve 29 Ekim 1980 tarihinde Milli Güvenlik Konseyi tarafından yayınlanan bir bildiri ile siyasal partilerin eski liderlerinin tekrardan partilerin başına dönemeyeceğinin altı çizilmiştir (Milliyet, 1980b: 7). Bunun üzerine Ecevit 30 Ekim 1980'de Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanlığı'ndan istifa ederek bu duruma yönelik tepkisini göstermiştir (Milliyet, 1980c: 7). Bu süreçte CHP'deki partililere yönelik kırınglığını, oturdukları evin kapısında konuk kabul edilmediğine ilişkin bir yazı asılı duruyor olmasından okumak mümkündür (Milliyet, 1980d: 6).

1984 yerel seçimlerinden hemen sonra Raşan Ecevit ile beraber Bülent Ecevit, parti kuruluş çalışmalarını hızlandırmış, bu iki ismin eğilimleri doğrultusunda bir siyasal parti kurulacağına sinyallerini vermiş ve daha evvelen Cumhuriyet Halk Partisi'nde yaşanan çekişme ve hiziplerden uzak bir parti kurulacağına işaretleri vermektedir. Nitekim Özdalga "DSP modeli veya onu oluşturan Ecevit'in kendi tercih ettiği sözcüklerle, 'demokratik sol kültür'ün' amacının, "kendi kişisel iktidarının kurulması ve korunması" (Özdalga, 2005: 82) olduğunu ileri sürerken Kayalı ise "Bülent Ecevit'in DSP'de somutlaşan politik doğrultusu ortanın solu döneminden izler taşımaktadır. 1983 sonrasında SHP'ye yönelttiği eleştiriler temel anlayışıyla tutarlılık göstermektedir" (Kayalı, 2010: 45) şeklinde farklı bir görüş ortaya koymaktadır. Burada sorunsallaştırılması gereken nokta, 1980 öncesinde Ecevit'in genel başkanlığı Cumhuriyet Halk Partisi içinde yer alan siyasal elitlerin hassas dengelerine dayanmakta iken, Demokratik Sol Parti bu anlamda Ecevitler için bir nevi *tabula rasa* yani kendi kişisel tercihleri doğrultusunda şekillendirebilecekleri bir siyasal parti ve kendi tercihleri doğrultusunda Ecevitlerin karizmatik otoritesine bağımlı bir siyasal elit çıkaracağı da aşikârdır.

14 Kasım 1985 tarihinde Demokratik Sol Parti kurulmuş ve kurulduğundan itibaren de parlamentoda temsil edilmeye başlanmıştır. Aynı dönemde Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP) ile Halkçı Parti (HP) birleşirken ayrılan milletvekilleri olan Nuri Korkmaz, Süleyman Koyuncigil, Turgut Sözer ve Fikret Ertan partinin kurucuları arasında yer aldığından ötürü kurulur kurulmaz TBMM'de dört milletvekili ile DSP temsil edilmeye başlanmıştır (Gaytancıoğlu, 2013: 267). Bunun da ötesinde yeni partide yer alan isimlerin %81,8'inin daha

evveliden herhangi bir partiye kayıt olmayıp, herhangi bir parti içerisinde görev almamış olmasıdır (Milliyet, 1985a: 6). Demokratik Sol Parti'nin böyle bir profil sergilemesi Cumhuriyet Halk Partisi'nin çok fraksiyonlu yapısından uzak genel başkanın yönlendirilmesine müsait bir yapı ortaya koyulduğunun göstergesi olduğu söylenebilir. 23 Kasım 1985 tarihinde düzenlenen DSP Kurucular Toplantısı'nda Rahşan Ecevit 510 oyla genel başkan seçilmiştir (Milliyet, 1985b: 1). Özellikle bu tarihten sonra Bülent Ecevit'in siyasal yasağı kalkmamış olmasına rağmen eleştiriler yapmaya başlamış ve hatta 1982 Anayasası ile alakalı olarak *“ben başbakanken piyade talimnamesi hazırlamaya kalksaydım, nasıl bir talimname ortaya çıkar idi ise, 12 Eylül'den sonra da işte böyle bir politik düzen ve yapı ortaya çıkmıştır”* ifadesini kullanarak ağır eleştirilerde bulunmuştur (Kurt, 2002: 132-133).

1986 senesinde düzenlenen ara seçimlere Demokratik Sol Parti girmiş ancak %8,5 oranında oy alarak varlık gösterememiştir. 1987 senesine gelindiğinde ise, eski siyasilerin siyasal yasakları tartışılmaya başlanmış, Ecevit ve Demirel gibi liderler radyo ve televizyon yasaklarına rağmen yasakların kaldırılmasının gerektiğini ifade etmişlerdir. 6 Eylül 1987 tarihinde düzenlenen referandumda siyasal yasakların kaldırılması yönünde oy çıkmış ve Ecevit de dahil olmak üzere siyasal yasakları olan liderler tekrardan siyasete girebilmişlerdir. Sosyal Demokrat Halkçı Parti'den gelen birleşme çağrılarına ilişkin yaptığı açıklamada *“Geçmişin hizipçilik hastalığını bu sağlıklı ve yeni yapıya”* taşımaması istememesi vurgusu, geçmişin kırıncılıkları ile ilgisi bulunmadığını ifade etmesine rağmen hem kırıncılığını açığa çıkarmakta hem de yeni bir siyasal hareket içinde olarak partisini geçmiş dönemden farklı olarak kontrol altında tutmak istemektedir (Milliyet, 1987a:9). Nitekim Ecevit siyasal yasağın kalkmasının hemen ardından 13 Eylül 1987 tarihinde oybirliği ile Demokratik Sol Parti Genel Başkanı olarak seçilmiştir (Milliyet, 1987b: 1).

1987 senesinde düzenlenen genel seçimlerde Demokratik Sol Parti %8,5 oy oranı ile seçim barajı altında kalmış ve bunun üzerine Bülent ve Rahşan Ecevit aktif siyasal hayattan çekildiklerini açıklamışlardır (Milliyet, 1987c: 1). Ancak tekrardan 15 Ocak 1989 Demokratik Sol Parti Olağanüstü Kurultayı'nda Genel Başkan olarak seçilmiş, Rahşan Ecevit ise MYK üyesi olarak tekrar seçilmiştir (Milliyet, 1989: 1). Yeniden siyasete döndükten sonra Ecevit, 26 Mart 1989 seçimlerine katılmış olmakla birlikte aldığı oy oranı %9,2' de kalmış ve hiçbir ilde belediye başkanlığı kazanamamış ve pek bir varlık gösterememiştir. Yerel seçimlerde genel seçimlere göre oyunu arttırmış olsa da, gene de yeterli olmamıştır. Nitekim Bülent Ecevit de bunun farkında olarak, 1960'ların sonunda Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri olarak yaptığı gibi ulusal

düzeyde örgütlenmeye ve yerel örgütlerini güçlendirmeye çalışmıştır (Gaytancıoğlu, 2013: 277). Bunun meyvelerini ise 1991’de düzenlenecek genel seçimlerde alacaktır.

1991 senesinde erken seçim kararı alınmasıyla genel seçimlere hazırlanan Demokratik Sol Parti ve Ecevit, Türkiye’nin “dört temel sorunu” olduğunu ve bunlara ilişkin çözüm önerileri sunduğunu dile getirmiş, bunları ise; “*Ulusal birlik, laikliğin korunması, demokrasiye gerçeklik kazandırmak ve Türkiye’yi önder konumuna getirmek*” şeklinde ifade etmiştir (İşleyen, 1991a: 14). Her fırsatta değiştiğini ifade eden Bülent Ecevit,

... devletçiliğe kuşkuyla bakıyorum.... (CHP içinde) Çok köklü bir devletçilik geleneği vardı. Onun için CHP içinde başında bulunduğum zaman bu devletçiliğe uzaktan bakışımı, ondan uzaklaşmamı bir ölçünün ötesinde parti politikasına yansıtamıyordum. Bugün DSP’de pazar ekonomisini savunuyoruz. Ancak serbest pazar ekonomisini değil. Serbest pazar olmaz... Pazar ekonomisini toplum yararına işletmek için... kooperatif hareketi oluşturmak istiyoruz. Böylece pazara devlet müdahalesi olmasın ama yönlendirici kesim halk olsun.

ifadelerini kullanarak, demecinin ilk yarısında devletçiliğe 1960’ların sonlarından beri şüpheyle baktığını ifade ederken aynı zamanda 1970’lerden beri düşüncesinin altyapısını oluşturan kooperatifleşme ve “halk sektörü” gibi kavramlardan çok da uzaklaşmadığını söyleyebilmek mümkündür. Aynı röportajda buna ek olarak laiklik ile alakalı olarak

Laik bir devlette devlet dini olamayacağına göre herkesin kendi seçtiği yolda dinsel inançlarını geliştirmesi de açıklaması da doğaldır. Ancak tarikatlar serbest bırakılırken siyasete ve devlet yönetimine katılması kesinlikle önlenmelidir. Laiklikten asla ödün vermem, fakat laikliği yeniden tanımlamak, gerçek anlamda bir inanç özgürlüğü haline getirmek ve devletten ayırmak gerekir.

diye devam ederek laiklik konusunda esnek bir anlayış benimsediğini iddia etse demecinin ikinci yarısındaki ifadesinin katılığı eski düşüncesinden çok da farklılaşmadığını göstermektedir (İşleyen, 1991b: 15). Bunun da ötesinde Halkın Emek Partisi (HEP) ve SHP ile yapılan seçim ittifakına ilişkin derin bir rahatsızlık duyduğunu da gözlemlemek mümkündür. Ecevit “*Millet de Sayın Erdal İnönü’yü ve SHP’yi, milletimizin bölünmesini isteyen bir avuç insana havale edip, hesabını göreceğiz defterini dürecektir*” diyerek son derece milliyetçi ve güvenikleştirici bir söylem benimsediğini ve HEP’in ve dolayısıyla SHP’nin feodal güçlere dayandığını vurgulayarak 1960’larda ve 1970’lerde yaygın bir biçimde benimsenen bir görüşü dile getirmektedir (Milliyet: 1991c: 16). 20 Ekim 1991 tarihinde yapılan seçimlerde Doğru Yol Partisi seçimleri kazanmış, DSP ise diğer genel seçimlerden farklı olarak seçim barajını geçebilmiş ve %10,74 oy oranı ile yedi milletvekili çıkarmış ve Ecevit 11 sene sonra tekrardan Meclis’e Zonguldak’tan girebilmiştir.

1991 senesinden 1995'e giden süreç toplumsal olayların, grevlerin, eylemlerin ve Kürt Sorunu'nun damga vurduğu seneler olmuştur. Özellikle Zonguldaklı maden işçilerinin ocak ayında Ankara'ya yürüyüşlerini saymak bu noktada önemlidir. Ülkemizde, son bir iki yıldır yaşanan çok acı bir olay, ciddi boyutlara varan işçi çıkarmaları olayıdır. Ecevit bununla alakalı olarak TBMM'de yaptığı konuşmada;

Hemen her toplu sözleşmeden sonra, kamu sektöründe de devlet sektöründe de işyerine göre yüzlerce, bazan binlerce işçi çıkarılmaktadır. Gerekçe olarak da daha verimli işletmecilik gereği öne sürülmektedir; fakat, bu kitle halinde işçi çıkaran kuruluşlardan, işletmelerden birçoğu, çıkardıkları işçilerin yerine, çok daha düşük ücretle çalışmaya razı olan işçileri almaktadır; yani, asıl oyun budur.

demekte, tıpkı Çalışma Bakanı iken yaptığı gibi işçi sınıfına yönelik söylemleri ile boy göstermeye başlayarak 1980 öncesindeki “işçi babası” imajına yönelik ifadelerini görmek mümkündür (TBMM Tutanak Dergisi, 1991a: 206). Ecevit bu dönemde Kürt Sorunu ile alakalı olarak “Bize göre, güneydoğu sorunu, Kürtlük-Türklük sorunu değil, feodal yapı sorunudur, o yapıdan kaynaklanan sömürü sorunudur, geri kalmışlık sorunudur, yoksulluk sorunudur, işsizlik sorunudur, topraksızlık sorunu” (TBMM Tutanak Dergisi, 1991b: 369) olduğunu ifade ederek 1960 ve 1970'lerde tekrarlana gelen ekonomi ile alakalı “Doğu Sorunu” söylemi benimsemekte ve bunun üstüne ek olarak bir şey koymamakta, bununla beraber Kürt Sorunu'nu iç ve dış düşmanların provokasyonu olarak görüp, sıklıkla HEP ve devamı olan HADEP'i “bölücü parti” olarak söz etmektedir (Dönmez ve Bico, 2003: 452-453).

1994'te düzenlenecek yerel seçimler öncesinde ve sonrasında önemli dönüm noktalarından bir tanesi de bir düşünce olarak Siyasal İslam'ın yükselişi görülebilir. Bu düşünsel temelin temsilcisi olarak ortaya çıkan Refah Partisi ve Necmettin Erbakan, laiklik konusunu tartışmaya açışı, Ecevit tarafından tepkiyle karşılanmış ve 1999'a giden sürecin belirleyici unsuru haline gelmiştir. Yerel seçimlerde %8,75 oy oranı ile DSP bir varlık gösterememiş iken, Refah Partisi'nin %19,13 ile özellikle Ankara ve İstanbul'u alması Ecevit'in mücadelesinin Refah Partisi ile de süreceğinin göstergesi mahiyetindedir. Keza, Ruşen Çakır, Ecevit'in mücadelesinin dört koldan devam ettiğini öne sürmekte; “SHP ve CHP ile gerçek solculuk, RP ile gerçek İslam, MHP ile gerçek milliyetçilik, ANAP ve DYP ile gerçek demokratlık ve tüm rakipleriyle dürüstlük” konusunda diğer partiler ile rekabet ettiğini vurgulamakta idi (Çakır, 1994: 11).

24 Aralık 1995 tarihinde düzenlenen genel seçimlerde Refah Partisi %21,38 oy oranı ile birinci parti olarak TBMM'ye girmiş ve aynı dönemde DSP %14,64 alarak sandalye sayısını 75'e çıkarmıştır. Ancak en yüksek oyu Refah Partisi oy almış ve ANAP ile görüşmüş olsa da

hükümeti kuramamış, onun yerine ANAYOL olarak da bilinen ANAP ve DYP koalisyon hükümeti kurulmuş; ancak bu hükümet çok kısa sürmüştür. Bunun üzerine 28 Şubat sürecine kadar devam edecek REFAHYOL olarak da bilinen Refah Partisi ile birlikte DYP koalisyonu kurulmuştur. REFAHYOL koalisyonu döneminde toplumsal infial yaratan Susurluk Kazası yaşanmış ve Ecevit'in ifadesi ile “*Bazı devlet organları, suç örgütleri, mafya ve feodal yapı el ele vermiş, toplumu ve devleti örümcek ağı gibi sarıp sarmaladıkları*” ortaya çıkmıştır (Milliyet, 1996: 16). Erbakan ile Kaddafi'nin görüşmesi esnasında söyledikleri, Başbakanlık Konutu'nda tarikat liderlerine ve şeyhlere yönelik verdiği resepsiyon, Sincan'da düzenlenen Kudüs Gecesi'ne İran Büyükelçisi'nin katılması ile beraber Sincan Belediye Başkanı'nın yaptığı konuşma ile hükümet ile TSK arasında olan gerilim had safhaya yükselmiş, Sincan'da tankların yürütülmesiyle sonuçlanmış ve 28 Şubat 1997 tarihinde MGK Kararları ile beraber REFAHYOL koalisyonu ağır darbe almıştır. Erbakan bu süreç içerisinde istifasını vermiş ve Ecevit “*Cumhuriyet tarihinin en ağır bunalımının*” sona erdiğini ifade etmiştir (Güçer ve Karabağ, 1997a: 14). Cumhurbaşkanı Demirel hükümeti kurma görevini Mesut Yılmaz vermiş ve ANASOL-D koalisyonu olarak da bilinen ANAP, DSP ve Demokrat Türkiye Partisi'nin dahil olduğu hükümet kurulmuştur. DSP bu koalisyonun Başbakan Yardımcısı, Dışişleri, Maliye, Devlet, Çalışma ve Sosyal Güvenlik ve Kültür Bakanlıklarını alarak katılmış ve kurulduktan 12 sene sonra hükümette yer almıştır. Bu dönemde hükümetin ilk icraatlarından biri sekiz yıllık kesintisiz eğitim yasasını TBMM'ye getirmek ve yasalaştırmak olmuştur (Milliyet, 1997b: 13). Bunun ötesinde PKK ile mücadelede örgütün lideri Abdullah Öcalan'ın Suriye'den çıkarılması sağlanmış ve gensoru ile koalisyonun düşmesinin ardından kurulan DSP azınlık hükümeti kurulduktan sonra tekrardan Başbakan olan Ecevit'in döneminde yakalanarak Türkiye'ye getirilmesi sağlanmış ve yargılanmasına başlanmıştır (Mango, 2005: 66). “*Bu sabaha karşı saat 03.00'den itibaren bölücü terör örgütünün başı Türkiye'dedir. Dünyanın neresinde olursa olsun devletimizin onu ele geçireceğini söylemiştik. Bu devlet sözü yerine getirildi... Yaptıklarının ve yapturdıklarının hesabını artık Türk adaletine verecektir*” ifadesi ile somutlaşan Öcalan'ın yakalanması, Ecevit'i tıpkı Kıbrıs Harekatı'nda olduğu gibi popüler bir figür haline getirmiştir (Milliyet, 1999a: 1). Bu durum erken seçim kararı alınmış bir dönemde en güçlü iktidar adayı haline getirmiş ve 18 Nisan 1999 tarihinde Ecevit'i %22,18 oy oranı ile birinci parti durumuna yükseltmiştir.

Ancak daha ilk aşamada TBMM'de gerçekleşen yemin krizi partiler arasında çatlaklar yaratmıştır. Fazilet Partisi İstanbul Milletvekili olan Merve Kavakçı'nın türbanlı olarak yemin etmek istemesi üzerine “*Türkiye'de, hanımların giyim kuşamına, başörtüsüne, özel yaşamlarında*

hiç kimse karışmıyor; ancak, burası, hiç kimsenin özel yaşam mekânı değildir; burası devletin en yüce kurumudur. Burada göre yapanlar, devletin kurallarına, geleneklerine uymak zorundadırlar. Burası, devlete meydan okunacak yer değildir. Lütfen bu hanıma haddini bildiriniz” söylemi ile hem destek hem de yoğun tepki ile karşılaşmıştır (Milliyet, 1999b: 18). Sancılı bir sürecin sonunda “uzlaşma kültürü” şiarı ile Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), DSP ve ANAP kurulmuştur. Ancak 17 Ağustos ve 12 Kasım 1999 Depremleri Türkiye ekonomisi ile siyasal gündemi uzun bir süre işgal eden konular olmuş ve politik başarısını kısa sürede gölgede bırakmıştır. Aynı dönemde Ahmet Taner Kışlalı (Milliyet, 1999d: 1), Şemsi Denizler (Milliyet, 1999c:1) ve Gaffar Okan’ın (Milliyet, 2001:1) öldürülmesi gibi eylemler de sancılı süreci tırmandırmıştır. Bunun yanında Ecevit döneminde hükümet cezaevlerinde yaşanan sorunları diyalog değil şiddet yoluyla çözmeyi tercih etmiş, Kıbrıs Sorunu hakkında ise uzlaşma yerine Kuzey Kıbrıs’ın ilhakı gündeme gelmiştir. Bu doğrultuda Ecevit’in sosyal demokrat veyahut kendi tabiriyle “demokratik sol” çizgisinin içeriği gittikçe boşalırken yerini “ulusal çıkarlar” ve “devletin ve milletin bölünmez bütünlüğü” gibi güvenleştiren ve milliyetçi söyleme bırakmıştır (Dönmez ve Bico, 2003: 453). 2001 Ekonomik Krizi ile daha da sancılı bir döneme girilmiş ve IMF ile stand-by anlaşması imzalanmak durumunda kalınmıştır. Buna ek olarak, Cumhurbaşkanı Sezer ile Ecevit arasında geçen anayasa tartışması, Ecevit’in rahatsızlanması ile beraber DSP içerisinde başlayan bölünme ekonomik krize ek olarak bir siyasal kriz de yaratmış ve hem Ecevit’in siyasal lider olarak hem de DSP’nin bir siyasal parti olarak var olmasının temellerine büyük zarar vermiştir. 3 Kasım 2002 Genel Seçimleri’nde DSP %1,22 oy alarak TBMM dışında kalmış ve 24 Temmuz 2004 tarihinde ise Bülent Ecevit aktif siyasal yaşamına son verdiğini açıklamıştır.

3.2. Ecevit’in AET/AB’ye Yaklaşımı: Süreklilik/Kopuş

Ecevit’in siyasal yaşamı yukarıda kısaca anlatıldıktan sonra bu çalışmanın da esas konusunu oluşturan Ecevit’in AET/AB’ye bakış açısı bu bölümde yansıtılmaya çalışılacaktır. Uzun yıllar süren siyasi yaşamında bir siyasal karar alıcı olarak Ecevit, yine uzun yıllardır devam eden Türkiye-AB ilişkilerinin kritik dönemlerinde kritik roller üstlendiğini ifade etmek mümkündür. Bu sebeple Ecevit’in AB’ye yaklaşımını analiz etmek Türkiye-AB ilişkilerinin tarihini anlamak açısından oldukça önemlidir. Bu bölümde öncelikle 1971-1980 yılları arasında Ecevit’in CHP Genel Başkanı olarak AET’ye yaklaşımı daha sonra ise 1987-2002 yılları arası DSP Genel Başkanı olarak AB’ye yaklaşımı incelenip açıklanmaya çalışılacaktır. Son olarak ise her iki dönem arasında karşılaştırma yapıp Ecevit’in AET/AB’ye yaklaşımının süreklilik mi yoksa kopuş mu içerdiği tartışılacaktır.

3.2.1. 1971- 1980 Arası Türkiye-AET İlişkileri ve Ecevit

1971-1980 arası Türkiye-AET ilişkileri, yukarıda da bahsedildiği üzere genel olarak Ankara Anlaşması'nın düzenlediği şekilde geçiş dönemini ifade etmektedir. 1972 yılında taraflar arasında geçiş dönemini düzenleyen Katma Protokol'ün yürürlüğe girmesi ile Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne giden süreçte sorumlulukları başlamaktaydı. Ancak 1970'ler hem Türkiye'nin yaşadığı iç ve dış politik meseleler olsun hem de Petrol Krizi'nin yaşanması, Bretton-Woods sisteminin çöküşü ile Topluluk ve Türkiye arasındaki ilişkiler de daha mesafeli bir döneme işaret eder. Bahsedilen dönem Bülent Ecevit'in de Türkiye siyasal hayatında ön plana çıktığı yıllardır. Ecevit bu yıllar arasında Türkiye siyasetinde aktif rol oynadığı gibi aynı zamanda Türkiye ve Topluluk ilişkilerinde de aktif siyaset yürütmüştür.

1-2 Temmuz 1971 senesinde Millet Meclisi'nde dönemin siyasi partileri tarafından Katma Protokol görüşülmüştür. Meclis'te yürütülen tartışmalar sonrası Katma Protokol'ün oylanması sırasında CHP ve Demokratik Parti red oyu verirken, AP ve MGP olumlu yönde oy kullanmışlardır. Bu dönemde CHP, Türkiye'nin Topluluk'a tam üyeliğinden taraftar ancak geçiş döneminin ertelenmesi gerektiğini, Türkiye ekonomisinin henüz Katma Protokol'ün getireceği sorumlulukları üstlenemeyeceğini savunarak, Protokol ile ilgili kanun tasarısına karşı çıkmıştır (Çayhan, 1996: 111-116).

7 Mayıs 1972 tarihinde yapılan Beşinci Olağanüstü Kurultay'da Bülent Ecevit, CHP'nin genel başkanı seçilmiştir. Böylelikle Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü'den sonra Bülent Ecevit, CHP'nin üçüncü genel başkanı olmuştur (CHP, 2019). Genel Başkan olduktan sonra Ecevit, partisinin geçiş dönemi ile ilgi düşüncelerini genel olarak devam ettirmiştir. 1974 senesinde Başbakan olduktan sonra da AET ile ilişkilerde gerçekçi ve temkinli bir tavır sergilemeye çalıştığını söylemek mümkündür. Ecevit, Türkiye ekonomisinin, Topluluk'a katılmadan önce kalkınması gerektiği fikrini savunmaktadır (Dibek, 2002: 36). Geçiş Dönemi'nin Türkiye'ye getirmiş olduğu ekonomik yükümlülüklerin Türkiye ekonomisinin kaldıramayacağını, Türkiye'nin o dönem için mevcut ekonomik alt yapısı ile Topluluk'a katıldığı takdirde Ortak Pazar ekonomisinin, Türkiye ekonomisini bir nevi sömüreceğini düşünmektedir. Bülent Ecevit'in Ferit Melen tarafından kurulan hükümet programının görüşülmesi hususunda 1 Haziran 1972 tarihinde yapılan meclis görüşmelerinde (TBMM Tutanak Dergisi, 1972: 890);

Hükümetin üzerine alabileceği bir başka görev de, Ortak Pazar üyeliğinde ikinci aşamaya geçerken verilen tehlikeli tavizlerden bir kısmını olsun geri almaya çalışmak olmalıdır. Bu aşamaya geçilirken, önce protokolü imzalayıp, tavizleri verip, aşırı yükümlülükler altına girip, ondan sonra pazarlığa kalkışmak gibi

garip ve görülmedik bir usul izlenmiştir. O yüzden, ulusal sanayimizin, daha gelişme çağında kötürüm bırakılması ihtimali ortaya çıkmıştır. Şimdi ortada bir fırsat vardır... İngiltere, Ortak Pazara üye olmuştur. Bazı İskandinavya ülkeleri de üye olmak üzeredirler. Bu yeni üyelikler, Türkiye için de yeni koşullar ortaya çıkarmaktadır. Bu gerekçe ileri sürülerek, ikinci aşamayla ilgili anlaşma mutlaka yeniden gözden geçirilmelidir.

diyerek Katma Protokol hakkında görüşlerini ifade etmiştir. Meclis konuşmasından da anlaşılabilceği üzere Ecevit'in, Topluluk ile ilişkilerde, ekonomik kaygılar taşıdığı açık bir şekilde belli olduğu söylenebilir. Hatta sadece Katma Protokol'un değil, Topluluk'un genişleme politikasının da Türkiye'ye ekonomik olarak olumsuz bir şekilde yansıyacağını düşünmektedir. Yani Ecevit'in yeni ülkelerin Topluluk'a katılımının Türkiye ekonomisi için yeni sorumluluklar ve zorluklar getireceği yönünde düşüncülere sahip olduğu söylenebilir.

24 Ekim 1973 tarihli Milliyet gazetesinde yer alan habere göre CHP Genel Başkanı'nın Türk Haberler Ajansı TV Film merkezi ve yabancı TV istasyonları için verdiği demeçte

Türkiye'nin özellikle son yıllarda ulusal dış politikası olmuştur... Ortak Pazar konusunda kabul edilmiş şartlar Türkiye'nin sınaileşmesini, hatta tarımını destekleyebilecek niteliktedir... Herhalde Batı Avrupa'nın Türkiye'nin ekonomisine yük olması kabul edilemez... Bu ilişkilerin yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini...

söyleyerek “*bu konuda batılı dostlarımızın bize anlayış göstereceklerini, bize yardımcı olacaklarını umuyoruz*” şeklinde konuşmuştur (Milliyet, 1973: 11). Yine aynı tarihli Milliyet gazetesinden Birand'ın Brüksel'den aktardığına göre “*Bizim için istekleri ne olursa olsun güven verici bir hükümetle pazarlık etmek, çok daha güven verici ve sıhhatli bir ilişkidir. Ecevit'in Topluluk aleyhtarı olmadığını biliyoruz. Sadece şartların yeniden gözden geçirilmesini istemektedir. Her hükümetin bu hakkı var*” (Birand, 1973: 3). Bu habere göre Ecevit'in ekonomik kaygılarını yinelediği görülmektedir. Dikkat çeken diğer unsur ise Birand'ın haberine göre AET'nin de bu durumdan, yani ekonomik endişelerden, haberdar olmasıdır. Ecevit'in Topluluk karşıtı olmadığını bildiklerini, demokratik yollarla seçilen hükümet için Protokol'ü müzakere etmenin yolunun açık olduğunun belirtilmesidir.

14 Ekim 1973 tarihinde yapılan genel seçimden CHP, 1946 yılından beri ilk defa birinci parti olarak çıkmıştır. Ancak CHP, tek başına iktidar olamamıştır; bu sebeple Milli Selamet Partisi (MSP) ile koalisyon hükümeti kurulmuştur (Bayar, 2018: 6). Bülent Ecevit kendisi tarafından kurulan 37. Hükümet (I. Ecevit Hükümeti) Programının okunması sırasında meclis görüşmelerinde (TBMM Tutanak Dergisi, 1974: 358);

...Öte yandan AET ile olan ilişkilerin esas anlaşmalar doğrultusunda yürütülmesine devam edilmekle birlikte geçiş dönemi koşullarını düzenleyen protokoller yeniden ele alınacak, toplumun ortaklık dışı ilişki kurduğu diğer ülkelerin şartları ve bu ülkelere uygulanan rejimler göz önünde bulundurularak Türkiye'ye en uygun şartların sağlanması için gerekenler yapılacaktır.

diyerek koalisyon hükümetinin AET ile ilişkilerde nasıl bir yol izleneceğini açıklamıştır. Hükümet Programı'nda yine aynı şekilde AET ile ilişkilerde benzer yol izleyeceğini ifade etmektedir. Bu bağlamda Ecevit'in başbakan olduktan sonra da AET'ye karşı tutumunu değiştirmedini söylemek mümkündür. Tabii belirtmek gerekir ki dönemin koalisyon ortağı Erbakan liderliğindeki MSP, Topluluk'a en şüpheyle bakan partilerden biridir. Erbakan AET'ye karşı oldukça sert eleştirilerde bulunmakta ve Topluluk'u "Hristiyan Birliği" olarak nitelendirmektedir (Üste, 2006: 336). Bu sebeple Ecevit ve Erbakan AET'ye temkinli bakmak konusunda birbirlerine fikir olarak yaklaşırlar ancak tutumları tamamen aynı değildir. Ecevit tamamen AET karşıtı değildir, ulusal çıkarları gözeterek ve bu bağlamda özellikle ekonomik bağımsızlığın üzerinde durarak Topluluk'a karşı temkinlidir. Fakat Erbakan açık bir şekilde Türkiye'nin Topluluk'a katılmasına karşıdır.

Ecevit, 16.02.1974 tarihinde Milliyet Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Abdi İpekçi'ye yaptığı açıklamalarda Topluluk'un başka ülkeler ile yaptığı anlaşmaların Türkiye ekonomisine olumsuz yansıdığı ve AET için Türkiye'nin ayrıcalıklı konumunun azaldığı ve bu sebeple de Türkiye'nin Protokol'ün revizyonu için daha önceki hükümetlerin de AET'ye isteklerini ilettiğini fakat bu isteklerin olumlu cevap bulamadığı, bu sebeple CHP-MSP hükümetinin neler yapacağı konusunda sorusuna Ecevit; AET'ye tavizleri veren ile tavizleri revize etmek isteyenlerin genellikle aynı kişiler olduğu bu sebeple bu çelişkiyi AET temsilcilerine anlatmanın zor olduğu şeklinde cevap vermiştir. Ayrıca devlet kurumları arasındaki AET ile ilgili olarak görüş farklılıklarının olmasının da Protokol'ün revizyonunu zorlaştırdığını bu sebeple kendi hükümetlerinde bu konuya önem atfedebileceklerini ve bu konuda ortak bir görüşü benimsemeye çalışacaklarını ifade etmiştir. Yine aynı röportajda İpekçi'nin koalisyon ortağı ile AET konusunda görüş farklılıkları hususundaki sorusuna ise; CHP'nin Topluluk konusundaki nihai hedefinin net olduğunu ve bu konuda herhangi bir tereddüt yaşamadıklarını belirtir. Ancak dönemin şartlarının ihtiyaçları için MSP ve CHP'nin görüş birliği içerisinde olduğunu yani Ortak Pazar ile ilişkilerin Türkiye'nin çıkarları doğrultusunda değiştirilmesi konusunda aynı fikri taşıdıklarını ifade etmektedir (İpekçi, 1974: 6). Röportajda da görüldüğü üzere, kendisinden önceki hükümetlerin Protokol'ün değiştirilmesi hususunda neden başarılı olmadıklarını açıkladığı görülmektedir. Burada devlet kurumları arasındaki görüş farklılıklarına atıfta bulunarak, Dışişleri

Bakanlığı ve DPT'nin AET hususundaki fikir ayrılıklarını işaret etmektedir. Ayrıca koalisyon ortağı olan MSP ile görüş farklılıklarına da değinmiş ancak en azından Protokol'ün değiştirilmesi konusunda partilerin birleştiğini ifade etmiştir. Ancak daha önce de bahsedildiği üzere CHP, AET'ye katılıma karşı değilken, MSP, AET karşıtı bir tavır sergilemektedir.

CHP ve MSP koalisyon hükümeti 26 Ocak- 17 Kasım 1974 tarihleri arasında sürmüştür. Ecevit'in bu dönemde Kıbrıs Harekâtı'nın başarılı olmasının kendisine getirdiği politik sermaye ile erken seçime gitmeyi istemiştir. Ancak diğer partilerin muhalefetiyle karşılaşınca bu arzusu gerçekleşmemiştir. Aylar süren hükümet krizinden sonra Demirel liderliğindeki Birinci Milliyetçi Cephe hükümeti kurulmuştur (Ataay, 2005: 66).

Ecevit bu dönemde 10 Ekim 1976 tarihinde Milliyet gazetesine verdiği demeçte mevcut hükümetin AET ile sorunları çözemeyeceğini bu durumun sebebinin de Milliyetçi Cephe Hükümeti'nin AET ile ilgili derin görüş ayrılıklarının olduğunu ifade etmiştir. Hükümeti AET ile ilgili sorunları çözüme ulaştırma yollarının askıya almakla eleştirmektedir (Birand, 1976: 10). Aynı gazetenin 9 Kasım 1976 tarihli haberinde AET Parlamento üyeleriyle görüşen CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit'in partisinin görüşlerini, Türkiye ekonomisinin hazırlayıcı tedbir alımları için hükümeti uyardıklarını ancak hükümetin bu uyarıları kulak ardı ettiklerini, mevcut hükümet ile Türkiye'nin AET ile sorunları çözmesinin pek mümkün olmadığını, hükümetin AET'den ne istediği konusunda bir fikrinin bile olmadığını ifade etmiştir. CHP'nin iktidara gelmesi durumunda AET ile ilişkileri yeniden düzenleyeceğini ve Topluluk ile ilişkilerin kopma noktasına gelmesini istemediğini belirtmiştir (Yalçın, 1976: 6).

1977 seçimlerinde CHP yüzde 41,9 ile tarihinin en yüksek oyunu almıştır. Ancak, seçim sistemi sebebiyle CHP tek başına iktidar olamamıştır. Azınlık hükümeti kurulması amaçlanmış fakat CHP azınlık hükümeti güvenoyu alamayınca, İkinci Milliyetçi Cephe hükümeti kurulmuştur. Kurulan bu hükümetin de ömrü kısa olmuştur. 1978 yılının başında AP'den 11 milletvekili transfer eden ve CGP ile DP'nin desteğini alan CHP azınlık hükümet kurmuştur (CHP, 2019).

28.06.1977 tarihinde Bülent Ecevit'in Cumhuriyet Senatosu'nda 40. Hükümetin (II. Ecevit Hükümeti) Programını açıklarken (TBMM Tutanak Dergisi, 1977: 543);

Ortaklığın 'Geçiş Dönemi'ni düzenleyen protokollerde yer almış olan bazı kuralların gelişme ve sınaileşme çabamıza ciddi engeller getirdiği ve Türkiye'nin gelişmekte olan ülkeler arasında ekonomik ve siyasal çıkarlarına uygun bir dış ticaret politikasını izlemesini, hatta tarım ve sanayi alanlarında gelişmesini güçleştirdiği ortadadır. Hükümetimiz Topluluk ile ilişkilerimizi ülkemiz ve

ekonomimiz yararına işleyecek biçimde yeniden düzenlemek gerektiği kanısındadır. Türk ekonomisini, Ortak Pazarla ilişkilerin ezilmeyecek, Türkiye'nin Bağımsızlığını güçlendirecek bir yapıya kavuşturmak için çalışacaktır.

diye belirtmiştir.

42. Hükümet (III. Ecevit hükümeti) Programın okunması sırasında Ecevit (TBMM Tutanak Dergisi, 1978: 276);

Avrupa Ekonomik Topluluğu ile bugünkü ilişkilerimiz ve özellikle ortaklığın Geçiş Dönemi'ni düzenleyen protokollerde yer almış bazı kurallar, gelişmeler ve sınılaşma çabamıza ciddi engeller getirmektedir. Türkiye'nin gelişmiş ülkeler karşısında ekonomik siyasal çıkarlarına uygun bir dış ticaret politikası izlemesini, hatta tarım ve sanayi alanlarında gelişmesini güçleştirmektedir. Hükümetimiz, Toplulukla ilişkilerimizi ülkemiz ve ekonomimiz yararına işleyecek biçimde yeniden düzenlemekte ısrarlı ve kararlı olacaktır. Fakat onun da üstünde, Türk ekonomisini Ortak Pazarla ilişkilerinde ezilmeyecek, Türkiye'nin bağımsızlığını güçlendirecek bir yapıya kavuşturmaya çalışacaktır.

şeklinde ifade eder.

Ecevit, 40. ve 42 Hükümet Programlarında AET ile ilişkiler konusunda neredeyse aynı sözleri söylemiş ve tutumunu değiştirmemiştir. 1970'lerin sonuna gelindiğinde Türkiye birçok kriz ile boğuşmaktaydı. Bu sebeple Ecevit dış ilişkileri geliştirmeye önem vermiştir. 1977 senesine kadar ertelenen ekonomik bunalım artık Türkiye'de kendisini göstermekteydi. Ecevit, AET ile ilişkileri geliştirmek amacıyla Batı ülkelerini ziyaret etmiştir. İlhan ve Tekeli'nin (1993, 214) aktardığına göre Ecevit o dönem için sorunun çözümünü AET'de değil Türkiye'nin kendisinde görüyordu. Ecevit'e göre Ortak Pazarla ilgili sorunları Türkiye kendi içerisinde çözüme ulaştırmalıydı. Fakat taraflar arasındaki ilişkiyi düzenleyen protokollerde Türkiye'nin aleyhine birçok madde olduğu için öncelikle bu konuların taraflar arasında tekrar müzakere edilmesi gerektiğine inanmaktaydı.

1970'lerin sonunda Türkiye borç krizi ile karşı karşıya idi. Bu sebeple Başbakan Ecevit Mayıs 1978'de bazı yurtdışı geziler gerçekleştirmiştir. Bu duraklardan biri de Brüksel'di. Ecevit, dönemin Komisyon Başkanı Roy Jenkins ile görüşmüş ve başta tarım konusunda daha geniş kapsamlı ödümler olmak üzere Türkiye'nin Topluluk'tan taleplerini kendisine iletmiştir. Görüşmeler genel olarak olumlu geçmiştir çünkü Topluluk en azından bu istekleri tartışma kapısını açık bıraktığı söylenebilir. Türkiye, 1978 yılının eylül ayına kadar AET ile ilişkilere yönelik yeni isteklerini somut bir şekilde hazırlamaya çalışacaktı (Birand, 2000: 349-351).

9 Ekim 1978 tarihinde Türkiye, Komisyon'a isteklerini ilettili. Bu istekler genel olarak;

Türkiye'nin Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde, Topluluk'a karşı sorumluluklarından beş yıl kadar bağışık tutulmak, tekstil de dâhil olmak üzere tüm sanayi ürünlerinde kısıtlamaların kaldırılması ve ayrıca Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın uygulanabilmesi için AET'nin Türkiye'ye sekiz milyar dolar hibe ve kredi yardımı şeklindeydi (Erhan ve Arat, 2009: 851).

Keza Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983) ile ilişkin meclis görüşmelerinde Bülent Ecevit (TBMM Tutanak Dergisi, 1978: 254), mecliste planın hangi saikler ile hazırlandığını

Bu arada, Avrupa Ekonomik Topluluğu ile ilişkilerimiz bir donukluk dönemine girmişti. Donukluk döneminin de ötesinde bu ilişkiler Türkiye'ye, Türk ekonomisine ve Türkiye'nin sınaileşmesine, hatta tarımda gelişmesine zarar verebilecek bir biçime dönüşmüştü. Bu durumun, Avrupa Ekonomik Topluluğu üyesi birçok ülkeler de farkındaydılar ve bunu açıkça itiraf ediyorlardı ve ilişkilerimizi düzenlemeye hazır olduklarını belli ediyorlardı; fakat üç yıl boyunca, hükümetlerin içyapısındaki tutarsızlık nedeniyle, Avrupa Ekonomik Topluluğu ile bu konuda ciddi bir pazarlığa bile oturulmadı. Bu da, Türkiye'nin, ekonomide dışa açılma, Batı'ya açılma olanaklarını sınırlayıcı bir etken oldu.

diyerek belirtmiştir.

Tüm bahsedilenlerin yanında Ecevit, Komisyon Başkanı Jenkins ile görüşmesinde Yunanistan'ın AET' ye katılımı ile ilgili düşüncelerini ve önerilerini aktarma fırsatı bulmuştu. Türkiye'nin Yunanistan'ın üyeliği ilgili bir sorunu olmadığını belirtmiş ancak Topluluk'a kararların veto şekillerinin değiştirilmesi gerektiğini çünkü Yunanistan'ın veto hakkını kullanarak Türkiye-AET ilişkilerini etkileyebileceği ve AET'yi istemeden de olsa Türkiye'ye ambargo koyan bir duruma sokabileceğini ifade etmiştir. Jenkins ise Türkiye-Yunanistan arasındaki sorunların Yunanistan'ın üyeliğinden önce çözülemeyeceğini tahmin ettiklerini ve bu sebeple Türkiye-Yunanistan arasındaki sorunların komisyona taşınmayacağı ayrıca komisyonun da her zaman Yunanistan'ı desteklemeyeceği yönündeki ifadelerini dile getirmiştir (Birand, 2000: 352).

14.06.1978 tarihli Milliyet Gazetesinin haberine göre yaptığı yurtdışı geziler ile ilgili olarak mecliste diğer liderlere yaptığı açıklamalarda, AET yetkililerine, Topluluk'a üye olmayan devletlere Türkiye'den daha fazla avantaj verilmesi hususundaki endişelerini ilettiğini, Türk işçileri için serbest dolaşımının yapılması gerektiğini ve sosyal güvenlik haklarının Türkiye'ye dönüştürülmesi ve kredi olanaklarının Türkiye'de de kullanılması gerektiğini ayrıca Türkiye'ye yeni kredi kaynaklarının temin edilmesi yönünde isteklerini ilettiğini ifade etmiştir. Ayrıca yapılan görüşmelerden olumlu izlenim edindiğini ve bu izlenimi de bozacak bir şeyin

yaşanmadığını belirtmiştir (Milliyet, 1978: 9).

Aynı yılın aralık ayında da Başbakan Bülent Ecevit borç krizinin çözümü için OECD, NATO ve AET yetkilileri ile görüşmeler gerçekleştirmiştir. Ecevit, AET Komisyonu Dış ilişkilerden Yükümlü Başkan Yardımcısı Haferkamp ile yaptığı görüşmede AET'nin kaynaklarından beklenen fonlara dikkat çekmiş ve özellikle acil destek fonların üzerinde durmuştur. Ecevit, AET, OECD, NATO üyesi ülkelerin IMF ile anlaşma yapılmasını beklemeden hareket geçmelerini gerektiğini belirtmiştir (Birand, 1978: 9). AET yetkilileri, Türkiye'nin IMF ile anlaşmaya varması gerektiği koşulunu öne sürmüşlerdir. Ecevit hükümeti bu koşulun AET için ne denli önemli ve değiştirilemez olduğu geç fark etmiştir. Daha sonra yapılan görüşmeler ile Temmuz 1979'da IMF ile anlaşmaya varılmıştır (Birand, 2000: 366-367). Ancak, 1978 boyunca Türkiye'nin önerilerine karşılık herhangi bir cevap gelmemiş ve o sene içerisinde Ortaklık Konseyi de toplanmamıştır. Ecevit hükümeti, ekonomik durumun daha da kötüleşmesi üzerine Topluluk'tan görüşmelerin cevabını beklemeden 28 Aralık 1978'de Resmi Gazete'de yayınlanan bir Bakanlar Kurulu kararıyla Türkiye, AET'ye olan yükümlülüklerini uygulamayı askıya almıştır (Erhan ve Arat, 2009: 851). Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu Arasında Bir Ortaklık Yaratan Ankara Anlaşması'na dayanılarak akdedilen ve 21.12.1972 tarihli ve 7/5476 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla onaylanmış bulunan Katma Protokol'ün 10 ve 11 inci maddeleri gereğince, ithalât gümrük vergisi ile eş etkili vergi ve resimlerde 1/1/1979 tarihinde yakılması gerekli % 10 ve % 5'lik indirimlerin ertelenmesi; Maliye Bakanlığının 18/12/1978 tarihli Bakanlar Kurulunca 25/12/1978 tarihinde kararlaştırılmıştır (Resmi Gazete, 1978: 3). Ecevit Hükümeti'nin 1978'de, Türkiye'nin Topluluk'a karşı yükümlülüklerini beş yıl ertelemesi Katma Protokol'ün 60.maddesine dayanmaktadır. Bu durum esasında ilişkilerin fiili olarak dondurulması anlamına gelmektedir (Gaytancıoğlu, 2013: 232-233).

Topluluk tarafından Ecevit hükümetine Ekim 1978 senesindeki önerilere ancak 21 Mayıs 1979 tarihinde karşılık verildi. Türkiye'nin beş senelik bağımsızlık dönemini kabul etmekle beraber Türkiye'nin bazı talepleriyle uyuşmayan birtakım öneriler sunmuştur. Topluluk, Türkiye'den tekstil sektörü konusundaki isteklerinden vazgeçmesini, Türk işçilerine yönelik serbest dolaşım imkânının sağlanmasını kabul etmemiş sadece dil ve mesleki eğitim imkânlarının sağlanması hususunda kolaylık getirilebileceği ifade edilmiş, tarım ürünlerindeki tarife dışı engellerin kaldırılmaması ve Türkiye tarafından talep edilen parasal yardımın 600 milyon dolarlık bir mali protokol ile karşılanması şeklinde Türkiye'nin taleplerine cevap vermiştir (Erhan ve Arat, 2009: 851). Ancak Ecevit, 1979'daki ara seçimler neticesinde bütün sandalyeleri Adalet Partisi'nin kazanması ve bağımsız bakanlarının istifaları üzerine, kendisi de istifa etmiştir.

Hemen akabinde Ecevit bir CHP-AP koalisyonu üstünde sıklıkla dursa da Demirel böyle bir yola gitmeden dışarıdan desteklenen bir azınlık hükümeti kurmuş ve 12 Eylül'e kadar Adalet Partisi Türkiye'yi yönetmiştir.

3.2.2. 1985-2004 Arası Türkiye- AB İlişkileri ve Ecevit

14 Nisan 1987 tarihinde Türkiye, Roma Antlaşması'nın 237. maddesine dayanarak Topluluk'a tam üyelik için başvurmuştur. Özal hükümetinin Topluluk'a üyelik başvurusunda bulunacağı tahmin ediliyordu. Hükümet başvurudan önceki senelerde bunun sinyallerini vermekteydi. Buna bağlı olarak Bülent Ecevit 2 Ocak 1987 tarihinde Milliyet Gazetesi'ne verdiği röportajda; Avrupa Topluluğu'na (AT) üyeliğine karşı olmadığını, ancak üyelik için Türkiye'nin ciddi bir ekonomik hazırlık yapması gerektiğini, hazırlık yapmadan AT üyesi olmanın Türkiye'nin ekonomisi için tehlike arz ettiğini hatta Türkiye AT'ye üye olsa bile Ortak Pazar'ın pazarı haline gelebileceğini ifade etmiştir. Haberin devamında Türkiye ekonomisinin tam üyelik hususunda makro ve mikro düzeyde AT'ye uyum sağlayabilmesinin koşullarının, üyelik başvurusundan önce detaylı bir şekilde incelenmesi gerektiğini vurgulamıştır (Milliyet Gazetesi, 1987: 6). 24 Mayıs 1989'da Londra'da Yabancı Basın Derneği'nde gazetecilerin sorularını yanıtlayan Ecevit; Türkiye'de çoğunluğun Topluluk'a katılmaktan yana olduğunu fakat Türkiye AT'ye kabul edilmezse Türkiye'nin tek başına ayakta kalabilecek bir durumda olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Türkiye-Yunanistan ilişkilerinin ve Kıbrıs meselesinin AT ile ilişkiler çerçevesinde ele alınmaması gerektiğini ifade etmiştir (Tüzecan, 1989: 11).

Türkiye Topluluk'a tam üyelik başvurusu yaptıktan sonra 1989 senesinin aralık ayında Avrupa Komisyonu Türkiye'nin tam üyelik başvurusu konusunda görüş bildirmiştir Bu görüşe göre Türkiye'nin Topluluk'a katılmaya ehil olduğu ancak Türkiye'nin katılmadan önce siyasal, ekonomik ve sosyal alanlarda gelişime ihtiyaç duyduğu ayrıca AT'nin kendi iç pazarını tamamlamadan önce yeni bir üyenin de kabul edilemeyeceğini bildirmiştir (AB Başkanlığı, 2019). 22 Haziran 1989 tarihinde Ecevit, havalimanında yaptığı açıklamada, Özal'ın Avrupa Topluluğu tarafından yapılan raporun ağırlığı altında ezildiğini, Türkiye ekonomisinin çıkmaza sürüklendiğini ve AT'nin de kararında bu durumun açıkça vurgulandığını ek olarak ise Batı Avrupa'daki Türk işçilerin serbest dolaşımı için anlaşmadan doğan haklarından neden feragat edildiğinin hesabının verilmesi gerektiğini söylemiştir (Milliyet Gazetesi, 1989: 9).

Ecevit, uzun yıllar aktif siyasetten uzak kaldıktan sonra tekrar siyasete döndüğünde en azından Türkiye'nin Topluluk'a katılımı ve bu konudaki endişeleri bakımından benzer ifadeler kullandığı görülmektedir. Türkiye'nin AT'ye katılımını ilke olarak benimsemesine ve aradan

yıllar geçmesine rağmen özellikle Türkiye ekonomisinin buna hazır olmadığını tekrardan dile getirmektedir. Bu bağlamda Ecevit, Türkiye'nin Topluluk'a katılımı hususunda aradan yıllar geçse dahi aynı görüşte olduğunu söylemek mümkündür.

1990'lara gelinirken Türkiye-AB ilişkileri de yeni boyut kazanmaktaydı. 1989 senesinden sonra Türkiye Topluluk ilişkileri Ankara Anlaşması'nın öngördüğü şekilde yürümeye devam etmiştir. Bu dönemde Türkiye-AB ilişkilerinin ana konusunu Ankara Anlaşması'nın hedeflerinden biri olan Gümrük Birliği oluşturmaktadır. 1990'lı yılların ilk yarısı Türkiye'deki siyasi elitlerin Gümrük Birliği konusundaki tartışmalara sahne olmuştur.

1991 senesinde yapılan genel seçimlerden sonra Ecevit uzun yıllardan sonra tekrar milletvekili seçilmiştir. 28.11.1991 tarihinde Demirel tarafından açıklanan Hükümet Programı'nın görüşülmesi sırasında söz alan Ecevit (TBMM Tutanak Dergisi, 1991: 210);

Benim partim, Avrupa Topluluğunda tam üyeliğe karşı değildir fakat, bunun ısrarla üstüne gitmeye karşıdır. Benim partim, ulusal onurumuzu incitecek ölçüde ve Batıların eline Türkiye'ye karşı baskı ve pazarlık kozları verecek ölçüde üstüne gidilmesine karşıdır. Hükümet Programında, Avrupa Topluluğunda tam üyeliğe aşırı ağırlık verildiğini gördüm. O kadar ki, devletin sanayi atılım stratejisi bile, Avrupa Topluluğuyla bütünleşmemiz nasıl olsa gerçekleşecek varsayımına göre hazırlanacakmış. Programda öyle belirtiliyor. Oysa eğer, görünür, gelecekte Avrupa Topluluğuna tam üyeliğimiz için ciddi bir şans olsa, elbette sanayileşme stratejimizin ona göre belirlenmesi gerekir. Fakat eğer, gerçekçi olacaksak, görünür gelecekte Türkiye için de, hatta herhangi bir başka Avrupa ülkesi için de Avrupa Topluluğu'na tam üyelik şansının bulunmadığı açıkça görülebilir.

şeklinde ifade ederek partisinin Avrupa Topluluğu ile ilgili görüşlerini belirtmiştir.

Bülent Ecevit 25 Ağustos 1992 tarihinde TBMM'de dış politika konularında yapılan genel görüşmelerde (TBMM Tutanak Dergisi, 1992: 103);

...Kıbrıs sorunu, Batı âleminin, Amerika' nın, Butros Gali'nin, Yunanistan'ın, Kıbrıs Rumlarının istediği gibi çözülsün bile, şu sırada Türkiye'nin, Avrupa Topluluğuna üyeliği önündeki engeller kalkmamış olacaktır; çünkü, bu engeller, Türk ekonomisinin eksikliklerinden kaynaklanmaktadır, demokrasininin eksikliklerinden kaynaklanmaktadır, hızlı nüfus artışından kaynaklanmaktadır ve belki de Müslümanlığından kaynaklanmaktadır.

diye belirtmiştir.

1994 yılı boyunca Türkiye, Gümrük Birliği'ni sağlamak için gümrük indirimlerine ve mevzuat uyumu için çalışmalarına devam etmiştir. Ancak yine aynı dönemde Avrupa Parlamentosu'ndaki bazı siyasi gruplar; Türkiye'nin insan hakları ve demokrasi konusundaki

eksikliklerini dile getiriyorlardı ve Türkiye ile Gümrük Birliği kurulmasının askıya alınmasını isteyen görüşler mevcuttu (Baykal ve Arat, 2010: 335-336). 1990'larda Türkiye ve AB için yeni tartışma konuları gündeme gelmekteydi. Yani daha önceki yıllarda olduğu gibi ilişkiler ekonomik ağırlıkta olsa da AB'nin genişleme-derinleşme politikalarından dolayı ilişkilerde sadece ekonomik değil, başta Kıbrıs meselesi olmak üzere diğer dış politika meseleleri, insan hakları ve demokrasi, azınlık hakları gibi konularda Türkiye-AB arasındaki ilişkilerde müzakere konuları haline dönüşmekteydi.

Keza Zonguldak Milletvekili Bülent Ecevit'in 1994 yılında, Kıbrıs konusunda, Birleşmiş Milletler Genel Sekreterinin hazırladığı son rapora ve bu raporun sebep olabileceği olumsuz gelişmelere ilişkin gündem dışı konuşmasında (TBMM Tutanak Dergisi, 1994: 381);

...Büyük olasılıkla önümüzdeki yılbaşından itibaren Güney Kıbrıs'taki Rum Hükümetinin, güya bütün Kıbrıs'ı temsilen Avrupa Birliğine üyelik süreci başladığı zaman, tabii, güneydeki Rum kesimi geniş maddî, ekonomik olanaklara kavuşacaktır; buna karşılık, Türk ekonomisi şimdikinden de daha ağır güçlüklerle karşılaşacaktır.

ifadelerini kullanması Kıbrıs meselesinin Türkiye ve AB ilişkilerinde önemli müzakere konularından biri olacağını göstermektedir.

Türkiye, Gümrük Birliği ile ilgili çalışmalarını devam ettirirken bu dönemde Ecevit Gümrük Birliği'nin ertelenmesini, Gümrük Birliği'nin mevcut haliyle Türkiye ekonomisine zarar vereceğini iddia etmiştir. Ecevit, Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin AB yolunda attığı bir adım olmadığını, belirtilen şartlardaki Gümrük Birliği şartlarının, bir nevi AB'nin Türkiye'yi sömürmesi anlamına geldiğini hatta bu durumun Türkiye'nin Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nden mal ithal edemeyeceği anlamını bildirdiğini dile getirmiştir (Milliyet Gazetesi, 1994: 13). Bülent Ecevit ve dokuz milletvekili 27 Aralık 1994 tarihinde TBMM'de Gümrük Birliği çalışmaları için genel görüşme talebinde bulunmuşlardır. Önerge metninde “...Avrupa Birliğine tam üye olmadan Gümrük Birliğine girmenin siyasal bedeli de çok ağırdır. Dış ticaret ve gümrük konularında Avrupa Birliğinin aldığı ve alacağı bütün kararlar, Türkiye için bağlayıcı olacaktır; ama, Türkiye'nin bu kararlara hiçbir katkısı olamayacaktır...” (TBMM Tutanak Dergisi, 1994: 18-19) ifadeleri yer almaktadır.

Ecevit'in Gümrük Birliği'ne karşı temkinli yaklaşmasının sebepleri ilk olarak Türkiye ekonomisinin Avrupa Birliği'ne üye devletlerin ekonomisi ile rekabet edemeyeceğini, Türkiye'nin bu rekabete hazırlanmadığı için ikinci olarak ise Türkiye Gümrük Birliği'ne katılsa bile tam üye bir devlet olmaması sebebi ile ekonomik konularda karar alıcı konumda

olamayacağı ancak alınan kararlara uyması gerektiği içindir (Heper, 1994: 2).

Bülent Ecevit'in ve 9 Milletvekili Türkiye ve AB arasındaki Gümrük Birliği konusundaki Türkiye ekonomisine etkileri hakkında yapılan genel görüşme talep etmiştir. Gümrük Birliği konusunda genel görüşme açılmasına ilişkin önergesi münasebetiyle söz alan Ecevit (TBMM Tutanak Dergisi, 1995a: 395-398);

... Aslında, Gümrük Birliği, dediğim gibi, bundan otuz yıl önce bir karara bağlanmış olduğu halde, kolay çözülebilecek bir sorun değildir ve buna Türkiye hazırlıklı da değildir; çünkü hâlâ Avrupa Birliğinin gelişmiş ülkelerinin ekonomik düzeylerinin bir hayli gerisinde bir ekonomik düzeyde bulunuyoruz ve özellikle içinde bulunduğumuz yıl, daha doğrusu 1994'ten beri başlayan süreç, Türk ekonomisini, cumhuriyet tarihinin en ağır bunalımına sürüklemiştir.

... Antlaşmasıyla, Gümrük Birliği konusunda kendini bağlamıştır; fakat Avrupa Birliği -o zamanki adıyla Avrupa Ekonomik Topluluğu-Türkiye'nin tam üyeliği konusunda kendini bağlamamıştır; ancak, tüm yükümlülüklerini üstlenebilecek duruma geldiğinde Türkiye'nin tam üyeliğinin incelenebileceğini belirten bir hüküm yer almaktadır...

... Elli yıllık bir ayrılıktan sonra Batı Avrupa'yla yeniden buluşan bazı Doğu ve Orta Avrupa ülkelerinde -bazılarının ekonomileri bizden bir hayli geri olsa bile, demokrasi yoluna yeni girmiş olsalar bile, bu ülkelere- Avrupa Birliğinde tam üyeliğin kapılan açılmaktadır; Malta için açılmaktadır, Güney Kıbrıs için açılmaktadır; fakat Türkiye için sımsıkı kapatılmaktadır. Eğer Hükümet "hele bir Gümrük Birliğine girelim, arkasından, kendiliğinden zaten Avrupa Birliğinde tam üyeliğimiz de gerçekleşme sürecine girer" diye düşünüyorsa, aşın bir iyimserlikle, kendi kendini aldatıyor demektir...

... Gümrük Birliğine bugünkü koşullarla, hele ekonomimizin bugün içinde bulunduğu bunalım sürecinde girmek, Türkiye için bir intihar olabilir...

ifadelerini kullanmıştır.

(10/21, 47) esas numaralı Meclis araştırma komisyonunun yurt dışındaki çalışma esaslarına ilişkin önerisinin uygun görüldüğüne ilişkin Başbakanlık tezkeresi münasebetiyle yapılan meclis görüşmesinde söz alan Bülent Ecevit (TBMM Tutanak Dergisi, 1995b: 283-284);

... Bir süredir Türkiye Büyük Millet Meclisi gündeminde bulunan Gümrük Birliğiyle ilgili genel görüşmenin konusu Türkiye için yaşamsal önem taşıyor. 6-7 Mart günleri, Avrupa Birliğinde bu konu kritik bir aşamada ele alınacak; fakat öyle anlaşılıyor ki, 6-7 Marttan önce, bu konu, Türkiye Büyük Millet Meclisinde görüşülemeyecek. Avrupa Parlamentosu bile Türkiye ile Gümrük Birliğini görüşmeye vakit ayırırken, Türkiye Büyük Millet Meclisinin bu vakti bir türlü bulamamış olması son derece acıdır. Keşke, iktidar partileri bu konuya gereken önemi verselerdi, yeterli çoğunluğu sağlayabilseylerdi... Şimdi, Avrupa Birliğinde

bu konu görüşülecek; ama, Türkiye Büyük Millet Meclisinin görüşü alınmamış olacak. Bu konuda üzüntülerimi belirtmek istedim.

ifadelerini Türkiye'nin Gümrük Birliği konusunda yeteri kadar hazırlanmadığı ve mecliste bununla ilgili çalışmalar yürütülmediği yönündeki eleştirilerini dile getirmiştir.

Bülent Ecevit'in ve 9 Milletvekili Türkiye ve AB arasındaki Gümrük Birliği konusundaki Türkiye ekonomisine etkileri hakkında yapılan genel görüşme talep etmiştir. Bu görüşmeler sırasında söz alan Ecevit (TBMM Tutanak Dergisi, 1995: 290-293);

Avrupa Birliği, Türkiye'nin Gümrük Birliği konusunda, Gümrük Birliğine girmesi konusunda karar verme adamasında, hatta bu karar aşamasına daha birkaç ay kala, bu sorunla hiç ilgisi olmadığı halde, Kıbrıs konusu ile bu konu arasında bir bağlantı kurmaya kalkışmıştır; yani, Türkiye belki zar zor Gümrük Birliğine kabul edilir; ama bunun karşılığında da, Güney Kıbrıs Ada'nın tümünü temsil ettiği farz olunarak, Avrupa Birliğinde tam üyeliğe alınır tuzağını hazırlıyordu...

... Avrupa Birliğinin mahkemesi (Adalet Divanı) bildiğiniz gibi, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne, çok haksız bir kararla, ekonomik ambargo uygulama yoluna girdi. Görünürdeki belirtilere göre, Türk Hükümeti, Kıbrıs Türklerini, Gümrük Birliği karşılığında feda etmeye hazırlanıyor; Öyle bir görüntü veriyor. Oysa Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, hiçbir bedel veya ödül karşılığında feda edilemez. Aslında, Türkiye'nin eline büyük bir fırsat geçmiştir. Türkiye şunu söyleyebilir: "Eğer, siz, ille Kıbrıs'ı Avrupa Birliğine üye almak istiyorsanız, aynı zamanda veya daha önce Türkiye'yi de Avrupa Birliğine üye almalısınız." Bu kozu kullanabilir Türkiye.

Bülent Ecevit'in ve 9 Milletvekilinin Türkiye ve AB arasındaki Gümrük Birliği konusundaki Türkiye ekonomisine etkileri hakkında yapılan genel görüşme sırasında söz alan Ecevit (TBMM Tutanak Dergisi, 1995: 313-315);

...Burada, benim kanımca var olan bir yanılgıya değinmek isterim: Özellikle, Sayın İktidar sözcüleri, Türkiye, eğer Gümrük Birliği sürecini kesinleştirirse, sonuçlandırırorsa; yani, bu sonuç tamamlanacak, Gümrük Birliği tamamlanacak olursa, Avrupa Birliğinde tam üyelik yolunun da Türkiye'ye açılmış olacağını öne sürüyorlar. Bu, aşın bir iyimserliktir; görünür gelecek için gerçekleşmesi söz konusu olmayan bir konudur. Aslında, Gümrük Birliği, Avrupa yolunda Türkiye için son durak haline getirilmiştir. Ekonomileri ve demokrasileri bizim gerimizde olan bazı ülkeler bile, bu Gümrük Birliği durağında durmaksızın, o durağa takılmaksızın Avrupa'yla birlik hedefine doğru ilerlerken, Türkiye için, sizinle ilgili son durak, sizin gelebileceğiniz son durak Gümrük Birliğidir, bundan ötesini bekleme sinyalleri açıkça verilmektedir.

...Avrupa Birliği ülkelerinin, bize Gümrük Birliği karşısında neler sağlayabileceği konusunda iyimserliğe yer yoktur; çünkü dediğim gibi, kesinleşmiş

haklarımız bile esirgenmektedir, kesinleşmiş malî yardımlarımız yıllardır ödenmiyor. Serbest dolaşım hakkının 1986 yılında tanınması, antlaşmanın kesin bir hükmü olduğu halde, açıkça Avrupa Birliği ülkeleri "biz, bu hakkı tanımayacağız" demişlerdir...

...Bu arada, Türkiye, kendisini bağlayacak olan kararlara, o kararların oluşumuna katkıda bulunabilecek midir; görünüşe göre, bu olanak da Türkiye'ye sağlanmıyor. Öte yandan, Avrupa Birliğinin, üçüncü ülkelere yönelik gümrük tarifeleri, ticaret anlaşmaları. Türkiye'yi ne ölçüde bağlayacaktır? Bu konularda da Türk kamuoyunun ve Türkiye Büyük Millet Meclisinin hiçbir bilgisi yoktur...

şeklinde ifadeleriyle kendisinin ve partisinin Gümrük Birliği konusunda görüşlerini bildirmektedir.

Yukarıda bahsi geçen meclis görüşmeleri değerlendirildiğinde en temel ifade ile DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit'in planlanan tarihlerde Türkiye'nin Gümrük Birliği'ni tamamlamaması gerektiğini belirtmektedir. Başbakanlık yaptığı 1970'li yıllarda olduğu gibi AB'nin Türkiye ekonomisini zayıflatacağını düşünmektedir. 1970'lerde Katma Protokol ile duyduğu endişeler ile Gümrük Birliği'nden duyduğu endişeler benzerlik göstermektedir. Her iki dönemde de Türkiye ekonomisinin yeteri kadar hazır olmadığı ifade etmektedir. Ancak 1990'larda 1970'lerden farklı olarak Kıbrıs meselesinin de Ecevit için, Türkiye-AB ilişkilerinde önemli bir sorun arz ettiği görülmektedir. Kıbrıs Fatihi olarak bilinen Bülent Ecevit'in, Güney Kıbrıs'ın tüm adayı temsilen AB'ye katılmasının Ecevit için ne kadar rahatsız edici olduğu tahmin edilebilir. Zaten meclis konuşmalarında da bu durumun kendisi için ne kadar hassas olduğunu açıkça görülebilir.

1990'ların ilk yarısı taraflar arasında Gümrük Birliği'nin kurulması ile son bulmuştur. 1990'ların ikinci yarısında ise ilişkileri AB'nin genişleme politikasının Türkiye'ye etkisi, Lüksemburg Krizi ve son olarak da Türkiye'nin aday ülke olarak ilan edildiği 1999 Helsinki Zirvesi oluşturmaktadır. Bu dönemde taraflar arasında ilişkiler yakın ama oldukça inişli-çıkışlı bir seyir izlemiştir. Zaman zaman taraflar arasında gerginlikler yaşanmıştır. Ancak 1999 senesinde Türkiye'nin aday ülke ilan edilmesi ile Ankara Anlaşması'nda hedeflenen adaylık statüsü gerçekleştirmiş. Bu bağlamda 2000'li yıllara girilirken Türkiye-AB ilişkileri bambaşka bir boyut kazanmıştır.

Ecevit, Türkiye'nin tam üyelik hedefinden vazgeçmeden ilişkilerini devam ettirmesini ancak Gümrük Birliği'nin Türkiye ekonomisinin aleyhine işlediğini, Türkiye'nin dış ticaret açığının 5 milyar dolardan 11 milyar dolara yükseldiğini bu sebeple Gümrük Birliği'nin yeniden müzakere edilmesini gerektiğine inanıyordu. Türkiye ve AB arasında ekonomik bakımdan

dengelesiz bir ilişki yürütüldüğünü belirtmişti. Ayrıca Türkiye'nin insan hakları ve demokrasi konusunda AB'ye karşı yükümlülüklerini yerine getirmesi gerektiğini ifade etmiştir (Bila, 1997a: 15). Bu bağlamda Ecevit'in taraflar arasında Gümrük Birliği kurulmasından sonra bile Gümrük Birliği konusunda endişelerini kaybetmediğini Gümrük Birliği için yeniden müzakereler yapılmasını istemesinden anlaşılabilir.

10 Temmuz 1997 tarihinde Mesut Yılmaz Hükümet Programının görüşülmesinde söz alan dönemin Başbakan Yardımcısı Bülent Ecevit (TBMM Tutanak Dergisi, 1997: 467);

Avrupa Birliğinde tam üyelik yolundaki girişimlerimizi, yalvararak, yakararak değil; ama Türkiye'nin gücünü ve hakkını kullanarak gerçekleştirmek için elimizden gelen çabayı göstereceğiz. Şunu belirtmek isterim ki, Avrupa Birliği için, Türkiye'nin bu Birlikte üye olup olmaması, bir siyasal tercih konusu değildir; Türkiye için Avrupa Birliğinde tam üyelik hakkını elde etmek, aramızdaki 1964 Antlaşmasının gereğidir; yani, bir yasal haktır ve bu yasal hakkı, elbette, elde edeceğiz. Eğer, Türkiye, bölgesel ilişkilerini güçlendirir, jeopolitik konumunu gereğince değerlendirirse, ben inanıyorum ki, Avrupa Birliği kapısını yalvarıp yakararak zorlamamıza gerek kalmadan, Avrupa Birliği, bizim kapımıza gelecek ve bizi üyeliğe çağıracaktır...

diye belirterek dönemin ANASOL-D koalisyon hükümeti olarak da bilinen ve hükümetin ortağı olarak AB konusundaki düşüncelerini dile getirmiştir. Burada artık Türkiye'nin AB için “yalvarıp yakarmayacağı” ve “bizim kapımıza gelecekler ve bizi üyeliğe çağıracaklar” ifadeleri dikkat çekmiştir. Daha sonraki yıllarda da benzer ifadeleri özellikle Helsinki süreci için de sarf edecektir.

1997 senesi Türkiye-AB ilişkilerinin oldukça gerildiği bir dönemdir. Çünkü 1997 Lüksemburg Zirvesi'nde Türkiye'nin aday ülkeler arasında gösterilmemiştir. Türkiye bu duruma son derece sert bir tepki vermiştir. Benzer üslubu, Bülent Ecevit (Bila, 1997b: 16);

Avrupa alışmış oldukları gibi bu kez de Türkiye'nin tepkisiz kalacağını sandılar. Oysa biz onlara ne haliniz varsa görün, demiş olduk. Türkiye'nin ısrarları karşısında bizden Ege'de, Kıbrıs'ta ödün istiyorlardı”. diyerek ve konuşmasının devamında üslubunu daha da sertleştirerek “Benim Batı'ya mesajım şudur: Sinop Doğumlu ünlü filozof Diogenes'in Büyük İskender'e dediği gibi: Gölge etme başka ihsan istemem.

şeklinde ifade ederek tavrını göstermiştir.

Ecevit 6 Ocak 1998 tarihinde Tansu Çiller'e binaen yaptığı meclis konuşmasında (TBMM Tutanak Dergisi, 1998: 802);

...Bizim Avrupa Birliğinde üyelik başvurumuzun reddedilmiş olmasının

başta gelen nedeni, Avrupa Birliğinin Türkiye'den bütün isteklerini, Sayın Çiller'in, gümrük birliği anlaşmasıyla vermiş olmasıdır; çünkü Türkiye'nin pazarlık gücünü kullanamamıştır. Gümrük birliği konusunu iç politikada istismar etmiştir. Onun için de, Avrupa Birliği ülkeleri, Türkiye'yle uzlaşma için hiçbir adım atma ihtiyacını duymamışlardır...

diye ifade ederek Türkiye'nin Lüksemburg Zirvesi'nde aday ülke olarak gösterilmemesini sorumlu olarak o dönemin Çiller hükümetini görmektedir.

Ecevit, Ocak 1999 senesinde yapılan seçimlerde, yirmi sene sonra tekrardan başbakan olmuştur. Ecevit tarafından bir azınlık hükümeti kuruldu ancak daha sonra 18 Nisan 1999 tarihinde yapılan seçimle DSP-MHP-ANAP koalisyon hükümeti kurulmuştu. Böylelikle Ecevit beşinci kez başbakanlık koltuğuna oturmuştur. 1999 senesi Türkiye-AB ilişkileri bakımından bir dönüm noktasıydı. 11-12 Aralık 1999'da Helsinki Zirvesi'nde Türkiye aday ülke ilan edilmişti. Bu dönemin başbakanı Bülent Ecevit, dışişleri bakanı ise İsmail Cem idi. DSP önderliğindeki hükümet Türkiye-AB ile ilişkilerine önemli katkılarda bulunmuştur ve ilişkileri yönetmiştir. AB'nin Türkiye için hazırladığı Katılım Ortaklığı Belgesi karşısındaki taahhütlerini içeren bir Ulusal Program hazırlandı. Türkiye'nin AB müktesebatına uyumu için hükümet tarafından çok fazla reform ve düzenleme gerçekleştirilmiştir (Erdem, 2006: 94-95). Bu bağlamda Ecevit liderliğindeki hükümet Türkiye'nin AB ile müzakere sürecinin başında büyük rol oynadığı iddia edilebilir.

Öncelikle IV. ve V. Ecevit Hükümetleri'nin hükümet programına bakılacak olursa Bülent Ecevit 12 Aralık 1999 tarihinde Hükümet Programını (IV.Ecevit Hükümeti) açıklarken “2000'li yılların eşiğinde dünya yeni dönüşümlere sahne olurken, özellikle Avrupa yeniden yapılanmaktadır. Türkiye de Avrupa'daki bütünleşme sürecinde hakkı olan yeri, ulusal haklarından hiçbir ödün vermeksizin, er geç alacaktır.”(TBMM Tutanak Dergisi, 1999: 75-76). İfadelerini kullanmıştır. Ecevit 57. Hükümet Programını (V. Ecevit Hükümeti) okurken (TBMM Tutanak Dergisi, 1999: 184);

...Türkiye'nin Avrupa Birliğine tam üyeliği, tarihten, coğrafyadan ve anlaşmalardan doğan hakkıdır. Türkiye'nin Avrupa Birliğine, öteki üyelerle eşit hak ve statüye sahip tam üyelik hedefinin gerçekleştirilmesine çalışılacaktır. Avrupa'daki bütünleşme süreci içinde yerini alacak olan Türkiye, bunu gerçekleştirirken, ulusal hak ve çıkarlarını her zaman titizlikle gözetmeye devam edecektir... Gümrük birliğinin uygulamada ortaya çıkan sakıncalarını gidermek için etkin girişimlerde bulunulacaktır.

diyerek benzer ifadeleri kullanmaya devam etmiştir. Hükümet programından yola çıkarak kendisinin ve partisinin aslında yine ilkesel olarak AB üyeliğine karşı olmadığı görülmektedir.

Zaten Ankara Anlaşması gereğince üyeliğin Türkiye'nin hakkı olduğunu düşünmektedir. Ancak hükümet programlarında yer alan “ulusal haklarımızdan hiçbir ödün vermeksizin” ve “Gümrük Birliği'nin uygulamada çıkan sakıncalarını gidermek için girişimlerde bulunacaktır” ifadeleri 1990'ların sonunda ve Helsinki sürecinde bile benzer endişeleri taşıdığını söylemek mümkündür. Ecevit, Gümrük Birliği'nin yeniden düzenlenmesini istemesinin devam etmesi AB için hem ekonomik hem de ulusal çıkarları açısından endişelerinin devam ettiğinin göstergesidir.

Birand'ın (2000) aktardığına göre Helsinki zirvesine giden süreç incelendiğinde Yunanistan artık Türkiye'nin üyeliğini desteklemekteydi. Ayrıca Türkiye'nin aday ülke ilan edilmesinde Fransız Devlet Başkanı Chirac ve Almanya Şansölyesi Schroeder Türkiye'nin en büyük destekçilerindendi. Ancak Helsinki Zirvesi'nde ortaya çıkan metinde Türkiye'nin adaylığından açıkça söz edilmiyordu onun yerine 13 aday ülke ifadesi geçmekteydi. Ayrıca Güney Kıbrıs'ın üyeliğinin yolu açılmış gözüküyor ve Ege Sorunu'nun 2004 yılına kadar Uluslararası Adalet Divanı'na gönderilmesi ifadesi yer almaktaydı. Metin bu haliyle Türkiye tarafından kabul edilemezdi. Bu süre zarfında bir takım diplomatik temaslar yapıldı. Bu temaslardan sonra metinde birtakım değişiklikler yapılmıştı. Bu defa Türkiye'nin adaylığı açıkça ilan ediliyor ve Ege Sorunu'nun çözümü için nihai tarih olan 2004 yılının kesinliği belirsizleştirilmişti. Tüm bunlardan sonra Başbakan Ecevit bilgilendirilmişti. Daha doğru bir ifade ile ikna süreci başlamıştı. Ecevit, metin hakkında birtakım endişeleri mevcuttu. Türkiye'ye birtakım şartlar koyulduğunu düşünmekteydi ancak AB Meseleleri ve İnsan Haklarından Sorumlu Devlet Bakanı Mehmet Ali İrtemçelik, metne bağlı kalınmamasını Türkiye'nin adaylık statüsünü kazanıp Kıbrıs ve Ege Sorunu ile mücadelelerini o süreçte vermeleri gerektiğini ifade ederek, Ecevit'i ikna etmeyi başarmıştı. Ayrıca sadece İrtemçelik değil, Finlandiya Başbakanı Lipponen, Bülent Ecevit'i Türkiye'ye sürülen koşulların esnekliğini belirten bir mektup yazdı, Aynı şekilde, AB'nin Dış Politika ve Güvenlik Yüksek Temsilcisi Xavier Solana ve AB Komisyonunun Genişlemeden Sorumlu Komiseri Gunther Verheugen de 10 Aralık gecesi Fransa Devlet Başkanı Chirac'ın özel uçağıyla Ankara'ya gelerek hükümet temsilcilerini adaylık statüsünün kabulü konusunda ikna etmeye çalıştılar. Mektup ve AB temsilcilerinin temaları sonrasında, Başbakan Ecevit başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu, uzun tartışmaların ardından adaylığı kabul etmeye ve ertesi gün Helsinki'de verilecek çalışma yemeğine katılma kararı almıştır (Baykal ve Arat, 2010: 354).

Türkiye Helsinki Zirvesi'nde aday ülke ilan edildikten sonra Başbakan Ecevit'in Türkiye'nin AB'ye adaylığına ilişkin 14.12.1999 tarihli mecliste yaptığı konuşmada sürecin nasıl geliştiğini anlatmıştır. Ecevit'in konuşmasının başlangıcında Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin

diğer adaylar ile aynı koşullar altında Türkiye için özel bir takım koşullar olmadan aday gösterilmesini, 1997 yılına referans göstererek, bu durumun Türkiye'nin dış politikası açısından başarılı görüldüğünü ifade etmektedir. Daha sonra Helsinki Zirvesi sürecindeki diplomasi trafiğini anlatmaktadır. Bu süreci anlatırken de “Başbakanlığın, Dışişleri Bakanlığının telefonları sürekli çaldı. Helsinki'deki devlet başkanları, başbakanlar, dışişleri bakanları, birlik yöneticileri, bize sunulan üye adaylığını geri çevirmeyelim diye ısrarlı ricalarda, çağrılarda bulundular” diye belirtmesi ve ayrıca Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Clinton'ın da kendisini aradığı ve Chirac'ın tahsis ettiği bir uçak ile AB üst düzey yetkilerinden oluşan bir heyetin Ankara'ya geldiğini, bu heyetin de “ricacılar” arasında katıldığını belirtmektedir. Keza yine konuşmasında o sıralarda AB dönem başkanı ve Finlandiya Başbakanı'nın da kendisine yazdığı mektuptan da bahsetmektedir. Mektubun içeriğinde, Kıbrıs sorununun çözümüne ilişkin bir karar alınacağı zaman tüm faktörlerin göz önüne alınacağını ayrıca Ege sorunlarına ilişkin olarak ise anlaşmazlıkların çözümü için Uluslararası Adalet Divanı'na başvurunun 2004 tarihinin son tarih olmadığı Avrupa Konseyi'nde durumun tekrar gözden geçirileceği tarih olarak belirtildiğini söylemiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 1999: 214-216). Ecevit'in de bahsettiği üzere Türkiye'nin AB'ye adaylığını kabul etmesi için kendi ifadesiyle Türkiye'nin ayağına gelmişlerdir. “ricacılar” ifadesini kullanarak kendisi de birtakım endişeleri olduğunu ancak kendisinin ikna edildiğini doğrulamaktadır. Hatta 12.12.2001 tarihinde yapılan meclis görüşmelerinde söz alan Ecevit (TBMM Tutanak Dergisi, 2001: 85);

1999 sonlarına gelinceye kadar, Avrupa Birliğiyle aramızda sıcak ilişkiler yoktu; hatta, zaman zaman onur kırıcı davranışlarla karşılaşılıyorduk. Belki bazılarınız anımsarsınız, ben o zaman, vatandaşlarımıza şunu söylüyordum: "Üzülmeyin, çok geçmeden, Avrupa Birliğinin ileri gelenleri buraya gelecekler, kapımızı çalacaklar ve bizi davet edecekler." Nitekim bu oldu; 1999 Aralık ayında, Helsinki'de yapılan Avrupa Birliği toplantısına bizi çağırdılar. Biz, bazı koşullarımız olduğunu söyledik, o koşullar giderilmeden gelemeyeceğimizi söyledik. Onun üzerine aynı gece, bir özel uçakla, gece yarısı Ankara'ya geldiler. Avrupa Birliğinin önde gelenleri, kapımızı çaldılar ve bizi buyur ettiler.

ifadelerini kullanarak Türkiye'nin ulusal çıkarları konusunda taviz vermediğini, Avrupa Birliği ülkelerinin Türkiye daha önce adaylık için koyduklarını koşulları esneterek Türkiye'yi aday ilan ettiklerini belirtmiştir.

3.3 Ecevit(ler): 1970'lerden 2000'lere Bir Siyasal Karar Alıcı Olarak Ecevit

Türkiye siyasetinde önemli bir siyasal elit olan Bülent Ecevit, bahsedildiği üzere Türkiye-AB ilişkilerinde de önemli bir aktör olarak ortaya çıkmıştır. 1970'li yıllarda başbakanlık yapan

Ecevit, kendisini 1990'lı yılların siyasi arenasına da taşıyabilmiş ve tekrar başbakanlık koltuğuna oturmuş, partisini koalisyon ortağı yapmıştır. Bülent Ecevit, aynı zamanda Türkiye-AB ilişkilerinin kritik dönemlerinde başbakanlık yapmış ve Türkiye-AB ilişkilerine yön vermiştir.

Bülent Ecevit 1970'lerde (26 Ocak- 17 Kasım 1974, 5 Ocak 1978- 12 Kasım 1979) başbakan olduğu dönemlerde AET'ye temkinli yaklaşmıştır. Temkinli yaklaşmasının sebebi ise genel olarak, Katma protokol yükümlülüklerinin Türkiye'nin ekonomisine yarardan çok zarar getireceği düşüncesidir. Ecevit, Türkiye ekonomisinin Topluluk'a katılmadan önce kalkınması ve sanayileşmesi gerektiğini savunmaktaydı. Türkiye'nin 1970'lerdeki ekonomik alt yapısı ile Topluluk'a katılması durumunda Türkiye ekonomisinin Ortak Pazar ekonomisi ile rekabet edemeyeceğini bu sebeple Ortak Pazar'ın Türkiye ekonomisinin bir nevi sömüreceğini düşünmektedir. Böyle düşünmesinin en önemli sebebi o dönemde Türkiye ekonomisinin ithal-ikameci bir sistemle yönetiliyor olmasıdır. Ecevit, o dönem için sadece Katma Protokol'ün getirdiği yükümlülüklerin değil, aynı zamanda Topluluk'un genişleme politikasının da Türkiye ekonomisi etkileri üzerinde durmaktadır. Yani Topluluk'un genişleme politikasının da Türkiye ekonomisine olumsuz yansıtacağını ve Türkiye'ye yeni yükümlülükler ve zorluklar getireceğini düşünmektedir. Ecevit, o dönemde kendi konuşmalarında ve meclis görüşmelerinde Katma Protokol'ün revize edilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Protokol'ün mevcut haliyle Türkiye ekonomisinin bu yükü kaldıramayacağını sürekli vurgulamıştır.

Ecevit, 1970'lerde Türkiye-AET ilişkilerini düzenleyen Katma Protokol'ün yenilenmesini istese de kendisi ilkesel olarak Topluluk'a karşı değildir. Türkiye'nin Topluluk'a katılımını onaylamaktadır ancak bu katılımı Türkiye ekonomisinin bu katılıma hazır olduktan sonra gerçekleştirilmesini savunmaktadır. Hatta 1974 seçimlerinden sonraki CHP-MSP koalisyon hükümetinde koalisyon ortağı olan Erbakan net bir şekilde Türkiye'nin Topluluk'a katılmasına karşıyken, Ecevit'in tutumu daha çok ulusal çıkarları gözeten ve ekonomik bağımsızlığı gözetmek üzerinedir. Keza Ecevit, döneminin sosyal demokrat bir lider olarak Avrupa'da da oldukça destek görmekteydi. Hatta AET yetkilileri bile Ecevit'i Topluluk karşıtı olarak nitelendirmediği her anlaşmanın yenilenmesinin müzakere edilebileceğini ifade etmişlerdir. Ecevit, dönemin diğer koalisyon hükümetlerini AET ile sorunları çözme konusunda bir fikirleri bile olmaması ile suçlamaktadır. Aynı zamanda bu sorunların çözülememesinin diğer nedenlerini de devlet kurumları arasındaki çatışma olarak görmektedir. O dönemde DPT ile Dışişleri Bakanlığı, Topluluk ile farklı görüşlere sahipti.

Ecevit, 1970'lerin sonunda tekrar başbakanlık koltuğuna oturduğunda Türkiye birçok krizle karşı karşıyaydı. Hem iç politikada hem de dış politikada Türkiye birçok sorun

yaşamaktaydı. Bu sorunlardan en önemli olanların biri borç kriziydi. Bunun üzerine Ecevit hükümeti bu krizi çözmek için Brüksel'e birtakım öneriler sundu ancak önerilere istediği cevabı bulamamıştır. Bu sebeple Dördüncü Beş Yıllık Plan süresince Katma Protokol'den doğan yükümlülüklerinin dondurulması kararını almıştır. Bu dönemde Türkiye birçok sorunla yüzleşmek durumunda kaldığından Ecevit için Türkiye-Topluluk ilişkilerinin birincil öneme sahip olan bir konu olmadığı söylenebilir. Ayrıca yine bu dönemde Yunanistan'ın Topluluk'a başvurusu söz konusudur. Ecevit, Türkiye'nin, Yunanistan'ın Topluluk'a katılımı ile ilgili bir sorun arz etmediğini ancak katılması halinde Topluluk'un kararları veto biçiminin değiştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Çünkü Yunanistan, Türkiye ile ilgili kararlarda veto yetkisini kullanabileceğini bu durumun da Türkiye-Topluluk ilişkilerini olumsuz etkileyeceğini belirtmektedir.

Bülent Ecevit, 1990'lı yıllarda DSP Genel Başkanı olarak tekrar aktif siyasi yaşamına geri dönmüştür. Bu dönemde 1987 yılında Türkiye Topluluk'a tam üyelik başvurusunda bulunmuştur. Ecevit, Türkiye'nin Topluluk'a katılımına karşı olmadığı ancak Türkiye'nin ciddi bir ekonomik hazırlık yapmadan Topluluk üyesi olmasının Türkiye ekonomisi için tehlike arz edeceğini düşünmektedir. Ecevit'in bu konudaki görüşleri ise 1970'li yıllar ile benzerlik göstermektedir. 1990'lı yılların ilk yarısı Türkiye-AB ilişkilerinde Gümrük Birliği tartışmaları ile geçmiştir. Ecevit, Gümrük Birliği konusunda da aynı Katma Protokol'de olduğu gibi Türkiye ekonomisinin yükümlülüklerini kaldıramayacağını savunmuştur. Ayrıca Gümrük Birliği kurulduğu zaman Türkiye'nin karar alıcı konumda olmayacağını bu durumun da Türkiye'nin ulusal çıkarlarını zedeleyeceğini düşünmektedir. Bu sebeple Gümrük Birliği'nin ertelenmesini talep etmiştir. Ayrıca taraflar arasında Gümrük Birliği kurulduğu zaman yine aynı Katma Protokol de olduğu gibi, Gümrük Birliği'nin yenilenmesini mevcut haliyle Türkiye ekonomisine zarar vereceğini, Türkiye'nin dış borcunu arttıracığını, birçok defa yinelemiştir. Bu anlamda Ecevit'in düşüncelerinin 1970'li yıllardaki düşünceleriyle paralellik gösterdiğini ve bir süreklilik ifade ettiğini söylemek mümkündür.

1990'lı yıllar için şunu belirtmek gerekir ki Türkiye ve AB ilişkileri artık sadece ekonomik boyutlu değildir. Bu dönemde 1970'li yıllardan itibaren AB'nin kendisi ve konjonktür de oldukça değişmiştir. Avrupa Topluluğu'nun Avrupa Birliği'ne dönüşmesiyle, Türkiye-AB ilişkilerine yeni tartışma konuları eklenmiştir. Bu dönemde insan hakları, demokrasi, azınlık hakları, Kıbrıs meselesi, Türkiye-Yunanistan ilişkileri Türkiye-AB ilişkileri daha önce olmadığı kadar etkilemiştir.

1990'lı yılların ikinci yarısı yukarıda bahsedilen tartışma konularıyla birlikte oldukça inişli-çıkışlı bir seyir izlemiş ancak 1999 Helsinki Zirvesi'nde Türkiye aday ülke ilan edilmiştir. Bu sürece bakıldığında Ecevit'in söylemlerinde ulusal çıkar ve Kıbrıs meselesinin ön plana çıktığını görülmektedir. Türkiye'nin Gümrük Birliği'nde karar alma mekanizmasında yer alamayacağını bu nedenle de Türkiye'nin kendi ulusal çıkarlarını korumak için kararlar alamayacağını düşünmektedir. Ayrıca Güney Kıbrıs'ın tüm adayı temsilen üye ilan edilmesini ve AB tarafından Güney Kıbrıs ile sorunların çözümü için koşullar getirmesini Ecevit hoş karşılamamıştır. AB'nin Türkiye'ye dayattığı koşulları kabul etmeyeceğini defalarca yinelemiştir. Bu dönemde özellikle Kıbrıs konusunda oldukça hassas olduğunu söylemek mümkündür.

Bülent Ecevit, birçok konuda AB ile ilişkilerde Türkiye'ye dayatılan koşulları kabul etmeyeceğini yinelese de Türkiye'nin insan hakları ve demokrasi konularındaki eksikliklerinin olduğunu kabul etmekteydi. Bu sebeple aslında AB'nin bu alanlardaki şartlarına karşı çıkmamaktaydı. Hatta koalisyon hükümeti zamanında bu çerçevede birçok anayasa uyum paketi çıkarılması da bunun bir göstergesidir.

1999 Helsinki Zirvesi'nde AB, Türkiye'yi aday ülke ilan etmiştir. Bu durumda Türkiye'nin kendisine daha önce sunulan şartları kabul ettiği yönünde bir izlenim oluşmamalıdır. Öncelikle belirtilmelidir ki o dönem konjonktür genel olarak Türkiye'nin aday ilan edilmesinden yanaydı. Özellikle o dönemde birçok Avrupa ülkesinde, Türkiye'nin adaylığına karşı çıkmayan isimler liderdi. Ayrıca dönemin ABD Başkanı Bill Clinton da Türkiye'nin adaylığı desteklemekteydi. Tüm bahsedilen sebepler Türkiye'nin aday ilan edilmesini kolaylaştırmıştı. Ancak tüm bunlar olmasına rağmen Ecevit'in AB'ye bakış açısı pek değişmemiştir. Türkiye'ye sunulan koşulların kabul edilemeyeceği yönünde fikrini savunmayı o dönem için sürdürmekteydi. Bu sebeple Ecevit'in üyeliği kabul etmesinde iki durum etkili olmuştur. Birincisi, AB daha önce Türkiye'ye Kıbrıs meselesinin çözümü için sunduğu koşulları esnetmiştir. İkincisi ise ilkiyle bağlantılı olarak Ecevit hem Avrupalı birçok lider tarafından hem de hükümetteki diğer yetkililer tarafından ikna edilmiştir. Ecevit bizzat kendi ifadesiyle Avrupa devletleri Türkiye'nin ayağına gelmiş ve Ecevit'in "ricacılar" ifadesini de kullanarak belirttiği gibi kendisi ikna edilmiştir.

SONUÇ

Bülent Ecevit, Türkiye siyasetinin en önemli aktörlerin biridir. Türkiye siyasal hayatına 1957 senesinden 2004 senesine kadar damgasını vurduğu söylenebilir. Aktif siyasi hayatında beş defa Başbakanlık koltuğuna oturmuş ve dokuz dönem milletvekillik yapmıştır. Ayrıca İsmet İnönü'ye karşı genel başkanlık mücadelesi vermiş ve bu mücadeleyi kazanarak Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü'den sonra Cumhuriyet Halk Partisi'nin üçüncü genel başkanı olmuştur. 1974 senesinde başbakanlığı sırasında gerçekleşen Kıbrıs Barış Harekatı sebebiyle "Kıbrıs Fatihisi" olarak da anılmaktadır. Ayrıca genel başkanlık yaptığı dönemlerde iki siyasal partinin - Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokratik Sol Parti- iktidara getirebilmeyi başarmıştır. Ecevit, uzun yıllar süren aktif siyasi yaşamında Türkiye'nin iç ve dış politikasına etki eden, yönlendiren en önemli siyasal liderden biri olmuştur. Buna bağlı olarak Bülent Ecevit, Türkiye-AB ilişkilerinin kritik ve dönüm noktalarında başbakanlık yapmıştır. Bir siyasal elit ve karar alıcı olarak Türkiye-AB ilişkilerini yönlendirdiğini söylemek mümkündür. Bu çalışma 1970'lerde ve 1990'ların sonunda başbakanlık yapmış olan Bülent Ecevit'in Avrupa Birliği'ne yaklaşımını süreklilik ve kopuş ekseninde irdelemiştir. Bu doğrultuda 1970'li yıllarda AET'ye ve 1990'lı yıllardaki AB'ye bakış açısı incelenip bu iki dönem bakış açıları karşılaştırılıp, Ecevit'in AET/AB'ye yaklaşımının süreklilik mi yoksa farklılıklar mı içerdiği sorusuna cevap aranmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde, çalışmanın kuramsal çerçevesi bakımından siyasal elit teorileri seçilmiştir. Siyasal elit kuramlarının seçilmesinin iki sebebi vardır. Birincisi çalışmanın odak noktası olan Bülent Ecevit'in bir siyasal elit olması ve bir siyasal elit/lider olarak Türkiye-AB ilişkilerine yön vermesi nedeniyledir. İkinci olarak ise yarım yüzyıldan fazla süren Türkiye-AET/AB ilişkilerinin genel olarak bir elitler arası ilişki olmasıdır. Bu bölümde elitizm kavramı ve siyasal elit kuramları incelenmiştir. Siyasal elit kuramları iki ana başlıkta sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırma, Klasik Elit Kuramları, Çağdaş Elit Kuramları şeklinde yapılmıştır. Ayrıca çalışmada her ana başlığın altında bahsedilen kuramın nasıl ortaya çıktığı, neleri kapsadığı ve temsilcilerinin kimler olduğu alt başlıklar halinde incelenmiştir. Çalışmanın odak noktasını oluşturan Bülent Ecevit'in AB'ye yaklaşımı irdelenirken, demokratik elit kuramlarından yola çıkılmıştır. Bunun sebebi ise en basit ifadeyle kuramın demokrasinin dikey durumuna atıfta bulunarak liderliği ön plana çıkarmasıdır. Ayrıca demokratik elit kuramının, demokrasiyi genel anlamda toplumun kendisini yönetecek kişiyi seçmesi olarak benimsemesi ve daha çok temsili demokrasinin mümkün olabileceğini savunması da demokratik elit kuramının seçilmesinin nedenlerinden biridir.

Türkiye'deki elit gruplarının genel yapısı, Mills'in "İktidar Seçkinleri" eserinde de belirttiği üzere siyasal, askeri, ekonomik elitlerden oluşmaktadır. Bu çalışmada askeri ve ekonomik elitler çalışma evreninin dışında olup çalışma alanı siyasal elitler ile sınırlandırılmıştır.

Tek partili dönemde CHP kadrolarının Türkiye'deki siyasal elitlerin büyük bir kısmını ifade ettiğini söylemek mümkündür. Her ne kadar parti içi hizipleşmeler söz konusu olsa dahi dönemin siyasal elitlerinin genel olarak CHP ile bağlantıları bulunduğu söylenebilir. Bununla bağlantılı olarak tek partili siyasi dönemin, aynı Michels'in belirttiği gibi parti organizasyonunun bir şekilde oligarşik bir yapıya dönüştüğü, başka bir deyişle Oligarşinin Tunç Yasası'nın CHP içerisinde de işlediği ifade edilebilir. Çok partili yaşama geçilmesi ile birlikte Türkiye siyasetinde demokrasinin kesintiler ile olsa da işlemeye başladığını söylemek mümkündür. Bu nedenle bahsedilen dönemden itibaren Türkiye'deki siyasal elitlerin iktidar mücadelelerini açıklamak için demokratik elit kuramlarından faydalanılabilir. Bu çalışmada da böyle bir yöntem izlenmiştir.

Ecevit de bir siyasal elit olarak partisini iktidara taşıma mücadelesine girmeden önce parti içi liderlik mücadelesi vermiştir. Ecevit, CHP'nin üçüncü genel başkanıdır ve genel başkanlık mücadelesini İsmet İnönü'ye karşı yürütmüştür. Ancak bu liderlik savaşı klasik bir elitler arası mücadelesi değildir. Çünkü İnönü, Milli Mücadeleyi bizzat yöneten grubun içerisinde olup Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucularından olup aynı zamanda ve Mustafa Kemal'in halefidir. Bu anlamda liderlik mücadelesinin eşit şartlarda geçmediğini söylemek mümkündür. Fakat her ne kadar eşit şartlarda geçmemiş olsa dahi parti içi elit dönüşümü yaşanmış ve Ecevit CHP'nin üçüncü genel başkanı olmuştur. Yani sadece siyasi partinin iktidar mücadelesi değil parti içi liderlik mücadelesi ve parti içi elitlerin dönüşümü de demokratik elit kuramları ile açıklanabilir.

Hem CHP Genel Başkanı olarak hem de DSP Genel Başkanı olarak Ecevit, uzun yıllar boyunca iktidar mücadelesi içerisinde yer almış ve partileri birçok genel ve yerel seçime katılmıştır. Yani Ecevit bir siyasal elit ve lider olarak demokratik yollar ile siyasi yaşamını sürdürmüştür. Ecevit liderliğindeki CHP ve DSP kimi seçimlerde başarılı kimi seçimlerde kötü sonuçlar elde etmesine rağmen Ecevit, Türkiye siyasetinde önemli bir siyasal elit ve lider olarak kendine yer edindiğini söylemek mümkündür. Genel Başkanlık, Başbakan Yardımcılığı, milletvekilliği, Başbakanlık yaptığı için Ecevit, elit kuramlarının da genel olarak belirttiği üzere toplumu sayıca az olan iyi örgütlenmiş bir grubun bir parçası olmuştur. Kendisi parti genel başkanlığına, başbakanlığa demokratik seçimlerle kazandığı için bu çalışmanın teorik çerçevesi için demokratik elit kuramlarından yararlanılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise, Türkiye-AB ilişkilerinin kısa bir tarihçesi ve Türkiye'deki siyasal elitlerin AET/AB'ye bakış açısı incelenmiştir. Günümüz itibariyle yarım yüzyıldan beri devam eden Türkiye-AET/AB ilişkileri en başından beri inişli-çıkışlı bir seyir izlemiştir. Bazı dönemlerde Türkiye ve AET daha yakın ilişkiler kurarken kimi dönemler ise gerek Türkiye'nin kendi iç politik hayatında yaşadığı gelişmeler olsun ya da gerek AET/AB'nin Türkiye'yi gündeminden çıkarması sebebi ile ilişkiler sekteye uğramıştır. Türkiye-AB ilişkileri 1964 senesinde taraflar arasında bir ortaklık öngören Ankara Anlaşması'nın imzalamasıyla başlamıştır. Anlaşma'nın genel amacı Topluluk ve Türkiye arasında Gümrük Birliğini sağlamak ve tüm bunlar sağlandıktan sonra da Türkiye'nin adaylığını değerlendirmektir. Ankara Anlaşması Türkiye-AB ilişkilerini genel olarak Hazırlık Dönemi, Geçiş Dönemi ve Son Dönem olmak üzere üç döneme ayırmıştır. Bu çalışmada da bu dönemlerde ilişkilerin nasıl bir seyir izlediği tarihsel süreç içerisinde verilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu bölümün son başlığında Türkiye'deki siyasal elitlerin, Türkiye-AB ilişkilerinin tarihsel süreci de baz alınarak, AB'ye yaklaşımları konusu incelenmiştir. Bu başlık Türkiye'deki siyasal elitlerin AB'ye bakış açısı konusunda detaylandırılmamıştır. Daha çok genel bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. Çünkü bu çalışma daha çok Türkiye'deki siyasal elitlerden biri olan Bülent Ecevit'in AB'ye yaklaşımını irdelemektedir.

Çalışmanın son bölümünde ise siyasal lider olarak Bülent Ecevit'in AET/AB'ye yaklaşımını süreklilik-kopuş ekseninde incelenmektedir. Bülent Ecevit, Türkiye-AB ilişkilerinin kritik ve dönüm noktalarında başbakanlık yapmış ve taraflar arasındaki ilişkiyi bizzat etkilemiş, yön vermiştir. Ecevit, 1970'li yıllarda başbakanlık yapmış aradan yirmi yıl geçmesine rağmen kendisini ve partisini siyasi iktidara taşımış ve başbakan olmuştur. Ecevit' başbakan olarak 1970'lerde olduğu gibi 1990'larda da Türkiye-AB ilişkilerine yön vermiş ve önemli rol oynamıştır.

Bülent Ecevit'in CHP lideri olduğu 1970'li senelerde AET'ye temkinli yaklaştığını söylemek mümkündür. Temkinli yaklaşmasının en temel sebebi ise Türkiye'nin geçiş döneminden doğan yükümlülüklerinin Türkiye'nin ekonomisine yarardan çok zarar getireceğini düşünmesidir. Ecevit bu dönemde genel olarak Türkiye ekonomisinin Topluluk'a katılmadan önce sanayileşmesi gerektiğini savunmaktaydı. O dönemki Türkiye ekonomisinin altyapısının Topluluk ülkeleri ile rekabet edemeyeceğini düşünmektedir. Bu düşüncesinin altında yatan sebep ise Türkiye'nin o dönemde ithal ikameci bir ekonomik model ile yönetiliyor oluşudur. Ecevit'in 1970'lerdeki Topluluk ile kaygıları genel olarak ekonomik kökenlidir. Ekonomik kökenli olmasının sebepleri hem Ecevit'in kendi benimsediği ekonomik ilkelerden hem de Türkiye-

Topluluk ilişkilerinin ekonomik eksenli olmasıdır. Ayrıca Topluluk'un genişleme politikasının da Türkiye'ye ekonomik yönden birtakım yükümlülükler ve zorluklar getireceğini düşünmektedir. Ecevit'in Topluluk'a yaklaşımı genel olarak değerlendirildiğinde, ilkesel olarak Topluluk'a katılmaya karşı değildir. Ecevit'in tutumu daha çok ulusal çıkarları gözetmen ve ekonomik bağımsızlığı gözetmek üzerinedir. Ayrıca Ecevit için Türkiye-Topluluk ilişkilerinin birincil öneme sahip olan bir konu olmadığı söylenebilir.

Bülent Ecevit, 1990'lı yıllarda DSP Genel Başkanı olarak tekrar siyasi arenada kendisine yer bulmuştur. Bu dönemde de birçok açıdan AB'ye bakış açısı değişmemiştir. Öncelikle, Ecevit, Gümrük Birliği konusunda Katma Protokol'de olduğu gibi Türkiye ekonomisinin yükümlülüklerini kaldıramayacağını savunmuştur. Bu nedenle Gümrük Birliği'nin ertelenmesini talep etmiştir. Ayrıca taraflar arasında Gümrük Birliği kurulduğu zaman yine aynı Katma Protokol'de olduğu gibi, Gümrük Birliği'nin yenilenmesini mevcut haliyle Türkiye ekonomisine zarar vereceğini, Türkiye'nin dış borcunu arttıracığını, birçok defa yinelemiştir. Bu durum 1970'li yıllardaki Topluluk'a bakış açısıyla paralellik göstermektedir. Bu anlamda Ecevit'in bakış açısı süreklilik içermektedir. Ecevit'in 1990'lı yıllarda AB'ye yaklaşımı genel olarak değişmemiş ancak taraflar arasına yeni tartışma konuları eklendiğini söylemek mümkündür. Belirtmek gerekir ki AB yirmi yıl öncesinin Topluluk'u değildir. AB, 1970'lerden 1990'lı yıllara gelirken genişlemiş ve aynı zamanda dönüşmüştür. Bu sebeple 1990'lı yıllarda Türkiye-AB arasındaki ilişkiler sadece ekonomik eksenli kalmamıştır. Türkiye-AB ilişkilerine yeni tartışma konuları eklenmiş bu dönemde insan hakları, demokrasi, azınlık hakları, Kıbrıs Meselesi, Türkiye-Yunanistan ilişkileri, Türkiye ve AB ilişkilerini şekillenmesinde etkili olmuştur.

Ecevit'in 1990'lı yıllardaki AB'ye bakış açısı genel olarak 1970'lerdeki bakış açısına benzer olduğunu söylemek mümkündür. İlkesel olarak AB'ye katılmaya karşı değil ancak ulusal çıkar ve Türkiye'nin ekonomik bağımsızlığı yönünden bu dönem de AB'ye temkinli yaklaştığı söylenebilir. Beş defa başbakanlık yapan Ecevit'in hükümet programları incelendiğinde ekonomik bağımsızlığa dikkat çektiği görülmektedir. Her ne kadar Helsinki Süreci'ne bakıldığında bu durumun tam tersi bir görüntü çizse de süreç incelendiğinde aslında öyle olmadığı AB'nin Türkiye'ye daha önce sunduğu koşullarda esnekliğe gittiği ve konjonktürünün de Türkiye'nin adaylığı yönünde olduğu söylenebilir. Bülent Ecevit, birçok konuda AB ile ilişkilerde Türkiye'ye dayatılan koşulları kabul etmeyeceğini yinelese de Türkiye'nin insan hakları ve demokrasi konularındaki eksikliklerinin olduğunu kabul etmektedir. Ecevit'in AB'ye bakış açısında değişen noktalar da vardır. Aslında tutum olarak değil de daha çok söylem bakımından bir değişim söz konusudur. 1990'lı yıllarda AB'yi eleştirirken daha milliyetçi ve sert

bir tutum sergilediği söylenebilir. Son olarak Ecevit'in AB kadar hızlı değişmediğini, dönüşmediğini söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

Kitaplar ve Kitap Bölümleri

- Ağtaş, Ö. (2008). *Ortanın Solu: İsmet İnönü'den Bülent Ecevit'e, Bora, T. ve Gültekingil, M.(Ed.), Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, (194-221), içinde, Cilt 8 Sol, (2. Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları.*
- Akar, R. ve DüNDAR, C. (2006). *Karaoğlan, (8.Baskı), Ankara: İmge Kitabevi.*
- Alper, E. (2008). *Bülent Ecevit, Bora, T. ve Gültekingil, M.(Ed.), Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, (142-172), içinde, Cilt 8 Sol, (2. Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları.*
- Aron, R. (2010). *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri, (8. Baskı), İstanbul: Kırmızı Yayınları.*
- Arslan, A. (2007). *Elit Sosyolojisi, (1. Baskı), Ankara: Phoenix Yayınevi.*
- Arslan, R. (2010). *Elitizm Teorisi ve Teorisyenleri, (1. Baskı), Bursa: Dora Yayıncılık.*
- Avrupa Topluluğu Yayınları, (t.y.). *Avrupa Topluluğu Nedir?, (1. Baskı), Ankara: Avrupa Topluluğu Yayınları.*
- Avrupa Topluluğu Yayınları, (t.y.). *Türkiye-AET İlişkileri, (1. Baskı), Ankara: Avrupa Topluluğu Yayınları.*
- Aydın, S. ve Taşkın, Y. (2014). *1960'dan Günümüze Türkiye Tarihi, (1. Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları.*
- Balkır, C. (2013). *Türkiye- Avrupa Birliği Gümrük Birliği: İçerik ve Uygulama, Karluk R. ve Yüce Dural B. (Ed.), Avrupa Birliği ve Türkiye İlişkileri, (26-51) içinden, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.*
- Baykal, S. ve Arat, T. (2010). *AB'yle İlişkiler, Oran B. (Ed.), Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 2 1980-2001, (12. Baskı), (326-366) içinden, İstanbul: İletişim Yayınları.*
- Birand, M, A. (2000). *Türkiye'nin Avrupa Macerası 1959-1999, (10. Baskı), İstanbul: Doğan Kitap.*
- Bottomore, T.B. (1997). *Seçkinler ve Toplum, (2. Baskı), Çev. Erol Mutlu, Ankara: Gündoğan Yayınları.*
- Cem, İ. (2010). *TRT'de 500 Gün: Bir Dönem Türkiye'sinin Hikâyesi, (3. Baskı) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.*
- Cevizci, A. (2000). *Paradigma Felsefe Sözlüğü, (3. Baskı). İstanbul: Paradigma Yayınları*
- Çayhan, E. (1997). *Dünden Bugüne Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri ve Siyasal Partilerin Konuya Bakışı, (1.Baskı), İstanbul: Boyut Yayıncılık.*
- Çayhan, E. (2003). *Türkiye'de Siyasal Partiler ve Avrupa Birliği, Dedeoğlu, B. (Ed.), Dünden Bugüne Avrupa Birliği, (475-495) içinden, (1.Baskı), İstanbul: Boyut Yayınları.*

- Çayhan, E. ve Ateşoğlu, G. N. (1999). *Avrupa'da Yeni Güvenlik Arayışları NATO-AB-Türkiye*, (1.Baskı), İstanbul: Tüses Yayınları.
- Çolak, M. (2016). *Bülent Ecevit Karaoğlan*, (1. Baskı) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dönmez, Y. ve Bico, C. (2003). Bülent Ecevit, Bora, T. ve Gültekingil, M.(Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, (448-453), içinde, Cilt 4 Milliyetçilik, (2. Baskı) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dura, C. ve Atik H. (2003). *Avrupa Birliği Gümrük Birliği ve Türkiye*, (2.Baskı), Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Ecevit, B. (1991). *Karşı Anılar*, (1. Baskı) Ankara: Tekin Yayınevi.
- Ecevit, B. (2009). *Bu Düzen Değişmelidir*, (1. Baskı), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Eralp, A. (1996). Değişen Savaş Sonrası Uluslararası Sistemde Türkiye ve Avrupa Topluluğu, Balkır, C. ve Williams A. (Ed.), *Türkiye ve Avrupa İlişkileri*, (37-65) içinden, (1. Baskı), İstanbul: Sarmal Yayınları.
- Erhan, Ç. ve Arat, T. (2009). AET'yle İlişkiler. Oran B. (Ed.), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I: 1919-1980*, (15. Baskı), (808-900) içinden, İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Gerger, H. (2012). *Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası*, (3. Baskı), İstanbul: Yordam Kitap.
- Hartmann, M. (2007). *The Sociology of Elites*, (2. Baskı), New York: Routledge.
- Hristidis, Ş. K. ve Ergüz, E. (2010), *İsmail Hakkı Birler'in Anılarında CHP'li Yıllar (1946-1992)*, (1. Baskı), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kapani, M. (1995). *Politika Bilimine Giriş*, (7. Baskı), Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Karluk, R. (2003). *Avrupa Birliği ve Türkiye*, (7. Baskı). İstanbul: Beta Basım.
- Kaya, E. (2016). Avrupa Birliği ve Türkiye ile İlişkileri-İlişkilerin Siyasi, Askeri, Ekonomik ve Kültürel Çerçevesi, Ali Ayata, Murat Ercan (Ed.), *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Tarihi Süreci*, (379-393) içinden, (2. Baskı), Ankara: Nobel Yayınevi.
- Kayalı, K. (2010). *Türk Kültür Dünyasından Portreler*, (2. Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları
- Kışlalı, A. (1987). *Siyaset Bilimi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basın- Yayın Yüksekokulu Yayınları.
- Kurt, S. (2002). *Bir Karaoğlan Hikâyesi*, (1. Baskı), İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Mango, A. (2005). *Türkiye'nin Terörle Savaşı*, (1. Baskı), Çev. Orhan Azizoğlu, İstanbul: Doğan Kitap.
- Mills, C.W. (1974). *İktidar Seçkinleri*, (1. Baskı), Çev. Ünsal Oksay, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Mosca, G. (1968). *Siyasi Doktrinler Tarihi*, (2. Baskı), Çev. Samih Tiryakioğlu, İstanbul: Varlık Yayınları.

- Özdalga, H.(2005). *Kötü Yönetilen Türkiye: Örnek Vaka DSP*, (1. Baskı), İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Öztekin, A. (2014), *Siyaset Bilimine Giriş*, (9. Baskı), İstanbul: Siyasal Kitabevi.
- Reçber, R. (2004). *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri*, (1.Baskı), İstanbul: Aktüel Yayınları.
- Sartori, G. (1996). *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, (2. Baskı), Çev: Tuncer Karamustafaoğlu, Ankara: Yetkin Yayınları.
- Selçuk, S. (1982). Seçkinler ve Az Gelişmiş Ülkelerdeki Konum ve İşlevleri, *Seha L Meray'a Armağan Cilt II*, (563-628) içinden, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Sencer, M.(1971). *Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri*, (1. Baskı), İstanbul: Geçiş Yayınları.
- Tekeli, İ. ve İlkin S. (1993). *Türkiye ve Avrupa Topluluğu II Ulus Devletini Aşma Çabasındaki Avrupa'ya Türkiye'nin Yaklaşımı*, (1. Baskı), Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Turhan, M. (1991). *Siyasal Elitler*, (1. Baskı), İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Uyar, Hakkı, (2012a), *100 Soruda Cumhuriyet Halk Partisi Tarihçesi (1923-2012)*, (2. Baskı), Ankara: Anka Yayınları.
- Uzgel, İ.(2004). Türkiye'de Yeni Ulusal Savunma Doktrini Kutusu, Oran, B. (Ed), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt:1*, (7. Baskı), (674) içinden, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Vergin, N. (2008). *Siyaset Sosyolojisi: Kavramlar, Tanımlar, Yaklaşımlar*, (6. Baskı), İstanbul: Doğan Kitap

Makaleler

- Abadan, N. (1966). Siyasi Partilerde Oligarşik Temayüller. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 14(2), 110-117.
- Akçay, E. Y. (2012). 1970'lerde Siyasi Partilerin Gözüyle Türkiye'nin AET'ye Bakışı: AP, CHP, MHP, MSP, DP2, TKP Örnekleri, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(7), 25-45.
- Aksu, F. (2004). Ege ve Kıbrıs Sorunlarının Çözümünde Avrupa Birliği'nin Tutumu, *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 2(3), 103-132.
- Arat, T. (1995). Avrupa Birliği ve Türkiye Arasındaki İlişkiler ve Gümrük Birliğinin Yeri, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 44(1), 587-606.
- Aron, R. (1950a, Mart). Social Structure and the Ruling Class: Part 1, *The British Journal of Sociology*, 1(1), 1-16.
- Aron, R. (1950b, Haziran). Social Structure and the Ruling Class: Part 2, *The British Journal of Sociology*, 1(2), 126-143.

- Arslan, A. (2004). Türkiye’de İktidarın Sosyolojik Anatomisi ve İktidar Seçkinleri, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(1), 1-25.
- Arslan, M. (2015). Elit Teorisinin Doğuşu ve Kitle Korkusu, *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, 50, 76-95.
- Aslan, R. (2000). Türkiye-Avrupa Birliği: Sancılı Gelişen İlişki, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 55(3), 9-28.
- Bozkır, G. (2005), Cumhuriyet Halk Partisi’nde Bülent Ecevit ve Ortanın Solu Düşüncesi, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Cilt 4, Sayı 11, 232-248.
- Bozkurt, V. (1998). Cumhuriyet Döneminde Bürokrasi-Siyasal Elit Halk İlişkileri: 1923-1960. *Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı V*, 23-24.
- Can, H. (2003). Türkiye-Avrupa Topluluğu Ortaklık İlişkisinin Hukuki Çerçevesi, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 3(1), 13-43.
- Dahl, R. (1978). Pluralism Revisited, *Comparative Politics*, 10(2), 191- 203.
- Daver, B. (1965). Az Gelişmiş Ülkelerde Siyasi Elit, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 20(2), 517-535.
- Delican, M. (2012). Elite Theories of Pareto, Mosca and Michels, *Journal of Social Policy Conferences*, 0(43-44), 323-335.
- Doğan, V. (1999). Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7(1-2), 261-272. Erişim adresi: <http://dergipark.org.tr/suhfd/issue/26618/280622>.
- Dura, C. (1996). Türkiye ve Avrupa Birliği İlişkileri, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı 12, 1-23. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/erciyesiibd/issue/38181/447120>.
- Duru, O. (2012). The Relations Between of The Elite Theory of Politics and The Concept of Liberal Democracy, *Social Science Research Network*.
- Erdem, S. (2008). Türkiye’de Sosyal Demokratların Avrupa Birliği’ne Yaklaşımları, *Toplum ve Demokrasi*, 2(2), 91-106.
- Erdoğan, C. (2017). Cumhuriyet Halk Partisi’nin Tek Parti Dönemi Sonrası İdeolojik Evrimi: Özgürlükçü Muhalefet, Ortanın Solu ve Demokratik Sol (1950-1980). *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(53), 299-318.
- Erdoğan, M. M. (2006). Türkiye-AB İlişkilerinde Ortak Payda: Vizyonsuzluk, *Liberal Düşünce*, 11(43),137-148.
- Fildiş, B. (2016). Bir yöntem olarak C. Wright Mills’in Toplumbilimsel Düşününü Çözümlemek, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Sayı.51, 139-156.
- Erdoğan, C. (2007). Cumhuriyet Halk Partisi’nin Antalya Üyelerinin Parti İçi Demokrasi ve Oligarşiye Bakış Açısı, *Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 18(37), 63-87

- Gencer H. E. A. (2001). Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerine Temel Bakışlar: Dün, Bugün ve Yarın, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 25, 1-16.
- Gökçe, A.F. (2012). Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki Siyasal Seçkinlerin Sosyal Yapılarının İncelenmesi: 23. Dönem Milletvekilleri, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(7), 69-84.
- Karabulut, U. (2007). Anavatan Partisi İktidarı'nın İlk Yıllarında Türkiye-Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) İlişkileri ve Türkiye'nin AET'ye Tam Üyelik Başvurusu, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Derneği*, 6(14), 137-159.
- Kurtbaş, İ. (2017). Türkiye'de Politik Değişim ve Siyasal Elitler: Merkez-Çevre Kuramının Gözden Geçirilmesi ve Türkiye'de Bir "Elit Koalisyonu Olarak Yeni Elitler", *International Journal of Social Science*, Cilt 54, 179-204.
- Mackie, G. (2009). Schumpeter's Leadership Democracy, *Political Theory*, 37(1), 128-153.
- Medearis, J. (1997). Schumpeter, The New Deal, and Democracy, *The American Political Science Review*, 91(4), 819-832.
- Önal, R. (2000). Tam Üyelik Sürecinde Türkiye, *Avrupa Birliği Özel Sayısı 1. Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı 35, 239-245.
- Önderman, M. (1991). Siyasal Elitizm Kuramı, *Argumentum*, 1(11), 157- 160.
- Özalp, A. (2016). İktidar ve Güç İlişkisinin Analizi: Elitist Teorisi ve Bürokrasi, *Toplum Bilimleri Dergisi*, 10(19), 231-240.
- Öztürk, A. (2012). Schumpeter Sartori ve Dahl Özelinde Demokratik Elit Teorileri Perspektifi Üzerine Düşünceler, *Düşünen Siyaset*, Sayı 28, 135-158.
- Sayarı, S. (1978). The Turkish Party System in Transition, *Government and Opposition*, 13(1), 39-57.
- Sesli, M. ve Demir, Ş. (2010). Türkiye'de Siyasal Elitlerin Toplumsal Kökeni: 1920-1950, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 21, 1-30.
- Tezcan, E. (2011). Türkiye Avrupa Birliği İlişkilerinde Son Gelişmeler, Avrupa Birliği'nin Genişlemesi ve Türkiye ile Olan İlişkilerine Etkisi, *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, 24(1-2), 711-726.
- Turgan, A.(2000), CHP Tarihine Bir Bakış: 1961 Anayasası Döneminde CHP (1960–1980), *Sosyal Demokrat Değişim*, 15.
- Tezcan, E. (2011). Türkiye Avrupa Birliği İlişkilerinde Son Gelişmeler, Avrupa Birliği'nin Genişlemesi ve Türkiye ile Olan İlişkilerine Etkisi, *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, 24(1-2), 711-726.
- Uluç, A.V. (2013). Türkiye'de Sivil Toplum ve Demokrasi İlişkisi, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(1), 399-418.

Uysal, C. (2001). Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihsel Süreci ve Son Gelişmeler, *Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, (1), 140-153.

Üste, B. (2006). Türkiye’de Siyasal İktidara Gelen Partilerin AET/AT/AB İlişkileri Hakkındaki Görüşleri ve Yönetim Yapısına Etkileri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(3), 332-349.

Yavuz, H. (1999). Değişen Türk Kimliği ve Dış Politika: Neo-Osmanlıcılığın Yükselişi, *Liberal Düşünce*, Sayı 13, 22-38.

Tezler

Aka, M. (2018). *1983-2011 Arası Dönemde Türkiye’de Parlamenter Seçkinler ve Toplumsal Özellikleri*, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi.

Akçay, E. Y. (2015). *Türkiye-AB ilişkilerinde “İmtiyazlı Ortaklık” Meselesi*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi.

Aksoy C. (2014). *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Ekonomik Siyasal ve Sosyo-Kültürel Sonuçları*, Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi.

Balıkçı, A. (2013). *2005 Yılından Günümüze Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinde Temel Sorunlar*, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi.

Bayar, A. (2018). *Bülent Ecevit’in Fikirselsel Muhalefeti: Arayış Dergisi*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi.

Cengiz, C. (2013). *Türkiye-AB Gümrük Birliği ve Gümrük Birliğindeki Güncel Sorunlar*, Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi.

Dibek, E. C. (2002). *Bülent Ecevit: Continuity and Change in His Political Views*, Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi.

Doğrugören, Ş. (2013). *Türkiye ve Avrupa Birliği İlişkileri Çerçevesinde Kıbrıs ve Ermeni Sorunu*, Yüksek Lisans Tezi, Ufuk Üniversitesi.

Gaytancıoğlu, K. (2013). *Politik Liderlik ve Bir Politik Lider Olarak Ecevit*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi.

Kahriman, A. (2009). *Osmanlı’dan Türkiye’ye Seçkin Yapısı ve Seçkin Dönüşüm*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi.

Karabulut, U. (2008). *Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerinin Avrupa Birliği Politikaları (1983-2004)*, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi.

Karadaş, C. (2018). *Siyasal Elitizm Teorileri ve Güçlü Demokratik Elitizm Modeli Üzerine İnceleme*, Yüksek Lisans Tezi, Ardahan Üniversitesi.

Karakoyun, Y. (2005). *Türkiye’de Elit Değişimi ve Toplumsal Yapılara Etkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi.

- Kılınç, U. (2008). *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Siyasi Boyutu ve Tam Üyelik Üzerine Etkileri*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi.
- Kocaoğlu, M. (2006). *Türkiye’de Yerel Siyasal Elitler: Hatay İli Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi.
- Kocapınar Yıldırım G. (2018). *Elite Recruitment and Political Career Patterns: A Comparative Analysis of Political Parties in Turkey*, Doktora Tezi, Sabancı Üniversitesi.
- Köseoğlu, Y. (2015). *Seçkin Kuramları Bağlamında Türkiye’de Yargı Seçkinleri*, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi.
- Kurtbağ, Ö. (2002). *Avrupa Birliği Genişlemesi ve Türkiye’nin Birliğe Üyeliği*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi.
- Önder, Ö. (2009). *Türkiye’de Sivil Bürokratik Elitlerin Dönüşümü (1960-1980)*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi.
- Özen, Ç. (1998). *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Neofonksiyonist Teori Çerçevesinde Analizi*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi.
- Poyraz, E. (2009). *Avrupa Birliği’nin Tarihsel Gelişimi ve Türkiye*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi.
- Üstündağ, G.M. (2018). *Elite Political Culture in Turkey: The Case of Justice and Development Party*, Doktora Tezi, Yeditepe Üniversitesi.
- Yenilmez, M. (2007). *Türkiye’de Mühendisler ve Siyaset*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi.
- Yıldız, M. (2008). *Avrupa Birliği’ne Tam Üyelik Başvurusuna Giden Süreçte Turgut Özal’ın Yaklaşımları, Çalışmaları ve Politikası*, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi.

Meclis Tutanakları

- TBMM Tutanak Dergisi (1962, 25 Şubat). 1. Dönem. 3. Cilt, 56. Birleşim, 2. Oturum, ss.500-502. (Millet Meclisi)
- TBMM Tutanak Dergisi (1974, 1 Şubat). 4. Dönem, 1. Cilt, 35. Birleşim, 1. Oturum, 358. (Millet Meclisi).
- TBMM Tutanak Dergisi (1978, 22 Kasım). 5. Dönem. 7. Cilt, 8. Birleşim, 1. Oturum, 254. (Millet Meclisi).
- TBMM Tutanak Dergisi (1991a, 28 Kasım). 19. Dönem. 1. Cilt, 8. Birleşim, 1. Oturum, s.206. (TBMM)
- TBMM Tutanak Dergisi (1991b, 26 Aralık). 19. Dönem. 2. Cilt, 21. Birleşim, 2. Oturum, s.369. (TBMM)

- TBMM Tutanak Dergisi, (1972, 1 Haziran). 3. Dönem 24. Cilt, 96. Birleşim, 2. Oturum, 890. (Millet meclisi)
- TBMM Tutanak Dergisi, (1977, 28 Haziran). 16. Dönem, 32. Cilt, 58. Birleşim, 2. Oturum, 543. (Cumhuriyet Senatosu).
- TBMM Tutanak Dergisi, (1978, 12 Ocak). 5. Dönem, 2. Cilt, 91. Birleşim, 1. Oturum, 259. (Millet Meclisi).
- TBMM Tutanak Dergisi, (1991, 28 Kasım). 19. Dönem, 1. Cilt, 8. Birleşim, 1. Oturum, 209-210. (TBMM)
- TBMM Tutanak Dergisi, (1992, 25 Ağustos). 19. Dönem, 16. Cilt, 94. Birleşim, 1. Oturum, 102-109. (TBMM)
- TBMM Tutanak Dergisi, (1994, 2 Haziran). 19. Dönem, 61. Cilt, 110. Birleşim, 1. Oturum, 381-382. (TBMM)
- TBMM Tutanak Dergisi, (1994, 27 Aralık). 19. Dönem, 77. Cilt, 62. Birleşim, 1. Oturum, 18-19. (TBMM)
- TBMM Tutanak Dergisi, (1995a, 21 Şubat). 19. Dönem, 79. Cilt, 77. Birleşim, 1. Oturum, ss.395-398. (TBMM)
- TBMM Tutanak Dergisi, (1995b, 3 Mart). 19. Dönem, 80. Cilt, 81. Birleşim, 2. Oturum, 283-284. (TBMM)
- TBMM Tutanak Dergisi, (1995c, 3 Mart). 19. Dönem, 80. Cilt, 81. Birleşim, 4. Oturum, ss.290-294. (TBMM)
- TBMM Tutanak Dergisi, (1995d, 3 Mart). 19. Dönem, 80. Cilt, 81. Birleşim, 4. Oturum, ss.313-315. (TBMM)
- TBMM Tutanak Dergisi, (1997, 10 Temmuz). 20. Dönem, 30. Cilt, 119. Birleşim, 1. Oturum, 466-467. (TBMM)
- TBMM Tutanak Dergisi, (1998, 6 Ocak). 20. Dönem, 41. Cilt, 38. Birleşim, 2. Oturum, 800-802. (TBMM)
- TBMM Tutanak Dergisi, (1999, 14 Aralık). 21. Dönem, 19. Cilt, 33. Birleşim, 1. Oturum, 214-218. (TBMM)
- TBMM Tutanak Dergisi, (1999, 4 Haziran). 21. Dönem, 1. Cilt, 11. Birleşim, 1. Oturum, 172-186. (TBMM)
- TBMM Tutanak Dergisi, (2001, 12 Aralık). 21. Dönem, 80. Cilt, 38. Birleşim, 3. Oturum, 85. (TBMM)

Gazete-Haber Kaynakları

Bila, F. (1997a, Temmuz). GB'de Yeniden Müzakere. *Milliyet* s.15.

Bila, F. (1997b, Aralık). Gölge Etme. *Milliyet*. s.16.

- Birand, M. A, (1973, Ekim). Ortak Pazar Seçim Sonucundan Memnun. *Milliyet*. s.3.
- Birand, M. A, (1976, Ekim). Bu Hükümetle AET Sorunları Çözülmemektedir. *Milliyet*. s.10.
- Birand, M. A. (1978, Aralık). Ecevit, Brüksel’de Yardım Konsorsiyumu’nun En Kısa Sürede Toplanmasını İstedi. *Milliyet* s.9.
- Çakır, R. (1994, 4 Ekim). Ecevit’in Yeni Sentezi. *Milliyet* s.11
- Güçer, D. ve Karabağ, E. (1997a, 29 Haziran). Kâbus Bitti. *Milliyet*, s.14
- Heper, D. (1994, Eylül). *Avrupa’da Olmak Ya da Olmamak*. *Milliyet*, s.2.
- İpekçi, A. (1965, 29 Temmuz). Kalkınma Muhafazakâr Tedbirle Gerçekleşmez. *Milliyet*, s.1.
- İpekçi, A. (1974, 16 Şubat). Ecevit, Düşünce ve Tasarımlarını Ayrıntılarıyla Genel Yönetmenimize Açıkladı. *Milliyet*, s.6.
- İşleyen, E. (1991a, 6 Eylül). Ecevit’in Sloganı: Gözün Aydın Türkiye. *Milliyet*, s.14.
- İşleyen, E. (1991b, 8 Eylül). Ecevit: Artık Değiştim. *Milliyet*, s.15
- Kösebay, E. (1978, 11 Mayıs), Schmidt: Türkiye’ye Yardım Sürdürülecek. *Milliyet*, s.8.
- Milliyet Gazetesi, (1961, 10 Ekim 1961). *Ecevit, CHP’nin Milyoner Yaratmayacağını Söyledi*. s.5.
- Milliyet Gazetesi, (1963,14 Şubat). *Bülent Ecevit, Hakkındaki İthamlara Cevap Verdi*. s.7.
- Milliyet Gazetesi, (1973, Ekim). *Ecevit’in UPI’ye Demeci*. s.11
- Milliyet Gazetesi, (1977a, 17 Nisan). *Hükümeti Kurmaya En Yakın Parti CHP Olduğu İçin Destekliyoruz*. s.6.
- Milliyet Gazetesi, (1977b, 01 Mayıs). *Diyarbakır’da 16 Sendika İle 30 Esnaf Derneği, CHP’yi Destekleme Kararı Aldı*. s.6.
- Milliyet Gazetesi, (1977c, 27 Şubat). *CHP’ye Umut Bağlayanlar, CHP’yi Solla Diyalog Kurmaya Zorlamalıdır*. s.6.
- Milliyet Gazetesi, (1977d,27 Şubat). *TKP Türkiye’de Kurulmalı, Dışarıdakiler Yurda Dönmelidir*. s.6.
- Milliyet Gazetesi, (1977e, 10 Mart). *Kontenjan Senatörü Bahriye Üçok Chp’ye Girdi*. s.10.
- Milliyet Gazetesi, (1977f, 22 Aralık). *12’lerle İstanbul’da Görüştü*, s.8.
- Milliyet Gazetesi, (1978, 14 Haziran). *Ecevit Liderlere Bilgi Verdi*. s.1.
- Milliyet Gazetesi, (1978a, 01 Ocak). *1977 İle Birlikte MC de Bitti*, s.1.
- Milliyet Gazetesi, (1978b, 08 Temmuz). *Türk-Sovyet İlişkilerinde Yeni Ufuklar Açıldı*. s.8.

- Milliyet Gazetesi, (1978c, 24 Şubat). *Libya İle Ekonomik Alanda Karşılıklı Yardımlaşmaya Kararlıyız.* s.8
- Milliyet Gazetesi, (1978d, 15 Nisan). Ecevit: Tito ile Son Derece Yararlı Görüşme Yaptık. s.9.
- Milliyet Gazetesi, (1978f, 4 Mayıs). *Ecevit, Jivkov İle İlk Görüşmesini Varna'da Yaptı.* s.8.
- Milliyet Gazetesi, (1978h, 14 Aralık). *Kuzey Ülkeleriyle Somut Adımlar Atılacak.* s.8.
- Milliyet Gazetesi, (1979a, 16 Ekim). *Ecevit İstifasını Bugün Korutürk'e Veriyor.* s.9.
- Milliyet Gazetesi, (1979b, 28 Ekim). *Ne Olursa Olsun Genel Başkan Kalmak Tutkum Yok.* s.9.
- Milliyet Gazetesi, (1979c, 6 Kasım). *Ecevit'e Evet.* s.1 ve 9
- Milliyet Gazetesi, (1980c, 31 Ekim). *Ecevit, CHP Genel Başkanlığı'ndan çekildi.* s.7.
- Milliyet Gazetesi, (1980d, 17 Aralık). *Başarılar.* s.6.
- Milliyet Gazetesi, (1985a, 15 Kasım). *DSP Meclis'te.* s.6.
- Milliyet Gazetesi, (1985b, 24 Kasım). *DSP'de Rahşan Başkan.* s.1.
- Milliyet Gazetesi, (1987, 2 Ocak). *AET'nin Pazarı Haline Gelebiliriz,* s.6
- Milliyet Gazetesi, (1987a, 9 Eylül). *Bülent Ecevit'e Süre.* s.9.
- Milliyet Gazetesi, (1987b, 14 Eylül). *Ecevit'in Dönüşü.* s.1.
- Milliyet Gazetesi, (1987c, 1 Aralık). *Ecevit Bıraktı.* s.1.
- Milliyet Gazetesi, (1989, 16 Ocak). *Mucize Beklemeyin.* s.1.
- Milliyet Gazetesi, (1991c, 18 Eylül). *Millet, SHP'nin Hesabını Görecektir.* s.16.
- Milliyet Gazetesi, (1994, Ağustos). *Ecevit'ten Batı Uyarısı,* s.13,
- Milliyet Gazetesi, (1996, 6 Kasım). *Devletin Eli Kolu Bağlı.* s.16
- Milliyet Gazetesi, (1997b, 17 Ağustos). *Eğitim Sisteminde Yeni Dönem.* s.13.
- Milliyet Gazetesi, (1999a, 16 Şubat). *Apo Türkiye'de.* s.1.
- Milliyet Gazetesi, (1999d, 22 Ekim). *Bu Kez Bulun.* s.1
- Milliyet Gazetesi, (2001, 25 Ocak). *Kahreden İhmal.* s.1.
- Milliyet Gazetesi, Partiler Adaylarını Seçti.(1961, 17 Eylül). *Milliyet,* s.3.
- Milliyet Gazetesi, (1980b, 30 Ekim). *Partiler Yasası'nda Liderlerin Sultasını Önleyici Güvenceler Getirilecek.* s.7.
- Milliyet Gazetesi, (1978e, 26 Nisan). *Romanya Başbakanı Manescu Ankara'da.* s.9

Milliyet Gazetesi, (1999c, 8 Ağustos). *Sır Dolu Cinayet*. s.1

Milliyet Gazetesi, (1999b, 3 Mayıs). *Türbana DSP Barajı*. s.18

Milliyet Gazetesi.(1980a, 12 Şubat). *Demirel'in Ekonomik Modelinin İşlemesi Olanaksızdır*. s.6.

Tüzecan, T. (1989, 24 Ocak). Türkiye AT'sız da Ayakta Kalır. *Milliyet*. s.11.

Yalçın, N. (1976). AET Türkiye Parlamento Komisyonu Toplandı. *Milliyet*, s.6.

Diğer Kaynaklar

AB Başkanlığı, (2019). *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinde Önemli Tarihler (1959-2019)*. Erişim adresi: <https://www.ab.gov.tr/siteimages/kronoloji-trkce-17.07.2019.pdf>.

Bakanlar Kurulu Kararı, (1978, 28 Aralık). Resmi Gazete (Sayı: 16503). Erişim Adresi: <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/16503.pdf>.

Baydarol, C. (2011, Temmuz). *Türkiye-Avrupa birliği İlişkileri, Bilgesam 2011 Yaz Okulu Programı*, Erişim adresi: <http://www.bilgesam.org/incele/747/-turkiye-avrupa-birligi-iliskileri-#.XSO5degzbIU>

Cumhuriyet Halk Partisi, (2019). *CHP Tarihi*, Erişim adresi: <https://www.chp.org.tr/haberler/chp-tarihi>

Dışişleri Bakanlığı, (2019). *Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu Arasında bir Ortaklık Yaratan Anlaşma (Ankara Anlaşması)*, 12 Eylül 1963, Erişim adresi: http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ile-avrupa-ekonomik-toplulugu-arasinda-bir-ortaklik-yaratan-anlasma-_ankara-anlasmasi_-12-eylul-1963-.tr.mfa.

Gümrükçü, H. (1999). Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Dünden Bugüne Evrimi, *Birikim Dergisi*, Sayı 128, Erişim adresi: <https://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/5099/turkiye-avrupa-birligi-iliskilerinin-dunden-bugune-evrimi#.XS-vCOgzbIU>.

İktisadi Kalkınma Vakfı, (2019). Türkiye-AB: 1963-1999 Ortaklıktan Adaylığa, Erişim adresi: https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?ust_id=36&id=445

Örmeci, O. (2014). Pluralism vs. Corporatism, *Uluslararası Politika Akademisi*. 31 Mayıs 2014, Erişim Tarihi 13 Mart 2019, Erişim adresi : <http://politikaakademisi.org/2014/05/31/pluralism-vs-corporatism/>

Türkiye İstatistik Kurumu, (2012). *Milletvekili Genel Seçimleri 1923- 2011*, Yayın No: 3685, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara. Erişim adresi: http://www.tuik.gov.tr/IcerikGetir.do?istab_id=152

Türkiye İstatistik Kurumu. (2013, 17 Şubat). *Adalet ve Seçim*, Erişim adresi: <http://www.tuik.gov.tr>.

Yılmaz, H. (2015). Çoğulculuk Yapısal Olarak Mümkün Değildir, *Politus*. 31 Ekim 2015, Erişim Tarihi 10 Nisan 2019, Erişim adresi: <https://politus.com.tr/cogulculuk-yapisal-olarak-mumkun-degildir/>